SLOVENSKÁ REČ

MESAČNÍK PRE ZÁUJMY SPISOVNÉHO JAZYKA

ROČNÍK JEDENÁSTY

8–9

APRÍL — MÁJ 1944

REDIGUJE ANTON JÁNOŠÍK S JOZEFOM ŠKULTÉTYM

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ

S L O V E N S K Á R E Č
vychodí mesačne okrem júla a augusta. Vydáva Matica slovenská. Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym. Predplatné 50 Ks na rok. Redakcia a administrácia v Turčianskom Sv. Martine.

OBSAH.

Štefan Peciar: O štylistickej diferenciácii jazyka. (Poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov.) 225

Samo Mazúr: Podstatné mená typu *súkenník* a ich odvodeniny . . . . . , 245

Ján Chripko: Sekundárne interjekcie. (Pokračovanie.) 249
(3. Interjekcie s formantom *-i* 249. — b) *Nominálne interjekcie sekundárne* 253. — c) *Iné interjekcie,* ktoré nie sú ani verbálne ani čisto nominálne 257.)

Štefan Sobolovský: Asimilačné zmeny koncovej spoluhlásky slova *načim-način* 260

Eugen Jóna: Funkcie predložiek v spisovnej slovenčine. (Pokračovanie.) 262

—tri—: Kelemeš 274

Poznámky a zprávy.

Red.: PhDr. Ján Št. Šikura: MIESTOPISNÉ DEJINY TURCA. Vydala Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1944. Cena Ks 80,— 281

Rozličnosti

materinský a *materský* 283. — *mať erstvo* či *materinstvo?* 286. — *drn?* 287. — *hrúbie?* 287. — *schopný* a *súci* 288.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XI. ČÍSLO 8—9.

Štefan Peciar:

O ŠTYLISTICKEJ DIFERENCIÁCII JAZYKA.

(Poznámky ku skloňovaniu niektorých cudzích slov.)

Hlavnou úlohou ľudskej reči je bezpochyby vzájomné dorozumievanie. Jazyk je nástrojom ľudskej spoločnosti. Čím menšia a jednotnejšia je ľudská spoločnosť, tým viac vystupuje do popredia primárna funkcia jazyka: dorozumievanie. A ešte jedna úmernosť platí o jazyku a ľudskej spoločnosti: čím primitívnejšia a v potrebách obmedzenejšia je spoločnosť, tým viac sa úlohy jej jazyka redukujú na spomenutú funkciu primárnu. A naopak, čím je ľudská spoločnosť kultúrne vyspelejšia, čím rozmanitejší je jej život, čím bohatšie záujmy a čím väčšie kultúrne potreby, tým rozmanitejšie a hojnejšie sú funkcie jazyka, ktorým spoločnosť hovorí.

Je prirodzené, že sa väčšia alebo menšia rozmanitosť funkcií jazyka prejavuje na jeho štruktúre, ktorá bude tým složitejšia, čím viac funkcií sa na jazyk ukladá. Pripomeňme si aspoň rozdiel medzi jednoduchosťou detskej reči a rodinného štýlu vôbec a komplikovanosťou napr. štýlu vedeckého, alebo rozdiel medzi prostotou každodennej obcovacej reči a strojenosťou, až neprirodzenosťou štýlu kancelárskeho, najmä právnického.

A tak sa členitosť ľudskej spoločnosti vôbec prejavuje až do veľmi jemných odtienkov na jazyku. Nás zaujíma predovšetkým členitosť jazyka spisovného. Vieme, že spisovný jazyk je kultúrny majetok celého národa. A pretože národ, najmä ktorý má dlhú tradíciu a vyspelú kultúru, je spoločnosť nesmierne diferencovaná (stavovsky, sociálne, nábožensky), bývajú aj spisovné jazyky diferencované na tzv. jazyky funkčné.[1] Sú to jazykové štyly, jestvujúce v rámci toho istého spisovného jazyka, a predsa líšiace sa od seba často veľmi pod-

[1] O funkčných jazykoch porov. v štúdii B. Havránka *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura,* sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 32n.

statne. Funkčné jazyky sú napr. jazyk vedecký, jazyk kostolný alebo cirkevný, jazyky jednotlivých sociálnych alebo stavovských vrstiev a tried, ako jazyk lekárov, staviteľov, advokátov, úradníkov, dôstojníkov atď. Osobitné postavenie má básnický jazyk.[2]

Diferencovanosť spisovného jazyka na jazyky funkčné nie je jazyku ako celku na škodu, ako by sa mohol domnievať laik, lež na osoh. Stálym napätím medzi jednotlivými štýlmi spisovného jazyka je umožnený jazykový vývoj a zaručená životnosť jazyka. Prechádzaním jednotlivých prvkov zo štýlu do štýlu, tzv. aktualizáciou[3] jazykových prostriedkov, je možné ustavičné oživovanie jazyka.

Prirodzene, že sa diferencovanosť spisovného jazyka na jazykové štýly javí predovšetkým na jazykovom materiále (vo výskyte či výbere a radení slov a viet, vo výslovnosti jednotlivých hlások, slov a viet), t. j. v tej oblasti ľudskej reči, ktorej sa v dnešnej lingvistickej teórii hovorí „parole". Obyčajne ľahko určujeme, či niektorý typický výraz pochádza zo štýlu rodinného, „básnického", vedeckého, či je vulgárny ap., či je niektorá veta konštruovaná „poeticky", „kazateľsky", „kancelársky" ap., či je istý spôsob výslovnosti charakteristický pre patetický prednes rečnícky, alebo pre pohodlnú reč domácu atď. Jazykový materiál je totiž nekonečný, a preto sú v ňom možnosti diferenciácie väčšie než v jazykovom systéme samom, ktorý je konečný a redukovateľný na obmedzený počet logicky presných vzťahov. A predsa štylistickú diferenciáciu spisovného jazyka možno zistiť aj v jazykovom systéme, a to tak v systéme foném, ako v systéme gramatickom, t. j. všeobecne v jazykovej oblasti, ktorá sa v lingvistickej teórii nazýva „langue".[4]

Proti tomu, že by sa štýly toho istého jazyka mohly od seba líšiť nielen v oblasti „parole", ale aj v oblasti „langue", mohla by byť vyslovená námietka, že akákoľvek zmena v oblasti „langue" znamená zmenu jazykového systému a že sa rozdielmi v oblasti „langue" môžu líšiť len dva rôzne jazyky, nie však štýly toho istého jazyka. Akokoľvek toto tvrdenie

---

[2] O pomere jazyka básnického a jazyka spisovného viď štúdiu J. Mukařovského *Jazyk spisovný a jazyk básnický*, ibidem, str. 123n.

[3] O význame termínu *aktualizácia* a iných termínov, použitých v tejto štúdii, porov. v cit. štúdii B. Havránka.

[4] Obsah termínov „langue" a „parole" chápem v tom smysle, ako ich používa prof. J. M. Kořínek. Porov. napr. jeho článok *Einige Betrachtungen über Sprache und Sprechen* v sborníku Études dédiées au quatrième congrès de linguistes, TCLP 6, Prague 1936, str. 23n.

vyzerá principiálne správne, odporujú mu jazykové skutočnosti, ako vysvitne už z nepatrného materiálu tejto štúdie.

Pojem spisovného jazyka ako syntézy kultúrnych snáh jednotlivých príslušníkov národa i jeho spoločenských vrstiev všetkých čias a krajov je tak široký, že v sebe zahrnuje možnosť jestvovania autonomných jazykových systémov, spojených v jeden vyšší celok spisovného čiže kultúrneho[5] jazyka hlavne jazykovým materiálom (ktorý patrí do oblasti „parole"), resp. jeho čiastkou, a okolnosťami, stojacimi vôbec mimo ľudskej reči (napr. príslušnosťou nositeľov týchto autonomných jazykových systémov k jednému a tomu istému národu).

Najmä treba zvážiť fakt, že spisovné jazyky, či už vznikajú pozvoľna alebo razom, majú za podklad živé krajové nárečia, z ktorých stále čerpajú osvieženie prostredníctvom tzv. reči hovorovej čiže obcovacej (nemecky Umgangssprache). Tento sprostredkujúci jazykový typ hovorovej reči je u mnohých kultúrnych národov tak blízky jazyku spisovnému, že ho možno pokladať za jeden zo štýlov spisovného jazyka. Na druhej strane je hovorová reč v stálom styku s ľudovými nárečiami, pretože mnoho inteligencie pochádza z ľudu a vznáša prvky ľudových nárečí, ktoré pozná aspoň z detstva, do hovorovej reči. U národov s krátkou kultúrnou tradíciou je vplyv ľudových nárečí na spisovný jazyk ešte silnejší.

Okrem spomenutých vplyvov domácich podlieha každý spisovný jazyk ako nositeľ kultúrnej úrovne národa vplyvom cudzích spisovných jazykov, ktoré vplyvy sú tým silnejšie, čím živšie sú styky medzi jednotlivými národmi. Niet sporu, že v dnešnom čase rozhlasu môžu byť tieto vzájomne vplyvy neobyčajne silné.

Všetky spomenuté vplyvy, či už domáce alebo cudzie, znamenajú pre ustálený systém spisovného jazyka zárodky zmien. A tak systém živého jazyka nikdy vlastne nie je v ideálnom stave definitívnej ustálenosti, ale je v ustavičnom vare[6]. A práve funkčné využitie často nesúrodých prvkov zachraňuje jazykový systém pred deštrukciou v chaos, v ktorom by vládla náhoda. Funkčným využitím jazykových prostriedkov vznikajú, ako vieme, jazykové štýly.

---

[5] O tomto termíne porov. v štúdii M. Weingarta *Zvuková kultura českého jazyka,* cit. sborník, str. 157.

[6] To platí pre všetky živé jazyky, či už majú dlhšiu alebo kratšiu kultúrnu tradíciu. Ani jeden živý jazyk (t. j. jazyk, ktorý sa používa, ktorým sa vôbec hovorí) nemožno pokladať za „hotový" v tom smysle, že by sa v štádiu prestal meniť.

Pri doterajších úvahách sme mali stále na mysli štýly jedného a toho istého kultúrneho jazyka. Omnoho komplikovanejšie je vzájomné prepletanie funkčných jazykových systémov, ak sa z akýchkoľvek príčin istý štýl jedného národného jazyka substituuje jazykom iného národa (vzniká bilingvizmus). Takéto prípady sú síce veľmi hojné (známe je napr. používanie latinčiny vo funkcii vedeckého štýlu v stredoveku, pričom sa v ostatných štýloch používaly jazyky národné; často príslušník jedného národa používa v rodinnom štýle jazyk iného národa), ale nakoľko sa v terajších našich pomeroch netýkajú celého národa, teda ani celého jazyka, ale iba jednotlivcov a ich individuálneho jazyka, nebudeme sa nimi podrobne zaoberať.

Náuka o jazykových štýloch je veľmi mladá, ako je mladá funkčná lingvistika vôbec. Ale predsa už z doterajšej príslušnej literatúry možno získať poučenie, že sa jazykové štýly, jestvujúce v rámci toho istého spisovného jazyka, skutočne môžu od seba líšiť nielen zjavmi z oblasti „parole", ale aj prvkami samého jazykového systému. Najmä pri vysvetľovaní jazykových zmien sa často zdôrazňuje, že sa istá jazyková *zmena* uplatňuje *najprv v jednom jazykovom štýle* a časom sa môže *rozšíriť* do štýlov ostatných.

Nepôjde nám tu teda o novú teóriu, ale naopak: o podopretie jestvujúcej teórie novým materiálom, o aplikáciu teórie na jazykové zjavy, čerpané z dnešnej spisovnej slovenčiny.

Tentoraz si všimneme jednej maličkosti v oblasti skloňovania. V gramatickom systéme možno prirodzene pozorovať štylistické rozdiely len pri takých slovách, ktoré sa používajú aspoň v dvoch jazykových štýloch. (Slová, ktoré sa vyskytujú v niekoľkých jazykových štýloch, prestávajú byť štylisticky charakteristické.) To sú najmä cudzie slová. Na ne teraz obrátime svoju pozornosť.

Pôjde nám o podstatné mená cudzieho pôvodu, ktorých nominatív sg. má v príslušnom cudzom jazyku širší tvar než ostatné pády[7]. Obmedzíme si materiál na maskulína a neutrá. Najčastejšie sa vyskytujú mená latinského pôvodu na *-us* (maskulína) a *-um* (neutrá). Maskulína môžu byť jednak životné, jednak neživotné.

V terajších Pravidlách nájdeme zmienku len o neživotných maskulínach a o neutrách. O životných maskulínach na

[7] Pri skloňovaní slov cudzieho pôvodu vyskytuje sa aj opačný prípad: nominatív má užšiu formu než ostatné pády. Týmto typom cudzích podstatných mien sa budeme zaoberať pri inej príležitosti.

-us sa dnešné Pravidlá nezmieňujú. Ten istý nedostatok má aj prvé vydanie Pravidiel z r. 1931.

Aspoň stručne sa zmieňuje o príslušných životných maskulínach J. Damborský, ktorý píše: „Mená grécke a latinské, hlavne zakončené na *-as, -es, -os, -o, -us, -is, -on, -ma,* môžu sa skloňovať aj tak, ako to žiada ich pôvodný rod a kmeň z mluvnice gréckej a latinskej známy."[8] Medzi dokladmi, ktoré Damborský uvádza, je niekoľko takého typu, o ktorý nám tu ide.

Pre lepšiu prehľadnosť začneme však s neutrami, potom preberieme maskulína neživotné a nakoniec maskulína životné.

Pre neutrá tohoto typu sa uvádza vzor *indivíduum* (Pravidlá) alebo *gymnázium* (Damborský)[9]. Podľa Damborského (l. c. 115) skloňujú sa na tento spôsob podstatné mená stredného rodu zakončené na *-eum, -ium, -uum* a na *-io*. Neutrá zakončené na *-um* (táto koncovka pri skloňovaní odpadá) skloňujú sa podľa vzoru *mesto*. Ani u Damborského ani v Pravidlách sa osobitne nespomínajú neutrá gréckeho pôvodu, zakončené na *-on*, ktoré sa v spisovnom jazyku skloňujú celkom ako neutrá latinského pôvodu na *-um*. Preto ich treba zaradiť do nášho materiálu.

Nebudeme si teraz všímať okolnosti, či pred koncovkami *-um, -on* predchádza samohláska alebo spoluhláska, ale obrátime pozornosť len na rozdiel medzi nominatívom sg. (ktorý má širšiu formu) a ostatnými pádmi (ktoré majú kratšiu formu). Prirodzene, že sa pri neutrách (aj pri neživotných maskulínach) podobne ako v slovách domácich akuzatív shoduje s nominatívom. Vokatív netreba v slovenčine osobitne spomínať.

O neutrách na *-um* píšu Pravidlá na str. 87: „Cudzie slová na *-um* zpravidla[10] strácajú pri skloňovaní príponu *-um*." Slovo „zpravidla" naznačuje, že aspoň v nepatrnom počte jestvujú aj také podstatné mená, ktoré príponu *-um* pri skloňovaní nestrácajú.

Podobne štylizovanú poučku čítame v Pravidlách (str. 89) aj pri maskulínach vzoru *katechizmus*. Tu Pravidlá uvádzajú dokonca dve poučky, ktoré si navzájom odporujú. Pravidlá hovoria: „Podľa tohto vzoru (*katechizmus*) sa skloňujú všetky[10] mužské podstatné mená cudzieho pôvodu, zakončené na

---

[8] *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis,* IV. opravené a doplnené vydanie, Nitra 1924, str. 114.

[9] S. Czambel v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej*[3], Turčiansky Sv. Martin 1919, str. 64, uvádza vzor *evanjelium*, teda slovo toho istého typu ako *gymnázium*.

[10] Slová zpravidla, všetky a niektoré zdôrazňujem ja.

-us. Prípona *-us* v ostatných (takto!) pádoch zaniká." A ďalej čítame: „Niektoré[10] slová na *-us* ponechávajú príponu *-us* vo všetkých pádoch. V takomto prípade sa skloňujú podľa vzoru *dub*." V prvej poučke sa tvrdí, že sa všetky slová istého typu skoňujú podľa vzoru *katechizmus*, ale v druhej poučke sa dozvedáme, že sa niektoré slová toho istého typu skloňujú podľa vzoru *dub*.

I keď odhliadneme od toho, že by školská príručka nemala obsahovať poučky, ktoré si navzájom odporujú, chýba nám v Pravidlách poučenie, ktoré sú tie niektoré odchýlne slová a prečo práve tie. Nemožno predsa predpokladať, že by takéto odchýlky od normy, ak vôbec nejaká jestvuje, boly vecou náhody. Ani nemožno žiadať, aby sme skloňovanie každého slova zisťovali v *Pravopisnom slovníku*. Veď tento „slovník" neobsahuje a nemôže obsahovať celé slovné bohatstvo spisovnej slovenčiny — práve preto, že je to slovník pravopisný, a nie jazykový.

A tak, pretože sú príručky nedostatočné, treba hľadať triediace kritériá v samom jazykovom materiále.

Z podstatných mien stredného rodu, zakončených na *-um*, ktorých nominatív-akuzatív sg. má dlhšiu formu než ostatné pády, vyskytujú sa v spisovnej slovenčine napr. tieto výrazy: *absolutórium, akvárium, alpínum, auditórium, átrium, bandérium, benefícium, bienium, centrum, dátum, deziderátum, diárium, direktórium, diurnum, domicílium, (kon)dominium, elýzium, etnikum, faktótum, fátum, fórum, grémium, gymnázium, harmónium, impérium, individuum, interegnum, jubileum, kolégium, kolokvium, kompendium, konzílium, konzistórium, konzorcium, krematórium, kritérium, kuratórium, trívium, kvadrívium, kvantum, laboratórium, linóleum, lýceum, múzeum* a m. i.[11] K nim sa pripojuje mnoho odborných termínov z rozmanitých vedných odborov. Napr. termíny gramatické, ako: *abstraktum, konkrétum, adjektívum, adverbium, substantívum, verbum, aktívum, pasívum, deminutívum, denominatívum, deverbatívum, duratívum, iteratívum, (im)perfektívum, faktitívum, kauzatívum, (in)tranzitívum, futúrum, imperfektum, homonymum*[12], *synonymum, kompozitum* a i.; názvy chemických

[11] Tieto a nasledujúce príklady sú čerpané z najväčšej čiastky z *Pravopisného slovníka*, pripojeného k Pravidlám. Podrobne som prezrel len materiál od písmena *A* do *L*. Možno teda náš materiál rozmnožiť novými dokladmi, ale závery, ktoré vyvodzujeme z nášho obmedzeného materiálu, ostanú pre dnešnú slovenčinu definitívne platné.

[12] V Pravidlách sa uvádza z nepochopiteľných príčin *homonym*, gen. *homonyma* (!) ako maskulínum. To je úplne pochybené, lebo paralelné slovo *synonymum* je (aj podľa Pravidiel) neutrum a tvar gen. sg. *homo-*

prvkov alebo slúčenín, napr. *alumínium, amónium, cézium, kadmium, kalcium, kálium, iónium, irídium, kolódium, fluidum;* termíny astronomické, napr.: *afélium, perihélium, ekvinokcium;* termíny geologické, napr.: *alúvium, dilúvium;* termíny lekárske, ako: *baktérium, delírium, ovárium, spútum* a i.; termíny používané pri cirkevných obradoch, ako: *baptistérium, cibórium, cingulum* a mnoho iných odborných termínov.

V príslušných štýloch spisovného jazyka skloňujú sa všetky tieto a im podobné termíny tak, že sa koncovka *-um* v nepriamych pádoch sg. a v celom pl. vynecháva.

Len niekoľko málo slov, ktoré stratily charakter odborných termínov a dostaly sa do hovorovej, prípadne do ľudovej reči, skloňuje sa v hovorovej reči tak, že sa *-um* ponecháva vo všetkých pádoch a mení sa rod. Neutrá sa stávajú maskulínami, a to preto, lebo v domácom slovnom inventári niet neutier, zakončených na spoluhlásku, ale zato maskulína sú hojné. Takéto slová sa potom v hovorovej reči skloňujú podľa podobnej kategórie domácich substantív, t. j. podľa vzoru *dub*.

Tak (podľa vzoru *dub*) sa v hovorovej reči skloňuje napr. slovo *dátum*. O skloňovaní podstatného mena *dátum* v hovorovej reči zmienil sa už niekoľkými poznámkami redaktor SR A. Jánošík, ktorého vývody[13] okrem niektorých, zväčša terminolo-

nyma (podobne ako gen. *synonyma*) svedčí tiež zreteľne, že výraz *homonymum* si v slovenčine zachováva pôvodný stredný rod. Maskulína tohoto typu, pokiaľ neoznačujú živé bytosti, majú totiž v gen. sg. koncovku *-u*, ako vidno napr. pri subst. *pseudonym*, gen. *pseudonymu; akronym*, gen. *akronymu*. Keby v jazyku jestvovalo maskulínum *homonym*, znel by jeho genitív *homonymu*, nie *homonyma*. Ale tvar *homonymu*, ako viem, sa v spisovnom jazyku nevyskytuje. Koncovka *-a* je v gen. sg. maskulín charakteristická na označenie životnosti. Tak napr. subst. *anonym* má gen. sg. *anonyma*.

[13] Porov. v SR IX, 1942, 275, pozn.***; v tom istom časopise X, 1943, 299—301 a konečne v tom istom časopise XI, 1943—44, 152—3 (tu pod heslom *album*). Jánošík píše, ako by sa slovo *dátum* používalo nielen v hovorovej, ale aj v ľudovej reči. Ja však myslím, že nášmu pravému dedinčanovi (a dedinčania sú nositelia ľudových nárečí) je slovo *dátum* stále ešte neznáme.

Poznámka. — Jánošík sa domnieva, že Peciar sa tu zbytočne obmedzuje len na úzky okruh najzaostalejších dedinčanov azda svojho rodného kraja (okres: Topoľčany), alebo nevedomky podceňuje ľudovú reč so všetkými jej jazykovými prostriedkami, i s prevzatými z latinčiny, ktoré žijú v reči slovenského pospolitého ľudu. V nej je tak rozšírené slovo *dátum* ako napríklad aj cudzie slovo *termín* alebo *týfus*, ktorého existenciu a používanie v ľudovej reči uvádza aj Peciar. Porov. pozn. 32 tejto štúdie.

Poznámka autora. — Rozdiel medzi výrazmi *termín* alebo *týfus* a výrazom *dátum* je pre myslenie prostého človeka podstatný: prvé dva výrazy sú konkréta, *dátum* je abstraktum.

gických, nepresností pokladám za správne. Záver by som formuloval takto: V hovorovej reči, v ktorej sa slovo *dátum* používa vo význame ‚kalendárne určenie dňa, mesiaca a roku', skloňuje sa obyčajne *dátum, dátumu* atď. (s ponechaním *-um* vo všetkých pádoch) ako maskulína vzoru *dub*. Naproti tomu vo vedeckom (alebo *quasi* vedeckom) štýle spisovného jazyka, kde slovo *dátum,* používané najčastejšie v plurále, žije vo význame ‚vedecký údaj', zachováva si tento vedecký termín pôvodný rod (neutrum) a skloňuje sa s vynechaním koncovky *-um*. V prenesenom význame, v ktorom sa opäť najčastejšie používa plurál (napr. v spojeniach *osobné dáta, životné dáta* ‚údaje dôležitých okolností o nejakej osobe', potom ‚presné údaje vôbec'), skloňuje sa slovo *dátum* s vynechaním koncovky *-um* vonkoncom vo všetkých štýloch spisovného jazyka (aj v štýle konverzačnom alebo novinárskom).

Prirodzene, že človek, ktorý pri používaní slova *dátum* v akomkoľvek prenesenom význame alebo vo vedeckom štýle skloňuje *dátum, dáta* atď., bude takto skloňovať slovo *dátum* vôbec, teda aj vo význame ‚kalendárne určenie'. A tak pri skloňovaní subst. *dátum* ‚kalendárne určenie' pozorujeme v dnešnom spisovnom jazyku kolísanie medzi typmi *dátum, dáta* atď. (neutrum; takto žiadajú skloňovať Pravidlá) a *dátum, dátumu* atď. (maskulínum). Čím kto prešiel dôkladnejším klasickým školením a čím je komu bežnejšie používanie slova *dátum* v prenesených významoch, tým bude náchylnejší skloňovať *dátum, dáta* atď. Komu je slovo *dátum* známe len vo význame ‚kalendárne určenie', najmä kto nemá klasického vzdelania, ten bude prispôsobovať skloňovanie tohoto slova skloňovaniu domácich slov podobného typu (zakončených spoluhláskou), t. j. bude skloňovať *dátum, dátumu* atď.

Pri skloňovaní slova *album* je podobné kolísanie, spôsobené podobnými okolnosťami ako pri slove *dátum*. Tu sú pomery o to jednoduchšie, že slovo *album* má iba jeden význam a že sa nepoužíva ako vedecký termín. Preto v tomto prípade bolo ľahšie možné urobiť ústupok hovorovej reči a uzákoniť v spisovnom jazyku skloňovanie *album, albumu* atď. (maskulínum).

Znalosť, resp. neznalosť jazyka latinského môže mať vplyv na skloňovanie ktoréhokoľvek podobného podstatného mena latinského pôvodu v slovenskom kontexte. Napr. slovo *falzum* sa v dnešnom spisovnom jazyku skloňuje tak, že sa *-um* v nepriamych pádoch vypúšťa. A predsa sa medzi filatelistami,

z ktorých, pravda, mnohí sa vôbec neučili latinčinu, hovorí často o *falzumoch* (falšovaných známkach)[14].

V SR XI, č. 4—5, str. 153, nepodpísaný autor uvádza aj slovo *konzum* ako jeden z príkladov, v ktorých *-um* pri skloňovaní ostáva vo všetkých pádoch. Slovo *konzum* nie je však latinského pôvodu (je to úplne moderný výraz) a nikdy v slovenčine nebolo stredného rodu. Bolo už prevzaté z cudzieho jazyka (z nemčiny?) ako maskulínum. Nemožno ho preto porovnávať so slovami latinského pôvodu, ako sú *dátum, album* ap. Veď aj iné cudzie slová, zakončené na *-um*, ak nie sú latinského pôvodu, cítia sa ako maskulína. Napr. slová *rum, sámum* ‚saharský vietor'. V týchto slovách *-um* nikdy netvorilo koncovkovú morfému, ktorá by sa pri skloňovaní striedala s inou morfémou, lež tu ide o súčiastku slovného kmeňa.

Podobne sa cítia a skloňujú ako maskulína (s ponechaním *-um* vo všetkých pádoch) miestne mená, ktoré nie sú latinského pôvodu. Tak skloňujeme podľa vzoru *dub* napr. mená *Bochum, Husum* (Nemecko), *Batum* (Gruzínsko), *Erzerum* (Turecko), *Chartum* (mesto pri Níle). Aj meno biblického mesta *Kafarnaum* má ako maskulínum genitív *Kafarnaumu* atď.

S. Czambel[15] kázal takto (s ponechaním *-um* vo všetkých pádoch) skloňovať aj vôbec všetky neutrá, zakončené na *-um*. Uvádza slová: *dátum, fórum, publikum, penzum, postskriptum, absurdum*. Z nich okrem *dátum* vyskytuje sa v hovorovej reči ešte *fórum*, ktoré som skutočne často počul skloňovať s ponechaním *-um*. Najmä lok. *na fórume* a inštr. *pred fórumom* sú v hovorovej reči časté. Častejšie som počul v hovorovej reči alebo v ľudových nárečiach aj tvary *v evanjeliume, pred evanjeliumom, v gymnáziume, pred gymnáziumom*[16], *v lýceume, v múzeume, pred múzeumom*[17]. V dnešnom spisov-

[14] V článočku známeho filatelistického odborníka L. Novotného, *Falošné známky europských štátov*, Slovenský filatelista VI, 1944, str. 56—8, som zistil dôsledné skloňovanie slova *falzum* s ponechaním *-um*. Vyskytujú sa tam tvary *falzumy, falzumov, falzumoch*.

[15] *Rukoväť*[3], str. 63.

[16] Slová latinského pôvodu na *-ium* majú v slovenských ľudových nárečiach, pokiaľ sa v nich vôbec vyskytujú, ešte iný druh skloňovania. Prešly k feminínam a skloňujú sa ako pôvodné latinské feminína na *-ia* (napr. *gymnázia, z gymnázie, v gymnázii* ap.). Tak vzniklo v ľudovej reči z latinského neutra *principium* (‚základ, súhrn základných vedomostí', potom aj ‚učebnica obsahujúca základné vedomosti') feminínum *princípia*, známe napr. z ľudovej piesne *Janíčko, čo robíš?* („že ja jeho *princípiu* do vody zahodím").

[17] V hovorenej reči môže ktorékoľvek z týchto slov nadobudnúť dokonca iný význam, než s akým ho spojujeme v kultúrnom jazyku. V takomto prípade je rozdvojenie v skloňovaní ešte prirodzenejšie. Tak

nom jazyku je však už pri všetkých týchto slovách ustálené skloňovanie s vypúšťaním koncovky *-um* a zachováva sa pôvodný stredný rod.

Videli sme na jednotlivých prípadoch, že prípadné rozdiely, ktoré možno pozorovať pri skloňovaní toho istého slova alebo slov tej istej kategórie, nie sú náhodné, ale že ich musíme chápať ako rozdiely štylistické. Budúce príručky spisovnej slovenčiny budú musieť túto okolnosť aspoň pripomenúť.

Podobný princíp, aký sme zistili pri skloňovaní neutier latinského pôvodu, zakončených na *-um,* javí sa aj pri skloňovaní neutier gréckeho pôvodu, zakončených na *-on.* V spisovnom jazyku majú takéto substantíva v nepriamych pádoch sg. a v celom pl. opäť kratší tvar (bez *-on)* než v nom.-ak. sg. a skloňujú sa podľa vzoru *mesto,* resp. *gymnázium.* Tak skloňujeme napr. niektoré termíny, známe z básnickej teórie, ako: *asyndeton, polysyndeton, distichon, epiteton, oxymoron;*[18] niektoré termíny gramatické, ako: *(pro-par)oxytonon, (pro)perispomenon, barytonon* (druhy prízvuku); niektoré termíny zoologické, používané najčastejšie v plurále na označenie živočíšnych tried, napr.: *entozoon* (gen. sg. *entozoa*),[19] *metazoá,*

---

si spomínam, že sme v nitrianskych biskupských internátoch menovali študovne *múzeumy* („*prvý, druhý, tretí múzeum*") alebo *štúdiumy* a tieto výrazy sme skloňovali ako neživotné maskulína (s ponechaním *-um* vo všetkých pádoch) podľa vzoru *dub.*

[18] K tomuto typu patria aj termíny *etymon* (podľa Pravidiel *etymón!)* a *kólon,* ktoré Pravidlá pokladajú za maskulína, ktoré však si v príslušných vedeckých štýloch (*etymon* je termín lingvistický, *kólon* metrický) zachovávajú svoj pôvodný stredný rod a pri skloňovaní strácajú koncovku *-on* (gen. *etyma, kóla* atď.).

V reči vzdelancov, ktorí prešli klasickou školou, vyskytujú sa ešte termíny *analogon* a *paradoxon.* Obidve tieto substantíva sú však podľa mojich vedomostí defektívne. Používa sa pri nich vlastne len nom.-ak. sg. Ostatné pády sa nahradzujú tvarmi tých istých koreňov, ale iného odvodenia: pri prvom tvarmi feminíma *analogia* (prípadne tvarmi domáceho slova *obdoba),* pri druhom tvarmi maskulína *paradox* (gen. *paradoxu),* prevzatého z modernej francúzštiny.

[19] Slová *entozoon, metazoá, protozoá* píšem podľa češtiny s krátkou slabikou *-zo-,* hoci viem, že v gréčtine bola táto slabika dlhá. Neviem totiž bezpečne, ako tieto výrazy vyslovujú naši zoologovia. Tento prípad ukazuje, že pri budúcej úprave pravopisu cudzích slov, najmä vedeckých termínov, bude sa musieť dať slovo jednak klasickým filologom, jednak aj odborníkom v príslušných vedách.

V Pravidlách na str. 181 sa uvádza akési *entozoón, -a,* m. Je to jeden z mnohých krikľavých prípadov, ktoré ukazujú, ako povrchne boly Pravidlá vypracované. Dalo by sa podrobným rozborom jednotlivých chybných slov a tvarov temer vedecky dokázať, ako sa do Pravidiel

protozoá; niektoré iné termíny, ako *enchiridion*[20], *sympozion.*[21]

A opäť slová toho istého typu, o ktorý nám tu ide, ak sa dostaly do hovorovej reči, stratily svoj pôvodný rod a skloňujú sa ako maskulína s ponechaním *-on* vo všetkých pádoch, a to už aj v spisovnom jazyku. Tak sú v dnešnej slovenčine mužského rodu názvy písmen *ypsilon* a *epsilon* (pôvodne neutrá)[22]. Mužského rodu je aj výraz *syndetikon,* hoci je tvorený úplne na spôsob slov typu *epiteton.*

Tak isto je tvorený aj moderný termín *skioptikon.* Pri jeho skloňovaní pozorujeme podobné kolísanie ako pri niektorých substantívach na *-um.* Komu nie je bežný alebo aspoň dobre známy taký typ skloňovania, pri ktorom má nom.-ak. sg. dlhší tvar než ostatné pády, ten bude vždy skloňovať *skiop-*

---

dostaly. Lež na to tu nemáme miesta. Pri hesle *entozoon* stačilo uviesť presnejšie tvar genitívu sg. (*-oa* alebo *-zoa,* nie *-a*) a nebolo by asi došlo ani k zámene gramatického rodu, ani by sa nebola zrodila chybná kvantita v koncovom *-on.* Podľa Pravidiel by sa toto slovo malo vlastne skloňovať ako životné maskulínum (vzor *chlap*). A to je holá nemožnosť.

[20] Prirodzene, že slovo *enchiridion* používajú len ľudia s klasickým vzdelaním. A tí ho skloňujú ako neutrum podľa vzoru *gymnázium* (gen. *enchiridia* atď.). Neviem, kde sa v Pravidlách vzal genitív *enchiridionu* a kto slovo *enchiridion* (ak ho používa) pokladá za maskulínum.

[21] Pravidlá uvádzajú ako neutrá tohoto typu aj výrazy *synedrión* (s dlhým *ó*!) a *stadión.* Obidve tieto slová sú v Pravidlách zaznamenané nesprávne. Prvé z nich *synedrion* (dlhé *-ón* sa vyslovuje len pri maskulínach, nie pri neutrách) sa častejšie používa v latinizovanej forme *synedrium* (vzor *gymnázium*) a slovo *stadión* (vyslovované v dnešnej slovenčine skutočne s dlhým *-ón*) stratou svojho pôvodného významu (v gréčtine *stadion* označovalo dĺžkovú mieru) a zdomácnením v hovorovej reči (hlavne rozšírením športu) stratilo natoľko súvislosť so svojím gréckym pôvodom, že sa dnes skloňuje ako maskulínum (gen. *stadiónu* atď.). Skloňovanie podľa neutier typu *gymnázium,* aké žiadajú Pravidlá (gen. *stadia*), je násilné. Najlepšie to vidno z článkov v športových rubrikách novín. Stretneme sa tam s rozmanitými kombináciami toho, čo všetci cítime ako prirodzené, a toho, čo navrhujú Pravidlá. (Porov. napr. článok *Národný stadión v Tatrách* v Sl. pravde IX, 61, 14. marca 1944, str. 12.) Autori skloňujú vždy *stadión, stadiónu* atď. a redaktori alebo korektori niekedy (ale nie dôsledne) opravujú podľa Pravidiel.

Prirodzene, že historik, ktorý bude hovoriť o gréckych mierach, bude vyslovovať *stadion* (s krátkym *-on*) a skloňovať *stadia, stadiu* atď. Máme tu do činenia s obdobnou štylistickou diferenciáciou, javiacou sa na gramatickom systéme, akú sme pozorovali pri slovách *dátum, album, falzum.*

[22] Pri týchto dvoch výrazoch sa vyskytuje v nom.-ak. sg. aj stredný rod, pravdepodobne vplyvom rodu, ktorý majú pomenovania ostatných písmen. Výraz *ypsilon* nadobúda však v študentskej reči nových významov a potom sa dôsledne cíti ako maskulínum. *Ypsilony* sú v študentskej reči hrubé pravopisné chyby, týkajúce sa písania *y,* resp. *i.*

tikon, skioptikonu atď. ako neživotné maskulínum. Naproti tomu napr. klasický filolog bude skôr inklinovať ku skloňovaniu *skioptikon, skioptika* atď. podľa neutier typu *gymnázium,* resp. *epiteton.* Pretože však pri tomto slove niet podkladu pre štylistickú diferenciáciu v nijakých významových rozdieloch, bude dobre pokladať za „spisovný" len jeden z uvedených spôsobov skloňovania, a to spôsob, akým sa skloňujú podobné slová domáce, t. j. *skioptikon, -u,* m. (Toto skloňovanie uvádzajú aj Pravidlá.)

Skloňovanie slova *stadión* sme už spomenuli.

Pri skloňovaní substantíva *lexikon* nastalo rozdvojenie podľa významu a opäť podľa jazykového štýlu, v ktorom sa toto slovo používa. V rozšírenejšom význame ‚kniha obsahujúca soznam slov, slovník' skloňuje sa podstatné meno *lexikon* ako maskulínum s ponechaním *-on* vo všetkých pádoch. Naproti tomu v terminologickom význame lingvistickom ‚slovné bohatstvo nejakého jazyka' ostáva substantívum *lexikon* stále stredného rodu a skloňuje sa s vypúšťaním koncovky *-on* (gen. *lexika* atď.)[23]

Je pozoruhodné, že menej používaný termín *idiotikon,* známy vlastne len úzkemu kruhu odborníkov, neukazuje podobné rozdvojenie v gramatickom systéme, aké sme pozorovali pri substantíve *lexikon,* hoci významove sa môže i termín *idiotikon* obdobne diferencovať ako *lexikon. Idiotikon* znamená jednak ‚slovné bohatstvo nejakého nárečia', najmä ‚súhrn charakteristických výrazov a zvratov nejakého kraja' a potom aj ‚knihu, ktorá takéto výrazy a zvraty zaznamenáva'. Rozdvojenie v skloňovaní nenastalo tu preto, lebo sa výraz *idiotikon* vyskytuje len v štýle vedeckom. Ako vedecký termín zachovalo si toto slovo aj svoj pôvodný rod, aj pôvodný spôsob skloňovania. Pravidlá na str. 206 správne zaznamenávajú: *idiotikon, -ka,* str.

V dnešnej spisovnej slovenčine — podobne ako v iných kultúrnych jazykoch — vyskytujú sa však v hojnom počte aj také slová gréckeho pôvodu, ktoré nikdy neboly neutrami, i keď sú zakončené na *-on.* Sú to neživotné alebo životné maskulína (v gréčtine boly niektoré z nich dokonca femininami), pri

[23] Pravidlá o tomto štylistickom a tvaroslovnom rozdiele nehovoria nič. Na str. 242 sa iba nepresne uvádza heslo *lexikon, -a,* m. To sa dá *čítať: lexikon, genitív lexikona. Ale takto nikto neskloňuje.* Cudzie maskulína tohoto typu majú v spisovnej slovenčine koncovku *-u.* Presne by malo znieť heslo *lexikon* takto: *lexikon, -u* m. (kniha); *lexikon, -ka,* str. ‚slovné bohatstvo jazyka'.

ktorých *-on* nie je koncovka, lež súčiastka kmeňa. Preto sa *-on* pri skloňovaní nevypúšťa, ale ostáva vo všetkých pádoch.

Neživotné maskulína tohoto typu (napr. *gramofon, hexagon, kánon, telefon, veraikon*) sa skloňujú podľa vzoru *dub*, životné (napr. *alkyon, autochton, epigon, Faeton*) podľa vzoru *chlap*.

Ďalej sa v dnešnej slovenčine skloňujú ako maskulína slová gréckej proveniencie, zakončené na *-ón* (dlhé), ktoré môže byť rozmanitého pôvodu. Neživotné substantíva, ako *dekamerón, hexamerón, Panteón* (tu je *-ón* pôvodom prípona gen. pl.), *agón*[24], miestne mená *Lacedemón, Maratón* (tu je *-ón* súčiastkou kmeňa), skloňujú sa teda podľa vzoru *dub* a podržiavajú si *-ón* vo všetkých pádoch. V gen. sg. majú *-u*[25].

Životné substantíva tohoto typu sa skloňujú podľa vzoru *chlap*. V gen. sg. majú *-a*. Takto skloňujeme napr. mená *Apolón, Deukalión, Ión, Menón, Platón, Solón* a i.

Konečne sú maskulínami aj mnohé slová, zakončené na *-on* alebo *-ón*, ktoré sú síce cudzieho pôvodu, ale nie gréckeho (pri niektorých koreň slova pochádza síce z gréčtiny, ale prevzali sme ich z niektorého moderného jazyka). Také sú napr. neživotné: *Albión, amplión*[26], *anión, katión, aristón, avión, balón, elektrón, helikón, lampión, mahagón, milión, bilión, neón, pakfón, paplón, perón, šifón, tyfón, vagón, žargón* a i.[27] Ďalej napr. slová *bon, boston, ešelon*[28], zemepisné mená, ako: *Amazon, Babylon, Gaivoron, Libanon, Lisabon, Lyon, Trianon* a i. (s krátkym *-on*).

Zo životných možno uviesť najmä osobné mená, ako: *Absolon, Anton, Leon, Samson, Simeon*. Sem patria aj apelatíva *diakon, kujon* a i.

---

[24] Pravidlá uvádzajú *agon, -u*, m. s krátkym *o* (popri *agónia*, s dlhým *ó*), hoci gréčtina ukazuje na dĺžku a hoci klasickí filológovia vyslovujú *agón*. — Ďakujem na tomto mieste kolegom Dr. M. Okálovi a Dr. J. Horeckému za niektoré láskavé informácie z odboru klasickej filologie.

[25] Je nepochopiteľné, prečo Pravidlá uvádzajú v gen. sg. apelatív tohoto druhu koncovku *-u*, ale pri miestnych menách *Lacedemón* a *Maratón* koncovku *-a*. Veď tu nejde o označenie živých bytostí!

[26] Neviem, prečo sa v Pravidlách uvádza *amplion* s krátkym *o*, keď ostatné maskulína tohoto druhu majú dlhé *ó* a keď v spisovnej výslovnosti počujeme zreteľnú dĺžku.

[27] Vo všetkých uvedených slovách (okrem *amplion*) píšu Pravidlá dlhé *-ón*. V niektorých z nich bude síce ešte treba kvantitu preskúmať podľa výslovnosti, ale na tom tu nezáleží.

[28] Dlhé *ó* (*ešelón*), ktoré udávajú Pravidlá, nedá sa v tomto málo používanom slove, prevzatom z francúzštiny, nijako odôvodniť.

Uvedené maskulína, ako sme už spomenuli, ponechávajú si pri skloňovaní kmeňové *-on* alebo *-ón* vo všetkých pádoch.

A teraz si všimneme maskulín, zakončených na *-us* alebo *-os*. Aj pri maskulínach tohoto typu — podobne ako sme to videli pri neutrách na *-um* alebo *-on* — možno v dnešnej slovenčine zistiť niekoľko lexikálnych vrstiev, ktoré sú viac alebo menej charakteristické pre určité jazykové štýly. Slová, pochádzajúce zo starej latinčiny alebo gréčtiny, najmä také, ktoré sa používajú vo vedeckých štýloch spisovného jazyka ako termíny, alebo starolatinské a starogrécke vlastné mená, zachovávajú si dôsledne pôvodný typ skloňovania, pri ktorom nom. (-ak.) sg. má dlhšiu formu než ostatné pády. Obrátime pozornosť najprv na podstatné mená neživotné.

Pre prehľadnosť uvedieme najprv slová, zakončené na *-us* (na prvom mieste nás budú zaujímať tie, ktoré sú latinského pôvodu), potom slová na *-os* (na prvom mieste slová pôvodu gréckeho).

Do prvej kategórie patria všetky substantíva na *-izmus*, a to aj výrazy moderné, ktoré nie sú starolatinského pôvodu (*altruizmus, egoizmus, socializmus* ap.), ďalej množstvo termínov z rozmanitých vedných odborov, ako sú lekárstvo (napr. termíny: *abortus, exitus, fétus*[29], *koitus, kokus*[30], *marazmus, tetanus*[31], *týfus*[32], *ulkus* a i.), matematika a fyzika (sem patria napr. termíny: *arkus, fókus, logaritmus, nónius, rádius, sinus, kosinus*[33] a i.), meteorologia (sem patria názvy

---

[29] V Pravidlách sa uvádza nepresne gen. sg.: *fétus, -u,* m., čo možno čítať *fétus,* genitív *fétusu.* Skutočný genitívny tvar, ktorý používajú lekári, je však *fétu.* Skloňovanie tohoto slova s vypúšťaním koncovky *-us* je tým prirodzenejšie, že sa tento termín v lekárskom štýle často používa ako súčiastka latinského citátu *foetus ex ore.*

[30] Sem patria aj složeniny *diplokokus, gemokokus, pleurokokus* a i. Naproti tomu rovnako znejúci názov umelého tuku *kokus,* vyskytujúci sa v nárečiach za spisovné *kokos,* má gen. sg. *kokusu* a *-us* sa ponecháva vo všetkých pádoch.

[31] Pravidlá uvádzajú znenie *tetan,* ale lekári používajú v nom-ak. častejšie latinizovanú formu *tetanus.* Genitív je prirodzene vždy *tetanu.*

[32] V ľudovej a hovorovej reči sa používajú iba tvary *týfusu, týfuse, týfusom* ap., t. j. *-us* sa ponecháva vo všetkých pádoch. Ide tu opäť o vec štýlu.

[33] Matematici sa nijako nechcú spriateliť so skloňovaním *(ko)sinus,* gen. *(ko)sinusu* atď., ktoré navrhujú Pravidlá. Aby bol odstránený takýto stav, bude treba pri budúcej úprave Pravidiel pribrať na poradu aj odborníkov z prírodných vied, ako sme to už vyššie pripomenuli. I keď napr. Kukučín skoňoval *sinus, sinusu* atď., treba dať slovo predovšetkým tým, ktorí tieto výrazy používajú každý deň, nie

mračien, ako: *cyrus, cyrostratus, kumulus* a i.), iné vedné odbory, v ktorých sa používajú napr. výrazy: *cyklus, dochmius, exodus, fiškus*[34], *glóbus*[35], *introitus, kázus*[36], *klérus, lapsus, nexus, nimbus, úzus* a i.[37] Vo všetkých týchto termínoch sa pri skloňovaní koncovka *-us* vypúšťa.

Naproti tomu mnohé podobné substantíva, ktoré sú síce utvorené od latinských slovných základov, ale pri ktorých koncové *-us* nie je nominatívna koncovka, lež súčiastka kmeňa alebo širšej koncovky, ďalej substantíva, ktoré sú síce cudzieho pôvodu, ale nie latinského, skloňujú sa prirodzene s ponechaním *-us* vo všetkých pádoch. Do tejto skupiny patria napr. výrazy: *autobus, omnibus, rébus, mínus, plus, prius* (posledné tri sú pôvodné príslovky); *anšlus, bambus, burnus, cyprus, hókus-pókus, hubertus, kaktus, luxus, papyrus,* lekársky termín *lupus,* chemický termín *lakmus* a i.

---

iba príležitostne a náhodne. Automatizácia jazykového výrazu — a to aj v gramatickom systéme — nastáva práve častým používaním. A jazykovú normu tvoria výrazy automatizované.

[34] Pri význame ‚štátna pokladnica, štátny majetok' skloňuje sa slovo *fiškus* (vlastne *fiskus*) ako ostatné uvedené slová latinského pôvodu (s vypúšťaním koncovky *-us*). Okrem toho označuje sa však slovom *fiškus* pejoratívne ‚prefíkaný človek'. V tomto význame, ktorý sa vyskytuje v inom štylistickom kontexte než prvý význam, skloňuje sa slovo *fiškus* s ponechaním *-us* vo všetkých pádoch (gen. *fiškusa* má koncovku *-a,* pretože ide o označenie živej bytosti).

V Pravidlách sa pri tomto slove uvádza ešte význam ‚štátny zástupca' so skloňovaním *fiškus,* gen. *fiškusa* atď. Dnes sa však už slovo *fiškus* v tomto význame nepoužíva. Ide tu o použitie archaické.

[35] V študentskej reči sa pri skloňovaní tohoto slova ponecháva *-us* vo všetkých pádoch (gen. *glóbusu* atď.).

[36] V Pravidlách sa opäť nepresne uvádza gen sg. V abecednom sozname na str. 220 čítame: *kázus, -u,* m., čo možno čítať: *kázus,* genitív *kázusu.* Takto sa však môže toto slovo skloňovať iba v hovorovej reči. V spisovnom jazyku, najmä vo vedeckých štýloch (slovo *kázus* sa používa aj ako gramatický termín), skloňujeme *kázus, kázu* atď. (s vypúšťaním koncovky *-us*).

Prirodzene, že sa môže ktorékoľvek z uvedených slov dostať do hovorovej reči (čo obyčajne nesie so sebou zmenu pôvodného významu), a potom sa skloňuje s ponechaním *-us* vo všetkých pádoch. Podobný zjav sme videli pri niektorých neutrách na *-um* a *-on.* To platí napr. o slove *turnus,* pri ktorom Pravidlá uvádzajú iba gen. *turnusu.* Toto slovo je už totiž natoľko rozšírené (v obch. terminologii, v športovom názvosloví a i.), že ho používa ako bežný výraz mnoho ľudí bez klasického vzdelania a tí si jeho skloňovanie prispôsobili skloňovaniu podobných domácich slov. O niektorých podobných slovách (*cirkus, fundus* a i.) je reč ďalej.

[37] Pravidlá uvádzajú v latinizovanej forme aj pôvodom grécky výraz *obolus.* Pôvodné znenie *obolos* (koncovka *-os* pri skloňovaní odpadá) sa doteraz vyskytuje v reči vzdelancov, ktorí sa učili grécky.

K nim sa pripojujú aj niektoré slová latinského pôvodu, pri ktorých je síce *-us* nominatívna koncovka, ale ktoré nadobudly iného významu, než aký maly v latinčine, takže v ich štylistickom používaní nastalo premiestenie a tým sa stratila aj kontinuita s pôvodným skloňovaním. Takéto sú napr. výrazy: *cirkus* (gen. *cirkusu*), *fundus* (gen. *fundusu*), *humus* (gen. *humusu*), *pasus* (gen. *pasusu*[38]), *fúnus* (gen. *fúnusu*[39]), *pondus* (gen. *pondusu*) a i.[40]

Ani zemepisné mená tohoto typu, pokiaľ som si na niektoré mohol spomenúť, nemajú jednotné skloňovanie. Ak názov svojím složením alebo akokoľvek pripomína latinské tvorenie a *-us* sa cíti ako prípona nominatívu, vtedy sa toto *-us* pri skloňovaní vynecháva. Tak je tomu napr. pri skloňovaní názvov *Taurus, Antitaurus* (pohoria v Malej Ázii), *Pilatus* (vrch vo Švajčiarsku), *Pireus* (prístav v Grécku) a i.[41] Na-

---

[38] Tak zaznamenávajú Pravidlá. V spisovnej slovenčine sa však vyskytuje aj skloňovanie s vypúšťaním *-us* a výslovnosť *passus* (gen. *passu* atď.).

Poznámka redakcie. — O tomto vypúšťaní možno len pochybovať, najmä ak berieme do povahy zjav, že okrem výrazu *pasus* ‚časť, úryvok textu v knihe' je ešte príbuzný tvar *pas* ‚knižočka na úradné povolenie cestovať do cudziny', ktoré by sa takto v nepriamych pádoch maly jednako skloňovať. V reči vôbec sa javí istá tendencia rozlične skloňovať i jednaké tvary, ak sú so stránky významovej silne rozštiepené, čo zisťuje aj sám autor vo svojej poznámke 41 pri tvaroch *Cyprus* ‚ostrov' a *cyprus* ‚strom', no tým skôr ešte sa ukazuje táto tendencia pri nerovných tvaroch v priamom páde (nom.) a často aj nerovnakého pôvodu, ako je to v dvojici *pasus* a *pas* (z franc. *passeport*). Spoločné skloňovanie by zbytočne viedlo k homonymii. Čo sa týka skloňovania podstatného mena *pasus* s vynechávaním *-us*, pre naše jazykové cítenie je celkom cudzie. Odlišné jazykové cítenie možno vysvetliť len vplyvom českým. Skutočne v českých slovníkoch uvádza sa skloňovanie bez *-us: passus, -ssu* (Příruční slovník jazyka českého Českej akadémie IV, 125). Podobne rozličné skloňovanie je aj pri tvaroch *Jánus* a *Ján*, o ktorých sa autor zmieňuje v poznámke 46. Niečo podobného by sme páchali, keby sme požadovali skloňovanie s vynechávaním *-us* aj pri podstatnom mene *cirkus*.

[39] Pravidlá uvádzajú nárečový genitív *fúnusa*.

Poznámka redakcie. — Za genitívny tvar *funusu* miesto *fúnusa* hovorí aj doklad z Vajanského: „... Oni tam radi by ich pochovať, ale bez zvonenia a funusu!" (X, 354). Ináč slovo *funus* a či *fúnus* nie je všeobecne rozšírené v nárečiach.

[40] Pri podstatných menách *pondus* a *fúnus* bol nominatívny tvar prosto vzatý za základ pri skloňovaní a rod sa zmenil (v latinčine to boly neutrá) podľa ostatných slov na *-us*.

[41] Aj meno ostrova *Cyprus* sa skloňuje s výpúšťaním *-us* (gen. *Cypru*) na rozdiel od mena rastliny *cyprus* (gen. *cyprusu*).

Podobné skloňovanie má skrátené meno ostrova *sv. Maurícia*

proti tomu názvy, pri ktorých vôbec nemožno myslieť na latinský spôsob tvorenia, pretože zo škruktúry príslušného jazyka, z ktorého pochádzajú, vidno, že *-us* je súčiastka kmeňa, ponechávajú si pri skloňovaní *-us* vo všetkých pádoch. Také sú napr. názvy *Aarhus* (mesto v Dánsku) a *Pejpus* (jazero v Rusku).

Ani netreba osobitne pripomínať, že vo všetkých domácich slovách (ako sú: *hnus, kus, pokus* ap.) je koncové *-us* súčiastkou kmeňa a že sa pri skloňovaní nestráca.

Podobný princíp vypúšťania nominatívnej koncovky, aký sme pozorovali pri substantívach latinského pôvodu na *-us,* vládne aj pri niektorých maskulínach gréckeho pôvodu, zakončených na *-os.* Z neživotných maskulín patrí sem napr. výraz *kozmos* (gen. *kozmu*) a jeho složeniny *makrokozmos, mikrokozmos,* ďalej zemepisné mená, ako: *Delos, Lemnos, Lesbos, Naxos, Rodos*[42], *Samos* a i.

Je zaujímavé, že zemepisné mená toho istého typu, i keď sú gréckeho pôvodu, ak nesúvisia s klasickou starogréckou kultúrou, podržiavajú si *-os* pri skloňovaní vo všetkých pádoch. Spomínam si, že takto v našich novinách skloňovali meno ostrova *Leros* (gen. *Lerosu* atď.). Prirodzene, že človek bez klasického vzdelania bude skloňovať s ponechávaním *-os* vo všetkých pádoch aj mená *Lemnos, Naxos, Rodos* ap., ak sa s nimi stretne. Pre lingvistu bude teda prvý alebo druhý typ skloňovania opäť znakom jazykového štýlu.

Koncové *-os* neodpadá však ani v tých maskulínach gréckeho pôvodu, v ktorých síce *-os* charakterizuje nominatív, ale kmeň slova je širší než základ, ktorý ostáva po odtrhnutí nominatívneho *-os.* Pri týchto slovách bol nominatívny tvar prosto vzatý za základ, od ktorého sa tvoria ostatné pády, podobne ako sme to videli pri niektorých slovách latinského pôvodu, zakončených na *-us* (*pondus, fundus*). A opäť tu pri niektorých slovách vplyvom zakončenia nastala aj zmena rodu. Pôvodné neutrá sa staly maskulínami. Sem patria napr. výrazy: *epos* (gen. *eposu*), *chaos* (gen. *chaosu*), *pátos* (gen. *pátosu*).

(*Mauricius,* gen. *Mauricia*), ba aj názov najdrahšej známky sveta, vydanej na onom ostrove. Pri tomto poslednom význame názvu *Mauricius* (ide o filatelistický termín) je však daná možnosť skloňovania so zachovaním *-us* vo všetkých pádoch.

[42] Nechápem, prečo Pravidlá uvádzajú genitív *Rodu,* ale *Lemna.* Všetky uvedené mená (ide o substantíva neživotné!) majú v gen. koncovku *-u.*

Rozumie sa, že substantíva na *-os*, ktoré nie sú gréckeho pôvodu, či už ide o apelatíva alebo o mená zemepisné, pri skloňovaní *-os* nestrácajú, pretože pri nich *-os* nikdy nebolo nominatívnou príponou, lež je súčiastkou kmeňa. Z neživotných maskulín tohoto druhu som si zaznamenal *kokos* (gen. *kokosu*), *lotos* (gen. *lotosu*).

Životné maskulína latinského pôvodu zakončené na *-us* a gréckeho pôvodu zakončené na *-as, -es, -os* tiež zachovávajú pri skloňovaní princíp odsúvania nominatívnej koncovky. Medzi apelatíva tohoto druhu[43] patria napr. výrazy: *alumnus* (gen. *alumna), dolichokefalus* (gen. *dolichokefala), hydrokefalus* (gen. *hydrokefala*), *génius* (gen. *génia).*

A opäť možno zistiť, že slová toho istého typu, ak sa štylisticky odlišujú od slov intelektuálnych, ak sú viac zamerané na expresívnosť než na nocionalitu, napr. ak majú príchuť pejoratívnosti, skloňujú sa s ponechaním *-us* vo všetkých pádoch. Sem patrí už spomenutý výraz *fiškus* ‚prefíkaný človek'. Podobne s príchuťou pejoratívnosti sa používajú výrazy *fyzikus* (gen. *fyzikusa*) a *muzikus* (gen. *muzikusa*).[44] Slovo *prímus* (gen. *prímusa*) sa síce nepoužíva pejoratívne, ale nadobudlo príchuť archaičnosti, t. j. štylisticky je zasa odlišné od slov normálnych.

Omnoho početnejšie než apelatíva sú vlastné mená osobné. Sem patria známe latinské mená, ako: *Augustus, Aurélius, Brútus, Markus, Tullius* a i. Ďalej mená literárne, ako: *Horácius, Lívius, Ovídius, Vergílius, Orfeus, Odyseus;*[45] biblické meno *Kristus* a m. i.[46]

[43] Sú pomerne zriedkavé, pretože sa pri mnohých takýchto substantívach nominatívna koncovka pod tlakom kratšej formy ostatných pádov prosto odsunula.

Podobne sa skrátily i niektoré vlastné mená (osobné i zemepisné). Pravidlá napr. uvádzajú skrátené tvary pri menách *Epikur, Eustach, Horác, Cherzonéz, Korint* a i. Zdá sa mi, že niektoré skrátené tvary osobných mien nepredstavujú súčasnú spisovnú normu. Neskrátené tvary *Horácius, Vergílius, Ovídius* sú v slovenčine nesporne bežnejšie než skrátené formy *Horác, Ovíd, Vergil* ap.

[44] Príslušné intelektuálne výrazy znejú *fyzik* a *muzikant*, resp. *hudobník.*

[45] K tomuto typu sa pripojilo aj grécke meno *Oidipus* (gen. *Oidipa*), ktoré v gréčtine malo kmeň *Oidipod-*. Za základ sa vzal tvar nominatívu.

[46] Nepokladám za odôvodnené skloňovanie mena *Jánus* (rímsky boh s dvoma hlavami) s ponechávaním *-us* (gen. *Jánusa* atď.), ako to žiadajú Pravidlá. K tomuto návrhu viedla asi obava pred homonymiou s krstným menom *Ján*. Metódy modernej lingvistiky vedú však k stanovisku, že sú zbytočné obavy pred homonymiou v jazyku, pretože

Z gréckych mien sú známe napr. *Anaxagoras* (gen. *Anaxagora), Pytagoras* (gen. *Pytagora), Ēneas* (gen. *Ēnea),*[47] *Gorgias* (gen. *Gorgia*), *Epaminondas* (gen. *Epaminonda*), *Leonídas* (gen. *Leonída*); *Achiles* (pôvodne *Achilleus,* gen. *Achila), Archimédes* (gen. *Archiméda), Aristoteles* (gen. *Aristotela*), *Demosténes* (gen. *Demosténa), Efialtes* (gen. *Efialta), Euripides* (gen. *Euripida*), *Ganymédes* (gen. *Ganyméda), Hádes*[48] (gen. *Háda,* ak ide o boha podsvetia, a *Hádu,* ak ide o podsvetie), *Herkules* (gen. *Herkula*), *Hermes* (gen. *Herma*), *Orestes* (gen. *Oresta), Pylades* (gen. *Pylada), Perikles* (gen. *Perikla), Sokrates* (gen. *Sokrata)*[49] a i. na *-as* a *-es.* Ďalej mená na *-os,* ako: *Dionýzos* (gen. *Dionýza), Hélios*[50] (gen. *Hélia), Kronos* (gen. *Krona*), *Kýros* (gen. *Kýra), Lykurgos* (gen. *Lykurga)* a i.[51]

nebezpečenstvo nedorozumenia, ktoré by mohla spôsobiť homonymia, sa temer anuluje rôznym kontextom a rôznymi jazykovými štýlmi. V skratke sa dá povedať, že jazyky — jeden vo väčšej, druhý v menšej miere — hymonymiu dobre znášajú. Povedzme, aj klasické meno *Markus* má homonymné tvary s dnešným menom *Marek,* a predsa nikomu nepríde na um skloňovať ono klasické meno s ponechávaním *-us* vo všetkých pádoch.

Podobne pokladám za neodôvodnený návrh Pravidiel, aby sa mýtické meno *Argus* skloňovalo s ponechávaním *-us.* Toto meno sa isto vyskytne len vo vedeckom štýle klasického filologa alebo klasicky vzdelaného inteligenta. A im bude bežnejšie skloňovanie *Argus,* gen. *Arga* atď. S ponechaním *-us* (gen. *argusa*) môže sa toto meno skloňovať iba v prenesenom význame, o ktorom Pravidlá nič nehovoria.

Prirodzene, že sa môže ktorékoľvek meno tohoto druhu v hovorovej reči, najmä ak sa použije v prenesenom význame, skloňovať s ponechaním *-us.* Ale v tom sa práve bude hovorová reč líšiť od spisovného jazyka. Zaznamenal som si napr. tvar *Bachusovi* (spis. podľa Pravidiel *Bachovi,* vlastne *Bakchovi*), ktorý som čítal v novinách (Gardista, 14. III. 1944, rubrika vtipov).

[47] Pravidlá uvádzajú nepoužívané meno *Eneás,* gen. *Eneása.*

[48] Neviem, prečo Pravidlá píšu *Hades* s krátkym *a.*

[49] Je známe, že pri latinských a najmä gréckych menách nie je v dnešných Pravidlách náležite riešená otázka kvantity. Ale tejto otázky sa tu nechcem zásadne dotýkať, preto píšem prevažnú väčšinu latinských a gréckych mien podľa Pravidiel bez akejkoľvek poznámky.

[50] Toto meno sa bezpečne vyslovuje s dlhým *é (Hélios),* nie *Helios,* ako píšu Pravidlá.

[51] Niektoré z gréckych mien na *-os* sú známejšie v latinizovanej forme na *-us.* Iba klasickí filologovia budú môcť rozhodnúť, ktorú formu ako bežnejšiu ustáliť pre spisovnú slovenčinu. Napr. Pravidlá uvádzajú v latinizovanej forme mená *Cerberus* (grécky *Kerberos), Krézus* (gr. *Kroizos), Priamus* (gr. *Priamos).* Z nich tvar *Cerberus* (aj *cerberus)* nie je v spisovnom jazyku podľa mojich vedomostí o nič častejší než pôvodný tvar *Kerberos,* príp. *Kerberus.* Je však pravdepodobné, že so stúpajúcim úpadkom štúdia gréčtiny na školách bude stále ubúdať pôvodných gréckych foriem v prospech foriem latinizovaných.

Pri mene *Krézus* Pravidlá uvádzajú aj apelatívum *krézus* s prene-

Prirodzene, že dnešné osobné mená (krstné aj priezviská) na *-as, -es, -os, -us,* ktoré vôbec nesúvisia s latinským, resp. gréckym tvorením mien, alebo sa prípadná súvislosť s klasickými jazykmi už dávno stratila, skloňujú sa ako podobné domáce apelatíva, t. j. koncové *-as, -es, -os, -us* sa zachováva vo všetkých pádoch.

Takto sa skloňujú napr. priezviská *Jodas, Jonas, Junas, Klimas* (gen. *Jodasa, Jonasa, Junasa, Klimasa); Ábeles, Gregorides, Mathaeides, Mánes, Mates* (gen. má vo všetkých zakončenie *-sa)*[52]; *Medonos* (gen. *Medonosa);* mnohé priezviská na *-us,* ako: *Baldinus, Jurtinus, Fajkus, Lévius, Markus, Paulus, Rázus a i.*[53]

Podobne aj krstné meno *Július* má gen. *Júliusa,* dat. *Júliusovi* atď. Tvar gen. *Júlia,* ktorý uvádzajú Pravidlá, platí len pre klasicko-latinské meno tohoto znenia (napr. *Júlia Cézara* ap.).

Vyskytuje sa ešte niekoľko mužských apelatív, označujúcich živé bytosti, i vlastných mien, zakončených na *-os,* pri ktorých by mohly vzniknúť pochybnosti o spôsobe skloňovania. Hlavná zásada tu bude, že pri slovách pôvodu negréckeho nikdy sa koncové *-os* neodsúva, podobne ako sme to videli pri substantívach neživotných. Tak sa s ponechávaním *-os* skloňujú napr. slová *albatros, los, losos* (gen. *albatrosa, losa, lososa)* a i.[54]

---

seným významom ‚boháč'. Toto apelatívum sa prirodzene skloňuje s ponechaním *-us* vo všetkých pádoch.

[52] Sem možno zaradiť aj meno *Herodes* (gen. *Herodesa*), natoľko rozšírené v hovorovej a ľudovej reči (jestvuje už aj apelatívum *herodes* ‚zlý, ukrutný človek'), že nám tvary *Heroda, Herodovi* ap. musia dnes pripadať hodne archaické.

[53] Pri mene *Celzius* sa ustálilo skloňovanie s vypúšťaním *-us* (gen. *Celzia*). — O skloňovaní mien na *-us* v dnešnej češtine porov. zaujímavú poznámku prof. V. Mathesiusa (Slovo a slovesnost IX, 1943, str. 162), ktorý v súhlase so živou rečou žiada skloňovať svoje meno s ponechaním *-us,* hoci sa na pražskej univerzite čatejšie používaly tvary *Mathesia, Mathesiovi* ap.

[54] Nemožno do tejto skupiny s úplnou istotou zaradiť slová *Eros, héros* (pôvodu gréckeho) a *kustos* (pôvodu latinského), hoci pri nich Pravidlá uvádzajú genitívy *Erosa, hérosa, kustosa.*

Prvé z nich, *Eros,* vyskytuje sa vôbec len u ľudí s klasickým vzdelaním, najmä vo vedeckom štýle. A inteligent s klasickým vzdelaním bude dávať prednosť pôvodnému skloňovaniu s kmeňom *Erot-,* ktorý mu stále pripomínajú odvodeniny, ako: *erotika, erotický, erotomania* a i. Klasik bude teda skloňovať *Eros, Erota, Erotovi* atď.

Slovo *héros* je síce o niečo známejšie než *Eros,* ale i tu bude účelnejšie pre spisovný jazyk ponechať pôvodný spôsob skloňovania, ktorý

Samo Mazúr:

PODSTATNÉ MENÁ TYPU *SÚKENNÍK* A ICH ODVODENINY.

Podstatné mená typu *súkenník* predstavujú mená zamestnania na *-ík* a svojím tvorením zapadajú do širokej kategórie podstatných mien, tvorených z prídavného mena na *-ný* koncovkou podstatných mien *-ík*, teda *prídavné meno* s príponou *-ný+ík: kostol-kostolný — kostolník, mýto-mýtny — mýtnik, robota-robotný — robotník, záhrada-záhradný — záhradník; vandrovný — vandrovník* ap. Prakticky pri nich možno hovoriť aj o celej, hotovej koncovke *-ník*,[1] vzniklej z prípony prídavného mena *-ný* a prípony podstat. mena *ík: -n(ý) + ík > -ník*, ktorá sa mechanicky pripojuje rovno k podstatným menám, ako napríklad pri podstatných menách zamestnania: *širáčnik, zlatník* ap. Takto sú tvorené aj nomina loci a iné: *holubník, perník, plevník; podbradník.* V týchto prípadoch nielen teoreticky, ale aj prakticky treba vyjsť rovno z podstatného mena a nehľadať nejaký priechodný tvar prídavného mena, aký existuje pri väčšine týchto podstatných mien, napríklad: *kostol-kostolný — kostolník.*

V tejto práci ide hlavne o otázku zdvojeného *-nn-* v odvodenom podstatnom mene *súkenník* ako aj tvarov jeho typu: *plátenník, vápenník,* preto budeme sledovať len prvý spôsob tvorenia, to jest vychodiť z tvaru prídavného mena, lebo pri tomto spôsobe najbezpečnejšie a najjasnejšie sa môže ukázať etymologická opodstatnenosť dvojitého *-nn-*. Východiskom sú tu, pravda, prídavné mená s príponou *-ný* zo staršieho *-ьný*.

Nebude od veci, keď pre lepšie vysvetlenie povšimneme si tohto zjavu na základe aj iných kategórií podstatných

---

stále zachovávajú ľudia klasicky vzdelaní, t. j. skloňovanie: *héros, héroa, héroovi* atď. Pri tomto spôsobe skloňovania ostane totiž substantívum *héros* bližšie svojim odvodeninám: *heroický, heroína, heroizmus,* ktoré odvodeniny ukazujú, že základ slova je *héro-,* nie *héros-*.

Myslím, že sa čo len málo klasicky vzdelaný inteligent ťažko spriateli aj so skloňovaním *kustos,* gen. *kustosa* atď. Je možné, že sa v hovorovej reči nejakého mesta (kde majú múzeum) používa takéto skloňovanie, ale v spisovnom štýle inteligent vždy bude inklinovať ku skloňovaniu *kustoda* (príd. *kustóda*), *kustodovi* (príp. *kustódovi*) a skôr prijme nominatív *kustod* (alebo *kustód*), než by mal skloňovať *kustos, kustosa, kustosovi* atď. — A pri vlastnom mene *Nepos,* rovnako lat. pôvodu a toho istého druhu ako *kustos,* dokonca aj Pravidlá uvádzajú gen. *Nepota* (správna výslovnosť je *Nepóta*).

[1] Porov. Belo Letz, *Mená zamestnania* SR VI, 129; *Kmeňoslovné úvahy,* str. 80.

mien takto odvodených, s dvojitým *-nn-*. Dvojité *-nn-* do odvodeného ďalšieho podstatného mena sa dostáva zpravidla zo základného kmeňa prídavného mena, z ktorého pochodí s príslušnou príponou *-ík*. Základné prídavné meno s dvojitým *-nn-* býva zas utvorené od základného podstatného mena, ktorého kmeň má zakončenie na *-n*, prípadne aj na *-ň*, zpravidla pri podstatných menách mužského rodu (*kameň*). V tomto prípade kmeň slova sa stýka s adjektívnou príponou *-ný*, čím spoluhláska *-n- (ň-)* v kmeni základného podstatného mena a spoluhláska *-n-* prípony prídavného mena pri tvorení príslušného prídavného mena sa spojily a tak vznikly tvary prídavného mena so zdvojeným *-nn-*. So stanoviska etymologického prídavným menám takto tvoreným prislúcha vonkoncom zdvojené *-nn-*, keďže jedno pochodí zo substantíva a druhé z koncovky *-ný: deň+ný > denný, kameň+ný > kamenný, týždeň — týždenný, zákon — zákonný; cen(a)+ьný > cenný, strana —* (ne)*stranný, vina — vinný; plemen(o)+ьný > plemenný, ráno — ranný, semeno — semenný, seno — senný* ap.

V prídavných menách, tvorených týmto spôsobom, vonkoncom aj podľa dnešných Pravidiel sloven. pravopisu píšeme zdvojené *-nn-* a tiež ho vyslovujeme.[2] Aj z nich sufixom *ík* dostávame podstatné mená taktiež so zdvojeným *-nn-: denný — denník, týždenný — týždenník, zákonný — zákonník, cenný — cenník, stranný — stranník, vinný — vinník, plemenný — plemenník, senný — senník* atď. I pri týchto sekudárnych odvodeninách dôsledne všade píšeme v shode s Pravidlami sloven. pravopisu zdvojené *-nn-* a tak aj vyslovujeme.[2] Tak isto aj pri všetkých ostatných odvodeninách, pokiaľ sa vyskytujú: *stranníckv, stranníctvo.*

Väčšej pozornosti vyžaduje hláskový habit adjektív s príponou *-ný*, tvorených od podstatných mien stredného rodu na *-no* typu *súkno, plátno, vápno,* nakoľko tu ľahko môže mýliť vplyv tvorenia typu adjektív na *-ený*[3]*: drevený, slamený* ap., to jest s jedným *-n-*, ako aj nárečové zjednodušovanie skupín zdvojených spoluhlások. Ich základom sú tvary podstatných mien stredného rodu s pôvodnou koncovkou *-ьno,* susediacou so spoluhláskou zatvoreného koreňa, a tak tu pri takto vzniklej skupine hlások, čo je dobre pochopiteľné, mäkký jer (*ь*) prípony *-ьno* sa vokalizoval pri tvorení príd. mena koncovkou *-ьný* riadne ako párny: *súkь-n(o)+ьný>súkenný* ap. Teda tým-

---

[2] Porov. Dr. Henrich Bartek, *Správna výslovnosť slovenská* 1944 na str. 109, 191 atď.

[3] Porov. SR VI, 133

to podstatným menám naisto so stránky etymologickej príde zdvojené *-nn-: súkno — súkenný, plátno — plátenný, vápno — vápenný.* Tu si treba dobre uvedomiť rozdiel v tvorení prídavných mien s koncovkou *-ený* typu: *drevo — drevený* a typu: *plátno — plátenný,* pri ktorom *-ný* je iba koncovka a hláska *e* je vokalizovaný mäkký *ь* koncovky *-ьno.* Tohto podstatného rozdielu nemusely si povšimnúť Pravidlá z r. 1931, keď uvádzajú etymologický tvar so zdvojeným *-nn-: súkenný* (str. 288) iba od podstatného mena *súkno,* ale od podstatných mien *plátno, vápno* už neorganické tvary prídavných mien: *plátený* (str. 223), *vápený* (str. 316). Pravidlá z r. 1940 túto nedôslednosť opravily tým, že uviedly aj ďalšie náležité tvary prídavného mena, *plátenný a vápenný,* ktoré sú tak isto utvorené podľa etymologie, ako aj *súkenný: plátno — platьn(o)+ьný > plátenný, vápno — vap(o)+ьný > vápenný.* Máme na ne doklady aj z literatúry: *plátenná,* hojne vyšívaná zásterka (Šolt. II, 188), namočila kus *plátennej* bielizne (Figuli, Tri g. kone 112), stráž ostríha *plátenné* dvere (Kalinč., Pov. II, 82), snety od machu a lišajníkov *vápennou* vodou očistené (Blaho, Slabí 54) ap.

Zdvojené *-nn-,* ktoré máme v tvaroch prídavného mena *plátenný, súkenný, vápenný,* s celou istotou predpokladali by sme aj pre vyššie podstatné mená, odvodené príponou *-ík,* tým skôr, že sú od nich rovno utvorené, a nie tvar *pláteník, súkeník, vápeník,* ako uvádzajú dnešné Pravidlá sloven. pravopisu; formy so zdvojeným *-nn-* sú živé v nárečiach, kde sa nezjednodušujú zdvojené spoluhlásky, a vychodia aj podľa etymologie: *súkenn(ý)+ík > súkenník, plátenn(ý)+ík > plátenník, vápenn(ý)+ík > vápenník.* Je len prirodzené a logické, aby každá odvodenina prídavného mena so zdvojeným *-nn-* aj sama prevzala zdvojené *-nn-.* Zato nás prekvapuje, že formy *súkeník, pláteník, vápeník* dostaly sa do prvých Pravidiel slov. pravopisu z Pravidiel z r. 1931 (str. 223, 288, 316). Podľa nich písali sme totiž *deník, týždeník, zákoník, ceník, straník* ap., a tak v shode s nimi aj *súkeník, pláteník, vápeník,* teda celkom podľa českého pravopisného systému. Nové Pravidlá vcelku, zásadne tento systém odstránily a zaviedly domáci systém, ktorý už poznal Czambel[4] a podľa ktorého sme pred vydaním Pravidiel z r. 1931 boli písali tieto odvodeniny so zdvojeným *-nn-.* Najlepšie o tom, že nové Pravidlá maly na mysli obnoviť etymologický systém, a to dôsledne, svedčí aj štylizácia, vzťahujúca sa na

[4] Porov. Dr. S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* 3. vyd., str. 310: *súkenný, súkenník, súkennictvo;* str. 294: *plátenný, plátenník, plátenníckyy;* na str. 316: *vápenný, vápenník.*

tento zjav, na strane 67: „Keď kmeň prýdavných mien na *-ný* je zakončený spoluhláskou *n*, píšeme a vyslovujeme zdvojené *-nn-*, napr.: *denný* (od *deň*), *týždenný* (od *týždeň*), *zákonný* (od *zákon*) a pod. Toto zdvojené *-nn-* zachováva sa v písme aj vo výslovnosti pri podstatných menách, odvodených z prídavných mien so zdvojeným *-nn-*, napr. *denný, denník; týždenný, týždenník; čalúnnik, čalúnnický* (iné je: *čalúnik*, t. j. malý čalún); *zákonný, zákonník* (t. j. sbierka zákonov; iné je: *zákoník*, t. j. malý zákon); *vinný, vinník, vinnica* (iné je: *vinica*) a pod."

Takto robíme len v intenciách platných Pravidiel sloven. pravopisu, keď reklamujeme písať všade dôsledne na rozdiel od nich tvary *súkenník, plátenník, vápenník*, najmä na tom základe, že je zdvojené *-nn-* v základnom prídavnom mene: *súkenný, plátenný, vápenný*. Toto doplnenie Pravidiel je opodstatnené a malo by sa hneď uvádzať do praxe, lebo je nad všetko jasné, že tu ide o zjavnú chybu a v takýchto zjavných chybách nemáme byť dôslední. Aj Štefan Peciar pri posudzovaní Mihálovej školskej gramatiky[5] „písanie *súkeník* (s jedným *n*, str. 90) popri *súkenný* (str. 100)" pokladá len za „*pravopisnú*[6] nedôslednosť." Mihál by mal vhodnú príležitosť pri 2. vydaní svojej gramatiky ju odstrániť.

Na tieto tvary: *súkenník, plátenník, vápenník* možno doložiť niektoré doklady z novšej ako aj zo staršej literatúry: Sťa by hovoril: chlapček môj! Si ešte slabý *súkenník!* (Gráf, Zápas 195), „Aha! keby som ja bola taký tenký *súkenník*, ako si ty..." (Kal., Pov. I, 36), Slabší *súkenníci*... (Kuk. XXVII, 365), Pavel Doležal, Skaličan, vyučený *súkenník* (Vlček, Dejiny 24), Akémusi *plátenníkovi* s vozu šťastlive pojal 3 rífy plátna (Taj. III, 123), Partéky sa navyberá i u *plátenníka* (Ráz., Svety II², 75) ap. Na tvar *vápenník* dokladu nemáme poruke[7], ale naň nepriamo poukazujú odvodeniny: *vápennícky* a *vápenníctvo:* I začal s ním rozhovor o *vápenníckom* Židovi (Tim. I², 107), Ktorá občina sa dala na *vápenníctvo?* (Kuk. XIV, 117).

Už z tvaru prídavného mena *vápennícky*, utvoreného z podstatného mena *vápenník*, nasleduje, že zdvojené *-nn-* prejde z podstatných mien *súkenník, plátenník* aj do adjektív *súkennícky, plátennícky:* do *súkenníckych* tržníc a drevených búd muselo sa usalašiť drama české (Vlček, Slovensku 25).

---

[5] Sborník profesorov Slovákov, roč. XXIII, 118.

[6] Podčiarkol sám autor.

[7] Iba nárečový miestny názov *Vapennik* (Alexander Tóth, Sáros vármegye monografiája I, 171).

Podľa vyššie uvedeného systému tvorenia odvodených podstatných mien so zdvojeným *-nn-* sa v slovách *pláteníctvo* a *súkeníctvo* žiada zdvojené *-nn-*, teda *plátenníctvo* a *súkenníctvo* i *vápenníctvo*. Organické formy *plátenník, plátennícky, plátenníctvo* a *súkenník, súkenníctvo* uvádza i Tvrdý vo svojom Slovenskom frazeologickom slovníku, 2. vyd., str. 418, 599. Keď chceme písať v duchu zásady, vyslovenej v Pravidlách sloven. pravopisu na str. 67 a vyššie citovanej, teda v duchu systému tvorenia odvodených slov z prídavných mien so zdvojeným *-nn-*, treba písať tieto formy so zdvojeným *-nn-*, teda *súkenník, súkenníctvo* a *plátenný, plátenníctvo, vápenník, vápenníctvo*. Týmto sa vlastne riešil problém zdvojeného *-nn-* odvodenín podstatných mien stredného rodu so zakončením na *-no*.

Na porovnanie hodno uviesť tvar prídavného mena *vápenitý*, kde príde iba jedno *n*, nakoľko miesto prípony *-ný* prichodí prípona *-itý: vapьn(o)+itý* > *vápenitý;* tu nepárny měkký *ь* sa tiež vokalizoval, aby sa odstránila ťažko vysloviteľná skupina.[8]

Ján Chripko:

SEKUNDÁRNE INTERJEKCIE.

(Pokračovanie.)

3. Interjekcie s formantom *-i:*

Formans *-i* sa vyskytuje pri reduplikácii interjekcií reprezentatívnych. Teoreticky každá interjekcia reprezentatívna môže sa reduplikovať, pretože každý zvuk, vyjadrovaný interjekciou, je trvajúci alebo sa opakuje. V skutočnosti však stretávame sa tu s reduplikáciou, ktorá je naozaj prirodzená len v niektorých prípadoch: Jedenásť v meste na veži bije, / *ceng! ceng!* poľom sa rozlieha (J. Kráľ, Balady a piesne[3] 16), *Fác!.. fác!..* ozve sa osudne do tvrdého ticha (Ráz., Maroško[2] 173), — *Cin, cin, cin,* — zazvonily... pondusové hodiny (Ondrej., Zboj. ml. 9) atď.

Pri reduplikácii sa nijako nemení význam, ale sa len stupňuje; napríklad: *cin, cin, cin!* znamená urobiť niekoľko *cin!* Dej sa stáva opakovácim.

Zváštnosťou reduplikácie je možnosť vyplniť medzeru medzi reduplikovanými tvarmi vokálom *-i-*. Tento vokál dá sa

[8] Porov. Dr. Henrich Bartek, Príspevok k dejinám slovenčiny, str. 72 n.

chápať ako hláska z oblasti slov nominálnych a tak reduplikované tvary bolo by možné pokladať za menné tvary s tvaroslovnou koncovkou *-y* (nom. -ak. neživ. *o*-kmeňov alebo *a*-kmeňov). Pri reduplikácii interjekcií ide o opakovanie jednotlivých zvukov po sebe, z čoho neraz aspoň teoreticky vyplýva aj povaha množného čísla reduplikovaných interjekcií (porov. vyššie). No oproti tomuto chápaniu azda priliehavejšie bude so stanoviska fyziologického pokladať vokál *-i-* iba za formans, na čo by okrem podobného formantu *-s* (porov. kmeň *myks,* zachované v nárečovom slovesnom tvare *myksovať*[3]) poukazovala aj reduplikovaná interjekcia *trci-frci* svojím zakončením na mäkkú spoluhlásku, kde by sme po mäkkej spoluhláske, keby naozaj išlo o znak množného čísla, očakávali tvaroslovnú koncovku *-e.* Používa sa jej na označenie veselej, až nevážnej nálady, obyčajne doprevádzanej rýchlymi a pochabými pohybmi tela: „Ach, *trci-frci,* kňaz Ondrej! Aj oni sú z toho panského plota kôl i s ich dobrým advokátom! Ešte i výžinky mám nosiť pánom do hrtana?..." (Vaj. I, 13 — Bežo), Hučí potok, hučí, dolu dolinami — rada ho počúvam, je môj dobrý známy. Čo hučíš, potoku? — Vodu mám hlbokú. — Hĺbka *trci-frci;* hlbšia láska v srdci (Hv. I[3], 106).

V takomto prípade, či už vokál *i* chápeme ako znak množného čísla alebo ako formans, s praktického stanoviska možno vo všeobecnosti reduplikované tvary tohto typu pokladať za sekundárne alebo aspoň sekundárnej povahy.

Tento typ predstavujú najmä reduplikované interjekcie *cupi-lupi* a *cingi-lingi.* Pri nich reduplikácia zpravidla sa deje alternáciou začiatočnej spoluhlásky a takto druhá časť neraz tak sa odchýli od reduplikováného kmeňa, že ju možno pokladať aj za iný základ, i keď je svojím hláskovým habitom veľmi blízka prvej časti so stránky artikulačnej a akustickej.

Pri reduplikovanej interjekcii *cupilupi,* písanej i *cupilupy* ako aj *cupy-lupy,* možno vidieť dva rozličné základy, ktorými sa označuje pravidelné opakovanie striedavých zvukov; základ *cup* je primárnou reprezentatívnou interjekciou a od nej pochodí sloveso *cupnúť,* základ druhej časti je *lup* a od neho zas pochodí sloveso *lupnúť,* ktorého zvuk dobre vystihuje doklad Tajovského: pred pekárskou pecou jama, doskou prikrytá, a vždy luplo, keď kto na ňu stúpil(!) (VI[2], 37). Zachycujú sa ňou rozličné trvalejšie zvuky, čím sa nimi vlastne označuje trvanie nejakého deja, doprevádzaného zvukmi:

a) namáhavé vystupovanie koní s trvalými a striedavými

[3] Porov. Kálal, Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, str. 349.

zvukmi, ktoré sa odrážajú v doklade J. Kráľa: Hej! koňíki, *cupilupi,* | *Lupicupi,* cvalom — hore! (Ňeznáme básňe 43);

b) zvuky striedavých a pravidelných úderov cepov pri mlátení, ktoré Vajanský zapisuje s tvrdým *-y* a reduplikovanú časť oddeľuje čiarkou: „... A tam tá hŕba mlatcov! Vracajú sa z panskej stodoly, kde robili celý deň *cupy-lupy, cupy-lupy* (VIII, 146);

c) zvuky pri divom skákaní kozí, ich dupot: A koza zadupoce: Ja som koza rohatá, | do pol boka odratá; | *cupy-lupy* nohami, | prebijem ťa rohami (Dobš., Pov. VIII[3], 125).

Tu u Vajanského býva aj hláskoslovná obmena druhej časti, spočívajúca v tom, že začiatočná jazyková hláska *l-* sa zamieňa príbuznou hláskou *r-* a je aj v predošlom, trochu obmenenom doklade: potom si začal rectovať: ‚Ja som koza rohatá, do pol boka odratá, *cupirupy nôžkami,* pokolem ťa rôžkami'. (XIII, 77). Uňho sa ňou označujú aj tvrdé údery, bitie: Povinnosť básnikova je načrtať odblesk skutočnosti. Ona sa vám nebude páčiť, drahí čitatelia... ba snáď obrazí váš cit! *Cupy-rupy, cupy-rupy!* veselo tlčte na moju hlavu (II, 72); obidve časti reduplikovanej interjekcie sú oddelené a majú znak množného čísla *-y: cupy-rupy.*

Naistejšie formans *-i* sa ukazuje v reduplikovanom interjekcionálnom výraze *cingi-lingi;* jeho prvotný základ je *cin,* ozývajúci sa pri slabšom zvuku, alebo pri udieraní len na jeden bok zvonca, oproti ktorému základ *cing,* s hrdelnou hláskou *-g* na konci, je výraznejší. Len k tejto výraznejšej forme *cing* sa utvoril zvuk *ling* ako na doplnenie dvojice zvukov, ktoré vznikajú pri silnejšiom udieraní na dva boky zvonca. Pri zvuku *cingi-lingi* formans *-i* zachycuje vlastne len slabší, priechodný zvuk medzi prvou časťou *cing* a druhou *ling* reduplikovanej interjekcie, čo zjavne vidieť aj u Ondrejova, keď pri poslednom zvuku v rade zvukov tejto interjekcie nezaznačil formans *-i,* čím správne vystihol zakončenie zvonenia — činnosti: Zazvonili na obed: *cingi-lingi, cingi-ling* (Zbojn. ml. 73).

Najmä na tomto prípade vidieť, že tu neide o tvaroslovnú koncovku *-y,* ale čiste len o zvuk, ktorý zachycujeme najbližšie vokálom *-i.* S tohto hľadiska písanie *cingy-lingy* s tvrdým *-y* treba pokladať za vyšinutie zpod pravidla *písať výrazy onomatopoického pôvodu s mäkkým -i,* ako napríklad: *kikiriki.* Ináč písanie s formantom *-i* je vyše zaužívané, ako ukazuje aj doklad Kocúra: Cink-cank-kling-klang-*cingi lingi* (12. máj 1944, str. 171c).

Medzi tieto reduplikované interjekcie svojím hláskovým habitom patrí aj interjekcia *lári-fári,* ktorá je cudzieho pôvo-

du[4]. Podľa toho pri tejto interjekcii môže prísť do povahy písanie mäkkého *-i* podľa složenia, tvaru. Ňou sa označuje ‚zľahčovania nejakého tvrdenia, ponižovanie, odmietnutie, popieranie': „Všetko, i takzvaný náš národ, je lyrika, romantika, dutá, prázdna fráza, diletantizmus, hra so slovom, *lárifári!* A ešte že vodcovia! (Vaj. X, 260), „De nobis fabula narratur! pátrajú po nás pre ten jesenný nerozmyslený žart s tými..." „Ah, čo, *lárifári!* Nuž čo nám urobia? Najviacej že nás štuchnú na pár hodín do carcera, a bude po Kačinej svadbe." (Beblavý, Janošík 45), *Slaninová*... Čo si ja len s týmto dievčaťom počnem?! *Ujko.* Chlapa ani vidieť? (Zahvizdne.) To je zle, zavolajme doktora. *Slanina.* Ale *lári-fári,* prečítaj si tento list, túto vec treba usporiadať (Stod., Minister 29).

Ani pri tejto interjekcii nezachováva sa jednotnosť v písaní, ale ešte aj tu zbytočne sa kladie analogická tvaroslovná koncovka *-y,* označujúca množné číslo podstatných mien, napríklad: „Kuchynka stal sa boháčom, mal šťastie." „Rozum mal. Ale ty ho nemáš!" „Boh mu požehnal..." *„Láry-fáry!"* zlostne pretrhla ho utrápená žena. „Ja viem iné... poklad našiel..." (Vaj. I, 121), *Ivan:* Vám sa to ľahko povie. Ste slobodní mládenci... ale ja mám ženu, ktorej treba toileta... a tá v terajších... časoch vyberá špiky z vrecka. M i š k o. *Láry-fáry!* To je len planá výhovorka! Musíš ísť so ženou? (Urbk. V, 9) ap.

Pri mnohých reduplikovaných interjekciách tohto typu v literárnej reči sa ujalo písať *-y* za formans *-i* po tvrdých spoluhláskach na spôsob množného čísla nominálnych tvarov s tvaroslovnou koncovkou *-y.* Takéto písanie by obstálo iba vtedy, keby sme pri týchto interjekcionálnych tvaroch brali do ohľadu a zdôrazňovali len opakovanie zvuku, obyčajne spojené s nejakým rýchlym dejom, čo privodí v povedomí počúvajúceho dať celému radu pravidelného opakovania striedavých zvukov výraz množného čísla, čo sa práve naznačuje po tvrdých spoluhláskach tvaroslovnou koncovkou *-y.* Okrem tohto predpokladaného možného vplyvu bude tu treba hľadať aj nepriamy vplyv deverbatív kratšieho typu *myk, šuch,* svojím tvarom veľmi pripomínajúcich základný tvar týchto reduplikovaných interjekcií, ako je to dobre viditeľné aj na reduplikovanej interjekcii *ťapy-tľapy,* kde v druhej časti ide tiež o reduplikovanú obmenu základného tvaru *ťap:* Tu „ťapy-tľapy" súria, spešia — | Čo oprala, i splákla... vešia (Hv. I[3], 197).

[4] Pravdepodobne prešlo k nám z nemeckého jazyka a tam vzniklo podľa názvu not *la re fa re* (porov. Pavel Váša—Frant. Trávníček, Slovník jazyka českého, str. 900).

Pri týchto načisto druhotných interjekciách tvrdé *-y* zrovna žiada sa písať v takých prípadoch, kde ide zreteľne o koncovku utvorenú pre rým alebo podľa rýmu, to jest rýmovú koncovku, ako napríklad v slovnej hre: Ťap-ťap-*ťapušky,* išly panie *na hrušky.* Takéto složenia je aj nárečové: *šury-mury*-fuk do *šury* (Spiš-Šťavník).

Na prirovnanie a hlbšie pochopenie hodno uviesť aj podobné interjekcionálne výrazy z Hviezdoslava: „Môj milý, premilý, poviem ti sen: | mať moja zdvihla sa z jamy, | *šuchy-duchy* — | Otvor mi, dievčisko, čo odchýľ len — | Bojím sa — Nechaj tak — Ľaľad hu, hen! | špárkou myk — rastie po trámy! *ruchy-buchy* — (I³, 200). Tu vo výrazoch *šuchy-duchy* a *ruchy-buchy* je celkom zreteľný pôvodný nominálny charakter deverbatívnych tvarov kratšieho typu, ktoré tu zastávajú funkciu interjekcie slovesného pôvodu. V takomto prípade naisto sú na mieste tvaroslovné koncovky s tvrdým *-y* oproti prevážne verbálnemu typu *cupi-lupi* s mäkkým *i,* nakoľko v interjekcionálnych výrazoch Hviezdoslavovho verša: *šuchy-duchy* a *ruchy-buchy* sú celkom iste tvary množného nominatívu, na čo zjavne ukazuje aj tvar *duchy* v prvom výraze, ktorý predstavuje podstatné meno *v množnom nominatíve.* To všetko by už skorej patrilo medzi nominálne interjekcie.

Pri týchto reduplikovaných interjekciách pre pravopis vznikajú isté ťažkosti v písaní mäkkého *i* alebo tvrdého *y,* ktoré by sa daly riešiť tým, že by sme pri všetkých interjekcionálnych výrazoch tohto typu verbálneho pôvodu alebo označujúcich činnosť videli len formans *-i* a tak písali ich vokál s mäkkým *-i.* Oproti tomu koncovku nominálnej povahy *-y* treba hľadať iba v zjavných nominálnych tvaroch, za aké popri skutočných nominálnych tvaroch treba pokladať rýmovanie zakončenia, napríklad typu: ťap-ťap-*ťapušky*... na *hrušky.*

b) *Nominálne interjekcie sekundárne.*

Nominálne tvary práve tak ako verbálne meravejú, čím nadobúdajú povahy interjekcie. Najzjavnejšie je to pri vokatívoch v modlitbách alebo zlorečeniach. Vokatívny tvar popri imperatívnom tvare je s vetoslovného hľadiska jednočlennou vetou, ako je ňou aj čistá interjekcia. Vokatív ako číry základ príslušného slova je bez koncovky a tým sa sbližuje so stránky formálnej s interjekciami. Blízkosť spočíva najmä v sémantickej funkcii vokatívov (i imperatívov) a vlastných primárnych interjekcií. Máme viac vokatívnych tvarov, ktoré popri svojej vlastnej pôvodnej funkcii vokatívnej staly sa sekundárnymi vo význame interjekcií. Dnešný vokatívny tvar *Bože!* predstavuje

vokatív v pravom slova smysle, no popri ňom jeho interjekcionálne užívanie je nesporné. Vokatív *Bože!* ostáva vo svojom pôvodnom vokatívnom význame, keď sa rovno obraciame k Bohu, napríklad: Oj, *Bože náš, Bože!* / Ak ty nepomôžeš, / Ktože nám pomôže? (Chalupka, Spevy[2] 45), *Bože!* smiluj sa nad nami! (Botto, Spevy z r. 1880, str. 58). Vokatívny tvar *Bože!* pri častom zvolaní oslabil svoj konkrétny význam a tak sa stal interjekciou. Priechod možno badať na bezfarebnej interjekcii u Smreka: Ja neviem ... *Bože* ... čo ste povedali? Tak sugestívne ste tie slová spriadli, že i mnou prebehol prúd sladkej triašky (Básnik a žena 16).

Interjekcionálnu povahu vokatívu *Bože* možno vybadať najmä pri označovaní údivu, úzkosti alebo žiaľu: Bol to, vraj, sen — no kto ho zná, / či nie aj zjav pravdivý; / veď, čo sa v svete, *Bože môj!* / nestanú vše za divy (Botto, Spevy 57), Mamko, mamko! — ach *môj Bože!* / Pomoc! — drobia ju na kusy! (76), ten spev tak tichý, taký pokojný, / taký dojemný — jaj, *Bože,* / tak strašný, hrozný, že veru čo je, / to povedať sa nemôže! (Kráľ, Balady[3], 16).

Emfaticky pomocou predpony *pre-* pôvodne presný pochop vokatívu *Bože* sa zdeformuje a nominálny tvar stáva sa opravdivým interjekcionálnym výrazom: Bože, *Prebože,* kto to zahynul? (Kráľ, Balady[3] 10), Jaký to tam svet — Bože, *prebože!* / Temno, pusto jak v cmiteri (Botto, Spevy 61), „Hejže, *Bože prebože* — / takto to byť nemôže! / Mne cestička zaťatá / kým ona nie vydatá (101). Neklamný znak toho, že vokatív *Bože!* môže byť sekundárnou interjekciou, je najmä verbalizovaný tvar *božekať* ‚hovoriť bože, bože; bedákať': Vždy a vždy stonú (mať), lamentujú, *božekajú* (VHV, Zem 15), „... Povedz radšej, čo tak *božekáš* a bedákaš?" (Dobš., Pov., V[4], 88).

Vôbec v modlitbách alebo zlorečeniach emocionalita prevláda nad nocionalitou, nad logickým obsahom konvenčného výrazu a tým sa dostáva do emocionálnej oblasti. Napríklad v modlitbe pri vyslovení slov *Ježiš, Mária* modliaci subjekt si uvedomuje, že spomína osoby, o ktorých ho poučovalo náboženstvo. Výraz *Ježiš* je preňho dosť určitý alebo skoro určitý pochop. Ale pri ľaku, keď subjekt vyríkne *Ježiš!* má vo svojom podvedomí na mysli podporu, pomoc a za takej situácie neuvedomuje si dostatočne vnútorný obsah pochopu čiže výrazu *Ježiš!* Obyčajne spojuje ho s matkou Ježišovou *Máriou* a tým vzniká interjekcionálny výraz *Ježiš-Mária,* ktorý podľa emócie Hronský zachycuje v transkripcii *Ježišmarja,* Botto *Ježíš Marija:* — Tá žena celkom zhorela? — pýtala sa zrazu hájnikov. — Ani ju ešte nenašli. — *Ježišmarja!* To je hrozné! ... furman hovoril,

že sú tu i medvede. — Najdú sa, ľa, hneď tu v dolinke zoťali sme ... jedného. — *Ježišmarja!* Deti, počujete, tu sú vraj medvede! (Hron., Chlieb 89); oči, líca jak plameňe. / Mamko, ach *Ježíš Marija!* / pohľad jeho ma zabíja! (Botto, Spevy 81). V ľudovej reči u staršieho pokolenia je známy tvar *Jezus* popri cirkevnom *Ježiš: Jezus-Marija-Jozef,* čo mi to ten chlapčisko vystrája! (úzus v Trenčianskej) a má ho aj Janko Kráľ: Nahý kričí: Hí-ja, hí-ja — ach, *Jezus, Jezus, Marija!* (Balady 32).

Podobne sekundárnou interjekciou je interjekcionálny výraz *Kristepane,* zachytený u Urbana: Hľa, veď ona, človek, závidí psovi, ona, žena závidí suke, nerozumnému tvoru ... *Kristepane!* Čo je to? Čo sa to robí? (Hmly 491).

Medzi tieto interjekcie so svojím významom patrí aj predložkový akuzatív *pre Boha* s jeho rozličnými obmenami. Je to vlastne elipsa, zastupujúca úpenlivú prosbu, vyjadrovanú v celej vete, ktorou prosíme voľakoho o voľačo pre Boha — pre lásku k Bohu (SR IX, 229). Výraz *pre Boha* užívaný sám osebe časom stratil svoj prvotný konkrétny význam a nadobudol význam interjekcie, označujúcej zväčša ‚úzkosť, žiaľ': Mater ... si šepkala: — *Pre Boha,* čo to bude s nami, keď nás musel (otec) takto opustiť? (Jégé, Šang.[4] 14), *„Pre Boha!* Jano že umrel?!" „Umrel ..." (Gregorová, Pokor. ľudia 33), — Ňaníčko náš, ňaníčko, obesili vás, už vás nikdy neuvidíme! Mara zalomila rukami: — *Pre Pána Boha,* nuž by to bola ozaj pravda? (Jégé, Šang.[4] 13), Pavel ukázal rukou obesenie. — *Pre Kristove rany!* Ňaníčko môj, čože to urobili s vami? — zakvílil Adam (9). Interjekcionálny výraz *Pre Boha,* žeby sa meno božie nebralo nadarmo, sa oslabuje tým, že sa zamieňa výrazom *pre pána Jána:* Aaá — a — mladý pán, vy ste ešte tu? *Pre pána Jána,* čo si myslíte? Pán sa môže v každej minute vrátiť (Urbk. XXVII, 12). To sú už ustrnulé, zmeravené výrazy.

Medzi zmeravené výrazy viet treba zadeliť aj výrazy *do paroma, paroma, kýho čerta, čerta* ap., majúce význam interjekcionálny, vyjadrujúci ‚údiv, zápor': Tomajka vytiahol svoj široký meč. — No, ani ho neudvihneš. Chyť ho do obidvoch rúk. — Julián sa zapálil a ... švihol mečom a šikmo ho (hrubý kôl) preťal, ani keby bol z tvarohu. — *Do paroma!* No, pán Čakloš, urob to, — zavolal zadivený Tomajka k červenolícemu, zavalitému dôstojníkovi (Jégé, W. leg.[2] 8), — Synovia — všetci traja ma bili. — *Paroma,* — divil sa zasa notár (Hron. I, 67), *Furták.* Je to šuhaj do sveta súci, pivo pije ako dúha. *Lokay* (s vyjasnenou tvárou). Ah, *ba paroma!* (Laskomerský, Súboj 44), A máš vybavené (žiadosti). — *Čerta!* (Jes., Dem. I, 192), — Nepôjdeme si obzrieť pyramidy, sfinxy ... Alexandriu? — opýtal som

sa Patejdla. — *Ba čerta,* nie pyramidy! — povedal mi (Cestou 273).

Sem svojím pôvodom patrí aj predložkový akuzatív *na moj' dušu,* ktorý pravdepodobne vo svojich pôvodných, plných vetách sa pripínal k slovesu *brať*[7] s tým významom, aký je v dnešnej vete: *Beriem to na seba.* Vo výraze *na moj' dušu* koncové *-u* sa oslabilo a zaniklo, lebo ináč pri normálnom spojení prisvojovacieho osobného zámena so ženským podstatným menom *duša* očakávali by sme prívlastkový tvar *moju: na moju dušu.* Tvar *moj'* prechodí aj do rozšíreného prívlastku: *na moj' hriešnu dušu:* „Hej, *na moj' hriešnu dušu* bude!" „ Hej,*na moj' hriešnu dušu* nebude!" (Začiatok Kalinčiakovej Reštavrácie).

Pri obdobnom výraze *na moj' veru* pôvodný tvar podstatného mena *viera* zmeravel v tvaroch *vera* a *veru,* ktoré sa v gramatike chápu ako adverbiá. V skutočnosti sú to zmeravené interjekcionálne výrazy. Ich interjekcionálnu povahu zvyšuje stupeň emocionality, ktorá je napríklad pri výsmechu: No vera! ‚veru sa máš čím chváliť' alebo podobne (Spiš-Štavník). V spisovnej reči a v iných nárečiach býva obyčajne akuzatívny tvar *veru,* s emfatickým predížením *véru:* A. zarobíš veľké peniaze pri stavbe a budeš bohatý? B. *No véru* (SR VIII, 147.) Interjekcionálna povaha sa ukazuje aj pri samých tvaroch *vera, veru,* ak majú význam pritakovania: *Zuzka.* Už si poumývala? Aj si sa obliekla? *Anka.* Už *vera!* (Taj. VIII. 15), Či svedčí sa... takým spôsobom zachádzať s cudzím človekom? *Veru* nie! (Vaj. I, 10). Ešte lepšie vynikne pri složenom výraze *verabože* a *verubože:* Dostal, čo zaslúžil, to už hej. No, keby som to bol vedel, ja by som sa nebol zaň pral, to už nie. *Verabože* nie! (Jégé, Šang.[4] 166), Keďže z majetku nemal byť na čo hrdý, bol hrdý na ňu (dievku). A mal byť na čo — *verubože!* (Urban, S tich. frontu 29). Pravdepodobne analogiou podľa pôvodného akuzatívneho tvaru *na moj' dušu* vznikol aj tvar *na moj' pravdu,* žeby sa vyhlo s náboženského ohľadu podstatnému menu *duša:* — *Na moj' pravdu,* že tak urobím, — chytil sa Masný návrhu, — a hneď (Jes., Dem. I, 192).

Podstata týchto interjekcionálnych foriem lepšie sa objasní pri obdobnom postavení interjekcie *beda,* ktorá podobne vznikla zmeravením pôvodného tvaru podstatného mena *bieda.* Býva jednočlennou nominálnou vetou, v ktorej nemá natoľko interjekcionálny charakter: *Beda,* kto v mori vidí len vodu, / Kto nepočuje nemú prírodu (Sládk. Sobr. básne 25). Je už zreteľ-

[7] František Trávníček, Neslovesné věty v češtině II, Brno 1931, str. 18.

nejší vo výraze: hnú sa pery rudé: — *Beda,* caesar! *Beda,* caesar!! (Rázus, Šípy 95), Aj! tu víchor zahukoce divý: / vlny zdvihne zo dna do pôlneba; / vyhasí hviezdičky, svetlá božie — / otvorí priepasti zívajúce. / I zakvíli pôlnoc: *beda, beda!* — — (Botto, Spevy 46). Predpona *pre-* ukazuje, ako bolo to v prípade *Bože-prebože,* že nomen kleslo na interjekciu: Jaj, *beda, prebeda* tomu, / jestli v svete beda komu! (J. Kráľ, Balady[3] 39), Leťte (vetriská), len leťte, keď vám to pokoja nedá — ale potom nesteňte: jaj *beda prebeda!* — (Botto, Spevy 26). Na interjekcionálnu povahu aj tu, ako pri tvare *Bože,* zjavnejšie ešte ukazuje verbalizovanie interjekcie *beda* — *bedákať* ‚hovoriť beda, horekovať, žalostiť': „Podpálili ma, podpálili!" *bedáka,* utekajúc (Kuk. III[2], 107), „Ojoj, čože už budete toľko *bedákať;* inšieho ani nepočujem. Jesto dievok ešte dosť!" (Tim., Novohr. ded. 118).

V slovenských dialektoch výraz *more!* (Cigán) je veľmi expresívny a má povahu sekundárnej interjekcie.

Podmet s prívlastkom: *Naľe ľudske-boske-drahe,* co to robíš! (Ale ľudia boží, drahí). (Spiš—Štiavnik.)

Nesprávna dekompozícia: Stane sa, že niekoľko nahromadených výrazov sa nesprávne rozdelí a potom opäť kombinuje. Tak napr. z interjekcionálneho výrazu *Jediná lásko* nesprávnou dekompozíciou vzniká nový tvar *naledinalasko.* Vývoj je tento: *jediná lásko* > *jedinalasko* > je *dinalasko* > *jé* — *dinalasko.* Druhá časť sa spojí so známym *nale* a tak dostáva sa nový tvar *naledinalasko.*

Iné nominálne vety ako interjekcie:

hanba: „Ako to bolo? pýta sa Evka. „Pobili sa. *Hanba!*" (Kuk. III[2], 62);

pozor: Kokrhaj kričí na svojich: „Do radu, *pozor!*" (Kalinč. VII[2], 169), Ulica — hvizdnutie — *Pozor! Pozor!* s cesty! Preč! (Poničan, Som 20);

pokoj: Keď jej (Betky) nebolo v izbe, Martin neraz udrel na majstra: „A čo vám urobila, že ju tak okrikujete?" ... „Ale keď mne bieda sa na to dívať", stavia sa mu Martin. Dukát očervenel ako rak ... teraz neobyčajne ticho odpovedá: „No — *pokoj, pokoj!*" (Kuk. VI[2], 28).

Všetky takéto výrazy sú imperatívne s emočným prifarbením — raz väčším, inokedy menším.

c) *Iné interjekcie,* ktoré nie sú ani verbálne ani čisto nominálne. Z nich všimnime si len známejšie.

Príslovky ako interjekcie imperatívne:

ticho: „Ticho!" vreští Kupfer a trieda preľaknutá zmlkne (Torberg—Knap, Žiak Gerber zmaturoval 111);

chytro: vidiac voz Trúbelkov, sponáhľali sa tiež. *„Chytro — chytro!* Trúbelkovci už idú." (Kuk. VI², 208);

von: Slovensko! Ty vlasti milá, / svätá naša mati! / Hoj, dá to Boh, nebude vrah / po tebe šliapati: / Hoj, nie; nebude, / počím my žijeme: / *Von, von* s vrahom / zo slovenskej zeme! (Chalupka, Spevy ², 91);

sem imperatívne: Nad hlavou paloše, na prsiach pištole: / *„Sem,* pane, tie zdrané slovenské mozole!" — (Botto, Spevy 8), Jajže Bože! družba letí / a ja ešte nezavitá! / *Sem* tie kvety, biele deti, / *sem* tie ruže i lalije — / pokým družba *sem* doletí (40). Posledné *sem* nie je interjekcionálne, ale plné adverbium. Iné je *sem* vysvetľovacie: A. Kam to dať? B. *Sem* (úzus).

Interjekcionálnu povahu potvrdzujú najmä výkriky na jarmoku: *Sem sa — sem!* Ním sa označuje hlasité volanie, smerujúce k subjektu: A pred oltármi stojí vedúch . . . i volá: / *„Sem sa, sem!* dietky, svitá tretí deň — / *sem sa* ho svätiť do kola!" (Botto, Spevy 70). Tu treba zaradiť aj volanie na statok *sasem!* Je to složený interjekcionálny výraz, utvorený zo základného tvaru *sem* a zvratného zámena *sa,* ktoré možno vysvetliť zo spojenia s určitým zvratným slovesom *brať sa*[8]*: ber sa sem!* V tomto spojení slovesný tvar *ber* pri stálom a dôraznom prízvukovaní smeru miesta, vyjadreného adverbiom *sem,* natoľko sa oslabil, že postupne aj v podvedomí zanikol a ostalo iba zvratné zámeno *sa,* čo je celkom dobre pochopiteľné, keďže sa tu hlavný dôraz nekládol na činnosť, ale len na smer. Podobný zjav, kde sa základný tvar zvratného slovesa vynecháva, býva napríklad aj pri dôraznom zavrátení, tvrdení opaku: A. *Neprežehnávajú sa.* B. Ba *sa!* Opačný prípad treba vidieť napríklad pri interjekcii *hybaj,* ktorá tiež vznikla zo zvratného slovesa *hýbať sa;* lenže pri ňom zas zvratné zámeno *sa* oslabilo, až zaniklo, keďže sa tu väčšmi zdôrazňovala *činnosť.*

Na označenie pohybu opačného smeru od seba používame interjekcie *ta sa* ‚uhni sa, na bok'.

Zvratné zámeno *sa* je aj v interjekcii *hore sa,* ktorú podobne možno vyložiť ako elipsu imperatívnej vety: *Hore sa dvíhajte.*[9] Veľmi konkrétne túto možnosť potvrdzuje aj veta z Tajovského: *PIŠTA* (vošiel do komory). Dobrý večer, pán rychtár! *Horeže sa,* hore (Taj. VIII, 54). Smer zdola hore pri interjekcii *hore sa* má Ján Botto s významom zjavne povzbudzujúcim: A na dvore, širom dvore / stojí, hrabe tátoš biely: / *hore sa* naň, junák, hore! (Spevy, 41). Ináč býva len význam povzbudzujúci: *Hore sa,* Slováci; / *Hore sa!* — a Boh dá: / Bude Slo-

[8] František Trávníček, Neslovesné věty v češtině I, str. 233.
[9] Tamže.

vák ešte, / čím býval inohdá (S. Chalupka, Spevy[2], 99). Význam pohybu v smere zdola sa stiera pri podobe *horsa,* písané i *hor' sa,* kde *hor* je okyptená príslovka *hore* a interjekcia zastáva len funkciu povzbudzujúceho výkriku: *Hor' sa* Slovák, čuj otčinu! / Tu čas pravý — maj sa k činu! (Botto, Spevy 176). Pri dvíhaní na oslavách volá sa: *Hore s ním!*

Sem patrí aj interjekcionálny výraz *von sa: Von sa* — nič to že s' ešte malý — / však duby z klíčkov povstaly... *Von sa,* von na deň, národ môj! / Strašidiel noci sa neboj!... *Von sa* — národ môj — hučí zvon! / *von sa,* von z krajin povestí! (Botto, Spevy 137).

Všetky tieto uvedené výrazy svedčia, že adverbium sa dá so zvratným zámenom *sa* verbalizovať. Verbalizácia predpokladá povahu interjekcie.

Povahu sekundárnej interjekcie majú tvary *čida, čidaže, čidali.* Tvar *čida* vyjadruje dôrazné pritakanie ‚pravdaže, že či': „I pán Heidenfrost ma prijmú... i cigarku mi dali... A cigarku som dal rychtárovi. Nevedel sa jej prenachváliť, čo bola veľmi chutná. *Čida* že taký pán fajčia i cigarky inakšie..." (Kuk. II[4], 51), „Keby rychtárka vedela," čuť Masliačku z izby, „keby vedela..." *„Čida* viem! Viem, chvalabohu, viem." (Kuk. III[2], 71). Význam odporovací má v spojení so zápornou časticou (sekundárnou logickou interjekciou): „Nech, aspoň nebude tu tak jednotvárne. Tak otupne!" „A vašim kolegyniam neni." „Azda Drúzikovej, alebo Valerovej? *Čida* nie! Tiež chodia, ako zmoklé sliepky..." (Ráz., Svety III[2], 343), A. Nedostaneš už nič. B. Ej, *čida nie!* (to jest dostanem; úzus).

Príklonka *-že* interjekciu *čida* ešte vyše zosilňuje: *Hor.* Je to obyčaj? *Hom.* Hm, *čidaže,* a aká! (Hviezd. XIII, 29). Staršia príklonka *-li* je v tvare *čidali:* Bol by hoden ten katechizmus otcu-materi dvesto zlatých. Veď skoro spoza každej karty vyvalí sa zlatka a zpoza mnohých piatka. *Čidali,* že by sa hocikto z takého katechizmu vďačne učil (Kuk. VII[3], 42), *Slaninová.* Šarmantné, to si zapamätám, to sa môže ministrovi povedať, však? *Ujko.* A *čidali!* To je veľmi elegantný výraz. (Stod., Minister 57).

Druhá časť výrazu *čida* je *-da* a vyskytuje sa v zámenách *dakto* (daʒto), *dačo,* v adj. *daktorý* (daʒtorý), v adv. *dakedy, dakoľko.* Všade ho možno nahradiť slovkom *nie-.* Jeho obdobu treba hľadať v ruskom *da!* ‚no'. Je to asi starý ide. zámenný kmeň *do,* v cirkevnej slovenčine užívaný *da.* Prvá časť *či-* je spojka opytovacia (*či* čuješ?) a máme ju aj v nestiahnutom opytovacom zámene prisvojovacom *čij, čija, čije* > *čí, čia, čie.* Uvedené výrazy majú povahu sekundárnej interjekcie.

Nominálna veta *chvála Bohu,* napríklad vo vete: „No, hľa,

nemyslí len na Trfotkovú, ale i na iné. To je *chvála Bohu*..." (Kuk. VIII, 70), stáva sa interjekciou a prepisuje sa vo forme *chvalabohu*. Vyjadruje spokojnosť: „Tak, už som tu! *Chvalabohu,* že ma lavička neshodila... Och, Eva, čo ti odpoviem, keď budeš pýtať peniaze? Och, och! *Chvalabohu,* že som kúpil srdce..." (Kuk. III², 197), „Človeče, vy ste chorí, ste ani stena; čo vám je?" Jurko sa usmial a riekol: „Ja neviem, mne je nič; som, *chvalabohu,* zdravý!" (Kuk. VIII, 71). Skrátená kvantita je pri forme interjekcionálnej *chvalabohu* náležitá, keďže zpravidla pri zmeravení dlhá kvantita určitých tvarov slovesných (porov. *hybaj, vitaj*) ako aj nominálnych sa skracuje. S tohto stanoviska chybná je forma *chválabohu* s neskrátenou kvantitou časti *chvala-:* Ešte jest čo jesť. Zem ešte rodí i dosť jej, *chválabohu* (Urban, Hmly 330).

Zámenné adverbium *tu* má podľa Trávníčka[10] primárnu povahu interjekcionálnu a až časom nadobudlo významu adverbiálneho. *Tu* v češtine má už v starých pamiatkach deiktický význam (a *tu* sě jim zjevi Mojžieš Ev. Zimn. 22. Mat. 17, 3). Ešte i dnes aj v slovenčine má *tu* funkciu interjekcionálnu: a *tu* zaklope niekto. Je zväčša pri rozprávaní o minulosti. Zdá sa mi, že je lepšie chápať pri *tu* funkciu *sekundárne* — podľa prípadov, kde je adverbiálny význam časový alebo miestny. Je síce pravda, že jeho užitie je v spojení, kde na časovom a miestnom určení nejako veľmi nezáleží, to však neznamená, že užívanie interjekcionálne nemá pôvod v užívaní časovom alebo miestnom. Naopak všade, i keď má výraz *tu* význam ‚tak', môžeme logicky vyvodiť určitý vzťah časový alebo miestny.

Deiktické interjekcie *to* a *ono* do určitej miery podporujú názor, že adverbiálny význam výrazu *tu* je sekundárny.

(Pokračovanie.)

Štefan Sobolovský:

ASIMILAČNÉ ZMENY KONCOVEJ SPOLUHLÁSKY SLOVA *NAČIM-NAČIN.*

Štefan Peciar v článku: K etymologii slovenského *načim-način* (SR IX, str. 196—202.) rozobral pôvod tejto príslovky vo svetle významu a v možnostiach zmien. V závere dôvodov hovorí: „Naša — jedine možná — etymologia slovenského

[10] Porov. vývody Františka Trávníčka: Je otázka, mají-li tato slovce (totiž *tu, tedě, sedě, onde, tehdy*) od původu význam adverbiální a časem nabyla také významu citoslovečného, či je-li tomu naopak. (Neslovesné věty v češtině I, str. 203.)

načim-način má praktický dosah pre spisovný jazyk. Bude treba v ňom opustiť málo rozšírený dialektický tvar *načim* a uzákoniť náležité a pôvodné znenie *način,* známe v mnohých slovenských nárečiach."

Nechajme bokom vývody Peciara a skúmajme tvary *načim-način* so stanoviska výslovnostného. Čoskoro zistíme, že to, čo sa pre spisovnú reč uzákonilo v pravopisných pravidlách, často neplatí vo výslovnosti, t. j. v jej pravidlách, v ortoepii. Je potrebné, aby každé slovenské slovo malo presne označený svoj význam a tvar v pravidlách pravopisu, aby sa nemohlo povedať, aj tak, aj onak sa môže písať. Lebo takéto hádanie vedie k zmätku v pravopise. Ale keď aj uzákoníme to, alebo ono slovo v pravidlách pravopisu, neznamená, že tento vzor sa musí uplatniť vždy a všade aj vo výslovnosti. Najmä vtedy nie, keď pravopis je sostavený na etymologii a nevychodí zo súčasnej výslovnosti. Peciar oprávnene žiada uzákoniť v pravidlách pravopisu *način* miesto *načim,* lebo to prvé aj s hľadiska fonetiky má širšie pole pôsobnosti v slovenskej hovorovej reči, najmä v dialektoch, ako druhé. Výslovnostný návyk a jeho rozšírenosť v národnej pospolitosti sú podmienky pre uzákonenie slova v pravidlách pravopisu.

Prečo je rozšírenejšia príslovka s koncovkou *n* ako *m,* vyplýva z asimilácie. Smer asimilácie je progresívny, alebo regresívny (podľa filologa a fonetika Jespersena, vorgreifende Assimilation a beharrende Assimilation). Vieme, že v slovenskom hovore uplatňuje sa smer regresívnej asimilácie. Len ojedinele nájdeme smer progresívny v niektorom slovenskom nárečí; ale aj tam je prenesený z cudzieho jazyka. Keďže sa v slovenskom hovore uplatňuje regresívna asimilácia, koncová spoluhláska slova *načim-način* vplyvom nasledujúcej spoluhlásky sa asimiluje. Preto počujeme raz *način,* inokedy zas *načim* v prúde hovoru. Napr. *načim‿mu* povedať; *načim‿bežať, načim‿piskať* atď. V iných postaveniach a variáciách: *načiň‿ťa upozorniť, način‿spievať, način‿hovoriť, način‿kričať.* ap. Z tohto nasleduje, či píšem *način,* alebo *načim,* v istých variáciách hovoru *n* sa zmení na *m,* a *m* > *n.* To je zákon slovenskej viazanej výslovnosti. Kto si týchto zákonov nevšíma v hovore, zhreší proti správnej výslovnosti slovenskej. Prečo počujeme v hovore viac *način,* ako *načim?* Koncové *m* slova *načim* uplatňuje sa len pred bilabiálnymi a labiodentálnymi spoluhláskami. Teda pred *p, b, m, v, f,* kým koncové *n, način* uplatňuje sa pred všetkými ostatnými spoluhláskami a samohláskami. Týchto variácií je viac, ako má hláska *m.* Preto má tvar *način* väčšie právo na uzákonenie v pravidlách pravopisu ako *načim.* Prav-

da, bez toho, že by naštrbila zákony asimilácie v slovenčine. Aj vtedy, keď píšeme napr. *način‿mu povedať, način‿behať* ap., vyslovíme: *načim‿mu povedať, načim‿behať* ap.

Keď skúmame výslovnosť pri slove *način,* ľahko sa presvedčíme, že artikulačné miesto koncovej samohlásky *n* sa posunuje buď viacej dopredu, alebo viac dozadu pred styčnými samohláskami, alebo spoluhláskami. Toto posunovanie artikulačných miest vyplýva z asimilácie a približovania artikulačných miest v prúde hovoru. Posunovanie artikulačných miest zmení aj rezonančnú dutinu hlásky, čo laickým uchom ani nespozorujeme, lebo tým sa nezmení hlavný zvukový charakter hlásky. Ale keď sa posunie artikulačné miesto hlásky na vzdialenejšie miesto susednej hlásky, zmení sa aj jeho hlavný zvukový charakter. Napr. *ten povedal* (vysl. *tem‿povedal*), *način mu oznámiť (načim‿mu oznámiť), on bol tu (om‿bol tu).* Ináč aj v niektorých cudzích hovorených jazykoch nájdeme takúto asimilačnú zmenu koncovej hlásky slova. Napr. v nemčine píšeme: *in Bratislava, in Berlin, in Wien* atď. a vyslovujeme: *imbratislava, imberlin, imwin* atď. Alebo *unmöglich* vysl. *ummöglich* ap. Taktiež v reči latinskej alebo vo vypožičaných cudzích slovách, napr. *in+maturus, in+moralis,* vysl. *immaturus, immoralis* ap. Píšeme a vyslovujeme: *inteligencia, inštrukcia, inšpekcia, intencia* ap. Keby sme skúmali výslovnosť pri slovách *načim* a *način,* zistili by sme, že výslovnosť pri slove *načim* je ťažšia so stanoviska fonetiky ako pri slove *načim.* Lebo pri slove *način* vonkoncom pracuje jazyk, kým pri slove *načim* uľahčí sa práca jazyka o bilabiálne *m.* Toto konštatovanie je len rázu fonetického, lebo hovoriaci nepobadá takéto rozdiely vo výslovnosti.

Eugen Jóna:

FUNKCIE PREDLOŽIEK V SPISOVNEJ SLOVENČINE.*

7. *Väzby slovies s predložkou na.*

Predložka *na* s akuzutívom má základný význam miestny a z neho sú odvodené významy času, spôsobu, miery, vzťahu, nástroja, príčiny (dôvodu, účelu)[1]. No okrem takýchto výrazov, pripojených len voľne k slovesu a určujúcich iba von-

* Podávame toto pokračovanie časove podľa toho, ako pokračujú naše definitívne spracovania hesiel v Slovníku jazyka slovenského. Práca poskytuje jednak materiál pre prípadnú teoretickú súhrnnú štúdiu o predložkách, jednak niektoré praktické poučenie v shode s úlohami SR.

[1] Porov. SR VIII, str. 98 a nasl. všeobecné poznámky o predložke *k,* str. 256 a nasl. a 309 a nasl. o predložke *na* s akuzatívom.

kajšie okolnosti deja vo funkcii príslovkových určení, predložka *na* býva i vo výrazoch tesne priliehajúcich k slovesu, zväčša vo funkcii *predmetu* slovesného deja vo vete. Keď hovoríme o väzbách slovies, o ich rekcii, obyčajne máme na mysli pevne ustálené spojenia slovies s mennými alebo zámennými pádmi čistými aj predložkovými. Pri štúdiu predložiek s dvoma alebo troma pádmi stáva sa nám jasnejším, že aj pri predložkových výrazoch základom rekcie je sloveso, predložka po zastretí pôvodného významu adverbiálneho má zväčša funkciu formálneho spojiva slovesa s menom alebo zámenom. Dnes nám je už ťažko zistiť, ako vznikly niektoré ustálené väzby slovesné. Keď máme na mysli pôvodný adverbiálny význam predložiek, môžeme s veľkou pravdepodobnosťou pokladať za primárne väzby, kde je zjavný konkrétny význam miestny, a ostatné za sekundárne.

Ako prvú skupinu slovesných väzieb s predložkou *na* možno uviesť väzby slovies, ktoré tvoria celú stupnicu sémantickú od telesných, hmotných útokov cez útoky rečou a jemnejšie náražky až po duševné hnutia, ako hnev, žiarlivosť ap. Predložka *na* tu má ten istý význam ako predložka *proti* a *stojí pri predmete, proti ktorému dej smeruje nepriateľsky alebo aspoň nepriaznive.*[2] Sú to predovšetkým slovesá pohybu s významom útočným, ako *ísť, vybrať sa, rútiť sa, útočiť, udrieť na niekoho* (= proti niekomu) ap., pretože po útoku víťaz môže sa skutočne fyzicky dostať na premoženého. Napr.: Počkajte len, veď už skoro *pôjde* (Matiaš) *na Turka* (Kal. III[2], 7), To predsa hneď uvidíš, čo ti povie. Ak by ti *šiel na život,* odbehneš (Taj. VII, 13), — No, pán Zimowski, *nejdeš* s nami *na Turka,* neopustíš peknej panej?! (Jégé, Wien. leg. 12); „... potom sa *vyberieme na Turkov*...“ (Kal. II[3], 90), *Rútia sa na Slovač,* áno — so všetkých strán (Kuk. XXIII, 337); „... Ratmíre — brate, nože vstaň | a *jechaj* so mnou *na podliakov*...“ (Vaj. IV, 137 — Bežo), (Matiaš) odoslal ho (Dobeša) s polovicou pluku jeho na pomoc Jaroslavovi, ktorý *útočil na tú stranu* mesta, ktorá vyvinovala posledný mocnejší odpor (Kal. II[3], 83), Potockovskí, fokošmi ozbrojení ... *udreli na Bešeňovských,* ktorí, nemajúc ničoho v rukách, ťahali klanice z voza (Kal. I[5], 83), „... on bude najlepšie vedieť, kedy má *na Huňadovca udrieť.*“ (Kal. III[2], 34), „Čo to?“ v nedorozumení opýtal sa Kunovič, ktorý chcel teraz *udrieť* rozhodne *na banku* (Vaj. VIII, 137 — Bežo), „... budeme mať zjavnú príčinu *na neho sa oboriť.* Ostatne, kráľa musíme na

[2] Porov. Příruční slovník jazyka českého III, 2 (vydáva Česká akademie).

to doviesť, aby svolal dietu, a tam vystúpime proti nemu..." (Kal. VII², 38), Niko *sa neoboril naň,* ani len neodpovedá (Kuk. V⁴, 13), Rechtorov biely pes vybehol ako šialený z vrát a *oboril sa na devu* (Vaj. VI, 135), už ma i ťahajú a vedú do špajze a *oboria sa... na priečinok,* v ktorom čujú ešte niekoľko orechov (Šolt. III, 128), Na šťastie bolo ich len so štyricať, ale robili taký vresk, ako keby sa bolo celé peklo *na nás oborilo* (Jégé, Šang.⁴ 161) atď.

Do tejto oblasti v pôvodnom i prenesenom význame patria slovesné väzby s predložkou *na,* ako *strieľať, poľovať, číhať*[3], *striehnuť na niečo.* Ako skoro všetky slovesá, majú ony obyčajne aj iné väzby, súvisiace s presnou významovou diferenciáciou; napr.: strieľať na niekoho, na niečo (= všeobecne *proti*) // strieľať do niekoho, do niečoho (presnejšie a do určitého cieľa). Napr.: Počuli (Ráztočania) ...ako komitáči *strieľali* v Srbsku *na uhorské vojsko* (Urb., Živý bič⁶ 9), „Len sa vy napite," núkal ho bača ďalej *strieľajúc naň* očima (Dobš., Pov. VIII³, 117); Okolo mesta ich je už málo. Tam sa veľmi *poľuje na ne* (kajky) (Kuk. XXV, 49), Mám ti rozprávať... ako *poľovali na Indiánov...?* (Ondrej., Afr. záp. 68), ...či už *nepoľuje* Imro *na švárnu Zuzku...?!* (Ráz., Krčm. kr. 115), ...*na ktorého* (Jánošíka) páni už dávno *striehli,* vždy nadarmo (Beblavý, Janošík 219); Ja som bedlive *striehol na každé ich slovo* (Kalina I, 25), Stiahlo mu hrdlo, keď darmo *striehol na jej pohľad* (Bodenek, Zapál. srd. 192), *striehnu na výnosné pozície* a poznajú iba jeden cieľ (Gašpar, V. rok 63); ...(i on tak *číhal... na peniaze,* ako ja!)... (Šolt. IV, 151), vytratil sa z domu chytro a úzkostlive ako zlodej, obzerajúc sa, či zpoza dverí niekto *naň nečíha* s naliehavými otázkami (Kuk. V⁴, 156) atď. Pri niektorých výrazoch v prenesenom význame nepriateľská útočnosť sa stráca, iné súvisia so slovesami dívania.

Pri slovesách, ako *naskočiť, osopiť sa, vravieť, hovoriť, hundrať, hnevať sa* ap. útočnosť prejavuje sa najviac hlasom, slovom, jazykom (no aj tu sú možnosti hmotného útočenia): *naskočil na neho* malý biely psík s dolípavým štekaním (Šolt. II, 187), „...*Na vás* iste razom *naskočila* záhadná choroba..." (Vaj. IX, 84), *Naskočila naň* otázka s mučivou ukrutnosťou (Kuk. V⁴, 63), Tak ostro *naskočil na pani domovú,* že skoro ochorela (Hron., Domov 19); Macocha *osopila sa na ňu,* že ako ju vypraviť (Dobš., Pov. VI³, 6), Išla k bratovi. Ten

[3] Hoci je v dokladoch slabika *či-* dlhá ako v češtine, odkiaľ sa slovo prevzalo, v Pravidlách (str. 158) sa ustálilo krátke *či-*. Porov. J. Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého (Praha 1937), str. 34.

sa osopil na ňu (Vaj. II, 119), *Osopil sa rovno na ševca:* „Nestarte sa do nás, choďte svojou cestou!..." (Kuk. III², 176); Ja *na teba* nič *nevravím,* ale tá Mara (Taj. VII, 110), Radil sa s Červenom i s druhými, ktorí náhlili a *na Zápoľu* zle *hovorili* (Kal. VII², 79); *hundrúc na Ivana,* že je protivný (Šolt. III, 81); „Komu česť, tomu česť... Predsa je len kňaz a predstavený", hovoril, keď ho žena odhovárala, aby nešiel, že i tak iba čo *vrčí naň* (Taj. II², 98), „... Čo mi je z domu, keď všetky kúty *na mňa* majú *vrčať?*..." (Kuk. VI², 134), No *nerozhorčil som sa na svojich,* ale *vylial som zlosť na renegátov* (Vaj. XII, 86), *Nadurdil sa na bratov,* že prichodia s nárokmi, aké by nemali mať (Kuk. XVII, 104), (Kocel') *mal ťažké srdce... na Mojmíra,* (Škult., O Slov. 26), pôjde preč a bude tam *svedčiť na Vladimíra.* A prečo? Preto, že ju Vladimír miloval (Kal. III², 129), Povedz žene-deťom, že ma vešajú a že Juro Duboš *svedčil na mňa* (Jégé, Šang.⁴ 10), Áno, vždy som *žiarlil na pána tatíka* (Kuk. II⁴, 77) atď.

Sloveso *hnevať sa* a iné slovesá jemu sémanticky blízke (okrem väzby *hnevať sa s niekým*) majú obyčajne väzbu s predložkou *na s akuzatívom:* Nešiel do rodných Mošoviec, lebo otec *sa* od desiatich rokov *hneval na neho* (Vlček, Dej. 49 — 1923), Najväčšmi *sa hnevá na účty!* (Taj. IV, 120) ap. Zo slovenských nárečí, napr. v Turci (Háj pri Štub. Tepliciach), známa je tu i väzba s predložkou *na s lokálom.* Prešla i do literatúry, napr.: *Nenahnevá sa na rušiteľoch* zábavy, len im prstom pohrozí (Kuk. I⁴, 72), on zakaždým *sa nahneval na nej* a vyvŕšil sa na nevinnom hoviadku (Kuk. VI², 139), — Ach, bodaj toho chlapčiska... — *rozhorčuje sa* rychtár *na synovi,* stískajúc päste (Ráz., Krčm. kr. 135), Matiaš *sa nadurdil na tom,* a vyčitoval sedliakovi jeho nevďačnosť (Kal., Pov. I, 52) atď. Môže sa vykladať prenesením zo štádia aktívneho hnevania do akéhosi stavu hnevania. V spisovnom jazyku je málo obvyklá, prednosť sa dáva typu *hnevať sa na niekoho.*

Druhú skupinu slovesných väzieb s predložkou *na s akuzatívom* tvoria také spojenia, kde slovesný dej smeruje už nie nepriateľsky, nepriaznive, lež priaznive, priateľsky, na úžitok, na prospech osoby alebo veci. Tá istá predložka spojuje sa teda so slovesami opačného významu. Predložka *na* v takýchto výrazoch významove blíži sa predložke *pre, k, voči* ap. Napr.: „Ja sa nemôžem žalovať. *Na mňa je dobrý.*" (Kuk. VI², 36), „... Halúzka by nepreniesol, aby jeho mozole *pripadly na iného*..." (Podj. III, 126), *Robiť, pracovať na deti* (úz.), Majetok *prepísať na syna* (úz.) ap.

Vo väzbách *dbať na niečo, dbať o niečo,* ktoré sem možno

priradiť, predložka *na* dodáva slovesu význam ‚všímať si niečo, niečoho', kým sloveso *dbať* s predl. *o* má význam ‚starať sa o niečo'. Pravda, niekde sa obe väzby zamieňajú bez takéhoto významového rozlíšenia, ako vidieť z príkladov:

a) s predložkou *na:* „Vysoké Tatry... driemete v tichosti, *nedbajúc na celý svet...*" (Kal. VI², 5), V dome *dbal na príkladný poriadok* (Vaj. III, 13), Trfotka *dbal* i *na to,* aby svojho hosťa celkom dokonale domúčil (Kuk. VIII, 58), Hrdinsky preležal tri dni za pecou, *nedbajúc na ženu,* ktorá želela za zárobkom (Podj. I, 28), Principál *nedbal na to,* a že či nám dovolia si oddýchnuť (Taj. IV², 154), Ako brat bol oblečený, už neviem, ale on vždy *dbal na seba* (Bodický, Rozpomienky 35), Keby *dbala na česť* a mala rozum, vykúrila by ich z domu, (Urbk. XI, 50);

b) s predložkou *o*: „... Už mi dáva druhý raz na známosť, že od nej bočím, a práve ona je sama, čo *o mňa nedbá.*" (Kal. VIII², 33), No on *o dievčatá nedbal,* ako by ich ani nevidel (Kuk. X, 78), keď dáš Slovákovi za groš pálenky, môžeš mu i remence párať z chrbta, *o nič nedbá* (Taj. II², 71), Zato viac *dbal o žalúdoček* (Taj. III, 39), *Dbá o svoju krásu* a neokate ju pestuje (Taj. XIV, 38), — Len *o to dbaj,* aby si ma nezadlávil! — prosil Turáka (Hron., Zlatý dážď 5) atď.

Zamieňanie možno nájsť u toho istého autora aj v tom istom diele, napr.: „Tak jej slzy číta Červenčík!" zvolá Józa, *nedbajúc na prísnu reč* Otily (Timr. III, 51) a „Poďte, pane Hvezdár!" volá Józa, *nedbajúc o jej reč* (56).

Sloveso *dať* — inak mnohovýznamné — má iba predložku *na* (nie *o*) s podobným významom ako *dbať: „Nedajte na ľudské reči!...*" (Vaj. IX, 195), Nuž chlapec *dá na seba.* Ani mu len netrčí na zadku klin z košele (Kuk. XVII, 23), Taký človek vzbudí pozornosť kremeneckých dám, najmä keď i *dá na seba* — ako on (Ráz., Maroš. štud.² 125), ... ja som predsa z predných mešťanov. Z márnivých, namyslených. — Nie, ale z tých, ktorí *dajú na honór* (Jes., Dem. 17).

Predložka *na* blíži sa v niektorých svojich funkciách predložke *k,* takže sa dá hovoriť o ich synonymite. Obe predložky majú význam smerovania, lenže kým predložka *k* má význam smerovania všeobecne do blízkosti nejakej osoby alebo veci, predložka *na* býva tam, kde ide o smerovanie na povrch alebo aspoň do tesnej blízkosti, prechodiacej rovno na dotyk. Z takejto predstavy dotyku musíme vychádzať pri mnohých väzbách, majúcich už význam prenesený, ako napr. *narážať na niečo* (v reči), *naraziť vodu na mlyn* ap. Konkrétny význam vidno v týchto príkladoch: „a môžem široko rozohnať sa lak-

ťami, *na nikoho nenarazím*..." (Vaj. V, 68), Keď hať naplní sa už vodou, mlynár vytiahne stavidlo a *narazí vodu na mlyn* (Kuk. VIII, 55), Veľká bola robota *naraziť* ju (loď) zasa *na cestu* (Kuk. IX, 10) atď.

Prenesený abstraktný význam vidno zasa v týchto dokladoch: Chce Bartáka vyslobodiť zpod výpovedi z mesta a včera večer začal už *narážať vodu na jeho mlyn* (Kuk. XVII, 151), tí by boli našli v sebe vôle a odhodlanosti *naraziť* svoj ľud *na dobrú cestu* (XXV, 212), „... všade *narážam na zmätky* a nehody!..." (Vaj. V, 293), (ospravedlnenie) *narážalo na nové konfúzie* (Hronský, Proroctvo 194), — ja viac *na cit narážajúc* som mu písala (Šolt. IV, 102), „Idete do chyžky?" Tým *narážal* Teliar *na to*, že Mišo sa neodrazil hneď vpravo, ale si vybral tento chodník (Kuk. II[4], 36), Vedel, že Zeleň *naráža na jeho známosť* s Hanou a urazil sa (Jes., Dem. 46), „Aha, už viem, *na čo narážate*", skočí mu do reči slúžny (Kal. I[5], 79) atď. Taký význam majú aj väzby slovesa *natrafiť na niečo:* Prichodí mu ďakovať Bohu, že *natrafil na takú ženu*, takú mater (Kuk. IV[4], 160), Hneď neďaleko vchodu *natrafili sme na známeho* (Kuk. IX, 280) atď.

Významu ‚smerovať alebo dospieť do blízkosti (dotyku) niečoho' blížia sa výrazy *navyknúť, privyknúť, zvyknúť na niečo*. Tieto slovesá v rozličných vidoch môžu byť i predmetné *(navyknem niekoho na niečo)*, no častejšie podmetné *(navyknem na niečo sám)*. Sloveso *privyknúť* má i väzby s *datívom čistým* alebo *predložkovým* s predložkou *k, ku:* „... Chlapec sotva naučil sa učiť, *privykol učiteľovi*..." (Vaj. II, 32), „... Iné *privyknú biede*, prečo by sa nevžila moja Katica do bohatstva?..." (Kuk. IV[4], 208), Látka táto cele už *privykla svojmu určeniu*, pokrýva skriňu veľmi dobre (Kuk. XXVII, 64); „...*privyknete k nej*, ju tiež budete mať radi." (Kuk. VII[3], 157), Musíš i ty *privykať k nej*. Veď ti ona ide po vôli (Taj. VIII, 167), ...som povďačná strynej, že ma *privykla ku všetkým prácam* (Šolt. II, 102) atď.

Alternácia väzieb s predl. *na* a s predl. *k* pre ich spomínanú synonymnosť je pochopiteľná, ale ustálila sa ako častejšia predložka *na* hlavne po predpone *na-*, kým predpone *pri-* zodpovedá predložka *k*.[4] Napríklad: ... som sa päť rokov trápil, kým som *na to privykol* (Kal. I[5], 97), „Nie všetko je dobré, *na čo človek privykol*..." (Kal. V[2], 77), Vidno, že dávno *privykli na ňu* a že im chutí znamenite (pečienka) (Kuk. IX,

[4] Porov. SR. VIII, 140. Czambel (Rukoväť 190) káže viazať slovesá *zvykať, privykať, navykať* len s čistým datívom. Dnes už nemožno zavrhovať ani tu väzby s *predložkovými pádmi*.

23), Nepriznala by sa síce nikomu, ale ťažko bolo jej *privykať na muža* a s jeho príchodom *zmenené pomery* (Podj. I, 97), Hovorí sa, že človek i *na šibenicu privykne* a tak pomaly *privykali* ľudia aj *na túto hrúzu* (Urbk. IV, 29), Potriasal chrbtom zriedkavejšie, *privykal na jazdca* (Ondrej., Zbojn. ml. 136), Tam pobudnem aspoň týždeň, aby som ako-tak *privykol na tropické podnebie* (Afr. záp. 6); ona už cele bola *navykla na svojho muža* (Dobš., Pov. I[3], 97), už od dávnych časov *navykol na víťaznú hudbu túto* (Kal. II[3], 87), a ľud napokon *navykne na všetko* (Šolt. I[2], 8), (v) šatočkách, *na ktoré* už tak *navykol,* že sa v iných ani dobre necíti (Šolt. III, 72), *navykli ste na to,* ľahšie vám to bude preniesť. (Taj. VII, 53), *Na mužovu prudkú povahu navykla* (Ráz., Krčm. kr. 44), Psov pán horár dnu nevpustil, aby sa vraj nerozmaznali a *navykli na zimu* (Ondrej., Zbojn. ml. 34), „Prečože nás rodičia pomaly *nenavykli na rozlúčku?*" (Vaj. IX, 43), Dvere na fare boly zatvorené... ale šuhaj suplikant, *zvyknutý na všelijaké úkazy,* nedá sa tak ľahko odstrašiť (Vans. I, 5), „...Nebola som *zvyknutá na biedu,* ktorú spolu s vami triem (Bebl., Janošík 60), *Zvyknutý bol* iba na *fajku* (Gabaj, Otec Timotej 76) atď.

S predložkou *na* viažu sa ďalej slovesá ako *udať sa, ponášať sa; pristať, svedčiť, slušať sa* ap.: každý mohol poznať, že sa *udal na otca* (Kuk. I[4], 121), Stavím sa, že Adélka *na ňu sa udá* (na matku) (Kuk. VI[2], 242), „nech som dobrý, ten *sa* navlas *naň ponáša,* ako čo by mu z oka vypadol." (Kal. VI[2], 45), vzduch chvie sa, vlní, tekutý jak znoj, *sa ponášajúc tichý na príboj* (Hv. V, 122), Chlapci Revického... *ponášajúci sa na otca*... skočili k Tankayovi (Jégé, Šang.[4] 28), „...stará mama tvrdí, že *sa na neho ponáša.*" (Šolt. VI, 198), Boly to mladé listy stromu, ktoré *sa* chuťou *ponášaly na náš šalát* (Ondrej., Afr. záp. 101), „Veď *sa ponášate* veľmi *na tamten obrázok",* (Kuk. VI[2], 9); Keď ma nikto nechce. — Čo by len nie? — podíde za ňou. — I ja by *pristal na teba* (Ráz., Odkaz 19), „...Pochovajme si našu Malinu tak, ako *sa na Kochanických svedčí*..." (Kal. V[2], 96), „Nevaďteže sa nič po nič, *na majstrov sa to nesvedčí*..." (Kuk. I[4], 15); Že žil... ako *na kresťana sluší,* každý dosvedčil (Podj. III, 173), ... (však sa *na mladých* tak *sluší,* aby sa na úzkom spratali!) ... (Hron., Tomč. 199) ap. Slovesá *pristať, svedčať* zriedka majú i väzbu s predl. *k*: Prečo by sme my *k sebe pristali?* / Že sme sa dávno, Janko, Janíčko, už radi mali (Kal. VI[2], 75), On hneď za horúca pobadal a snažil sa vyhodiť, čo sa mu zdalo, že *nepristane k celku.* Poslal do služby najprv jednu dievku a potom druhú (Kuk. IV[4], 14), *K modravému živôtku* dobre *pristane* hladká sukňa

plavej farby (57), Stará učadená izba, slabý oheň pod kozubom, pozor starej Marty... jedno *k druhému svedčalo,* že to teraz tu bolo ako v nejakom čarodejníckom hniezde (Kal. III[2], 132) ap. Väzba s predložkou *k* je odôvodnene iba so slovesom *pristať,* keďže má predponu *pri-*.

Význam smerovania k nejakému cieľu bez iného zreteľa badať v takýchto väzbách s predložkou *na: dať sa na niečo, navádzať na niečo, spoliehať sa na niečo* ap.

Pri väzbe *dať sa na niečo* ide o skutočný pohyb iba vtedy, keď predložka *na* je spojená so substantívom, ktoré samo vyjadruje pohyb, ako napr.: ja som znova vystrelil... a až vtedy sa šelma *dala na útek* (Ondrej., Afr. záp. 39). Inak je blízka výrazom *odhodlať sa na niečo, chystať sa na niečo, súhlasiť s niečím, pustiť sa do nejakej činnosti* (podľa toho býva aj väzba *dať sa do niečoho*), *začať* ap.: I zaveril sa, že *sa dá na pokánie* (Dobš., Pov. I[3], 74), ...že *sa* Ondrej iste *dá... na pokánie* (Kal. I[5], 45), ...nakŕmiť vrabčeka... som sa *na to* nechcela *dať* (Šolt. III, 130), Ej, myslím sebe, *dám sa na iný chlieb* (Kuk. X, 160), ale vyslanca voliť... kto *sa nám na to* i *dá* s výhľadom na prepadnutie? (Taj. III, 37) atď.

Väzby ako *naviesť, nahovárať* ap. *na niečo,* majú predložku *na* pre tú istú predponu, lebo inde môže byť v spojeniach podobného významu i predložka *k*: Konečne *naviedli na to* Miška (Kuk. VII[3], 38), — Treba *naviesť na to* stolicu, — poradili fiškáli (Taj. VI[2], 60), „...*na čo* ťa *navádzajú*..." (Šolt. IV, 27), *nahováral na ďalšiu spoločnú prácu* (Jes., Cestou k slob.[2] 73), ...*navráva* ju *na voľačo,* ale Maroš nevybadá, o čo ide (Ráz., Maroško[2] 136), ...*navábiť* ho *na ne* (Kuk. XX, 193) atď.

Synonymné výrazy *spoľahnúť sa* a *spustiť sa na niečo* majú iste základ konkrétny, miestny[5] a vznikly prenesením tohto významu do sféry duševnej: *Na neho* možno *sa spoľahnúť,* je ochotný (Timr. II, 127), utiekli sa ku konventom, kde mohli *sa spoliehať na svoj úradný vliv* (Škult., O Slov. 253), a nik im zas v stolici odolať nemohol, tak že, *na nich sa spustiac,* Štefan mohol robiť, čo sa mu len zapáčilo (Kal. I[5], 125), otec si nie veľmi láme hlavu nad Žošou, *spúšťajúc sa* vo všetkom *na mater* (Kuk. I[4], 107), „Tí *sa spustia na mňa* vo všetkom." (Kuk. II[4], 37) atď.

Slovesá ako *dívať sa, hľadieť, pozerať* (sa) ap., znamenajúce v podstate smerovanie bez ohľadu na to, či priaznivo

[5] Porov. *ľahnúť si* alebo doklad: Ale on *spustil sa na kameň* oproti nej nespúšťajúc jej s očí. (Kuk. IV[4], 152).

alebo nepriaznivo, majú najčastejšie väzbu s predložkou *na*. Obrazne sa tiež hovorí ‚zrak (pohľad) mu padol na mňa', ‚hodil okom na ňu', ‚očima na všetky strany hádzať' ap. Pravda, slovesá, majúce význam *hľadenia, dívania,* spájajú sa aj s inými pádmi, keď ide o inakšie vonkajšie vzťahy, ako napr.: a dívala sa *za* odchádzajúcim (Vans. II, 84), „Ľudia na ulici zastávali, dívali sa *za* mnou (Šolt. IV, 150) ap., ale to už nie sú ustálené väzby. Samo sloveso *vidieť* má ustálenú väzbu s *čistým akuzatívom,* ako aj iné slovesá, keď nie sú so *zvratným zámenom,* a teda niet kolízie dvoch čistých akuzatívov.

Sloveso *dívať sa* má teda väzbu *na s akuzatívom,* a to *vo význame pôvodnom* ‚pozerať, hľadieť' napr.: „...ona *sa* musela *dívať na chradnutie* muža a preniesť všetko..." (Kuk. IX, 258), Chlapi *dívajú sa na ňu* s úľubou (Tim. II, 138); i vo význame *‚mať zreteľ':* — Byť dievkou, vybral by som si (muža) podľa srdca a cti. *Díval by som sa na statočnosť,* a nie *na mešec* (Figuli, Tri g. kone 53) atď.

Sloveso *hľadieť* a složené *zahľadieť sa* má tiež ustálenú väzbu s predl. *na s akuzatívom:* Čez operadlo naklonená, *hľadela* za pekného rána Milka do vody *na hru* drobných rybiek (Vaj. I, 8), *hľadí* hlbokým svojím pohľadom *na hlavy* mladých ľudí (Timr. III, 169), — Kto? — *hľadia na seba* dámy udiveno (Ráz., Julia I, 72), Laskár *sa zahľadel na dievča,* pokýval hlavou a povedal (Kal. II[3], 26), Cyril *zahľadel sa* pred seba *na stôl* (Timr. I[2], 25), *Zahľadíš sa na nejaké opice,* panorámy — čo si ja počnem? (Taj. VIII, 15). Iné spojenia, ako napr.: *hľadieť si niečoho* ap., majú aj význam odchýlny (t. j. *starať sa o niečo* ap.).

Sloveso *pozrieť* a *pozerať* (v dokladoch zväčša bez *sa,* ako je ustálené aj v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940)[6], okrem voľných spojení, viaže sa s predložkou *na s akuzatívom:* S výčitkou *som pozrel na mater* (Kuk. III[2], 9), „Áno, to je moja najvážnejšia starosť!" uisťuje Cyril ...a *pozrie* pozorne *na jej tvár,* či zbadala význam tých slov (Timr. I[2], 9), On udiveno *pozrel na ňu* (Šolt. I[2], 39), Prišlý jazdec *pozerá na Vla-*

[6] Pri hesle *pozrieť* str. 332 je v zátvorke poznámka (len pozrieť sa do zrkadla). Touto poznámkou sa malo zdôrazniť, že sloveso *pozrieť* nie je zvratné a že *sa* môže stáť pri ňom len ako predmet popri *seba.* Pravda, tvar so zvratným zámenom *sa: pozrieť sa* je už tak rozšírený v nekorigovanej reči, že i do Pravidiel vkĺzla táto „chyba"; poznámka mala byť (len: pozrieť sa v zrkadle), lebo *seba* do zrkadla nemôžem pozrieť. Pravda, môžem pozrieť aj do zrkadla a uvidím sa (seba) tam. Porov. vetu: Ona nikdy azda nepozrela tak dokonale do zrkadla (Kuk. III, 52); porov. i J. Hollý, Černová 102: Moc sa my bojíme vašich žandárov! Tým sa my ešte pozrieme do očí.

dimíra, ktorého môž byť pozná (Kal. III², 102), Podvihol okuliare... *pozerá* ako teľa *na nové vráta* (Kuk. IX, 307), napnuto *pozerá na mňa,* či sa dám nakloniť jeho smierlivej snahe (Šolt. III, 105), musím spomenúť i niektorých chudobnejších, najmä *na ktorých* „boháči" len tak s pleca *pozerali* (Bod., Rozp. 131) atď.

Slovesám *dívania* blízke sú významove slovesá *myslenia, spomínania, zabúdania* ap., ktoré majú zpravidla väzbu s predložkou *na s akuzatívom.*

Sloveso *myslieť,* keď má väzbu s predložkou *na,* znamená ‚mať niekoho, niečo na pamäti, spomínať na niekoho' ap., teda nie iba ‚premýšľať', napr.: Druhí ľudia zas, *na otca mysliac,* hovorili: „Nebude zo psa slanina, ani z vlka baranina", (Kal. I⁵, 27), — Čo ti je?... — Nič, — ... *myslel som* iba *na Magdalénu*... zajtra sa strojíš na pytačky, či *na ňu nemyslíš?* (Figuli, Tri g. kone 20), — *Myslím na pominutie* — zaplakal Moľo (Gašpar, Karambol 61), Hanbím sa, keď *si pomyslím na seba,* prostú, neučenú dievku, (Kuprin-Gacek, Sulamit 53), Zabudol na ňu, vie. Už i ona *nemyslieva* každý deň *naň* (Timr. V, 165), ... *na pušku pomýšľaš*... revolver si zvážil (Taj. VIII, 185) atď.

Sloveso *zabudnúť* má väzbu aj *s čistým akuzatívom,* ako napr.: „Nemôže *ťa* vraj *zabudnúť",* (Kuk. V⁴, 16), ... mi odprisaháš, že *ma* nikdy *nezabudneš."* (Dobš., Pov. IX², 75), Ja *ho*... *nezabudnem* (Jes. I, 3), Kde máš hodinky? *Zabudol som ich doma* (úz.) atď. No pri slovese *zabudnúť* okrem významu ‚nechať niečo niekde' častejšia je dnes väzba *zabudnúť na niekoho, na niečo* (alebo *zabudnúť s inf.*): Sestry už dávno *boly zabudly na korytnačku* (Dobš., Pov. III⁵, 4), Abraham... *nezabol* ani *na nebeskú obeť* (Hv. III³, 28), Tešil som sa, že Martin je zas ako bol ko mne. I *na onikanie zabudol* (Kuk. I⁴, 121), razom *zabudol na všetku zlosť* (Šolt. III, 80), už otupela a *zabudla* i *na Zubrov* (Taj. II², 95), Pozreli si do očí — *zabudli na svoje reči* a *na všetko* na svete (Jégé, Šang.⁴ 170), ... aby *na pána Levického nezabúdal,* keď príde vec na hlasovanie (Kal. I⁵, 8) atď.

Opačného významu (opozitum k *zabudnúť*) je sloveso *pamätať sa* ‚mať na pamäti, v pamäti, nezabúdať' ap. a *pamätovať, pamätať* (bez *sa*) s predložkou *na* s akuzatívom. Napr.: Možno, že *sa* nečastý hosť *pamätal na zjav tichej devy* (Vaj. V, 32), *Pamätám sa na ne* (povesti) z vlastnej zkúsenosti (Šolt. III, 216), — *Pamätáte sa na mňa?* — pýtal sa Konôpka (Jégé, Šang.⁴ 245), ty *sa na pekné* ženy sakramentsky dobre *pamätáš*

(Ráz., Júlia II, 193), Čo všetko sme pomaľovali, *na to sa nepamätám* (Hron., Strýc. vrtielko 11).

Sloveso *pamätať* (bez *sa*) s predložkou *na* s akuzatívom má zpravidla ten istý význam ako zvratné *pamätať sa,* ale okrem toho znamená aj ‚myslieť na niekoho, starať sa': „... *Pamätáte sa na sľub* váš, kde ste povedali ..." (Kal. VII², 76), Stano *pamätal sa na štíhlu vežu* — zdalo sa mu, že je dnes trochu nižšia (Vaj. V, 66), „*Pamätáte sa na náš rozhovor* pod lipami?" pýtal sa po druhý raz Greguš (Vaj. XI, 121), „... otec ti odkazuje ... starý je, umrieť sa sberá ... ale ešte *pamätá na teba* a ťa prosí ... neber ju! (Taj. VI², 24), Mne je to nič nie nového, že *so všetkým na nás pamätá* (Šolt. III, 106).

Predmetné sloveso *upamätať niekoho na niečo* s významom ‚pripomenúť niekomu niečo' má tiež väzbu s predložkou *na* s akuzatívom: a po Popolci v kostole dostal rechtor ešte druhý poriadny „popolec". Ten ho potom i *upamätal na reči* (Taj. II², 135) „... ten čarovný, sladkobôľny úsmev jahodových úst ... *upamätúva* človeka *na obraz Madony* ..." (Urbk. XXIV, 44).

Významová skupina slovies *spomenúť si, spomínať si*[7], *rozpomenúť sa, rozpomínať sa* má väzbu s predložkou *na* s akuzatívnom, keď dvojica *spomenúť, spomínať* neznamená ‚pripomínať slovom', lebo tu je potom predmet v akuzatíve bez predložky. Napr.: „Veľká je milosť u Boha ... obmäkčí srdce človeka, ktoré *si spomenie na tvoje úbohé dietky* (Kal. I⁵, 87), Potom si *spomenul* (Kúrňava) *na čosi* (Urb., Hmly 22), Dnes, keď ťa tvoj milý bozká pomedzi prsia ... nože si v tú chvíľu *spomeň na mňa* (Kuprin-Gacek, Sulamit 37), *spomínam si na mulice* so zlatými zvončekmi pomedzi ušima (54); *Spomeňte si na toto víno* (Beniak, Lunapark 30), — Viem, že si nešťastná, Magdaléna ... *Spomeň si na naše detstvo* (Figuli, Tri g. kone 78), „... budeš si za roky *spomínať na Elmíru* v haréme Osmana-agu." (Kal. IV², 47), A keď mu ju i strýk pripomenul, nerád *si na ňu spomínal* (Podj. III, 149); Jankovi bolo úzko. *Rozpomenul sa na mať* (Vaj. I, 112), Človek v biede *rozpomína sa na priateľov.* (V, 298), Elenka, verná dušička, nedávno *rozpomenula sa na svojho Dunajka* (Šolt. III, 11); *Na tieto krásne dni tichého blaha rodinného* sa pán majster *rozpomína* (Kuk. II⁴, 201), Moje deti azda *budú sa na neho rozpomínať* (psa) do konca svojho života (Šolt. III, 166).

[7] Okrem tvarov *spomenúť, spomínať* v nárečiach a zriedka i v literatúre, zväčša v básnickej reči, vyskytuje sa tvar *spomnúť (si),* ako napr.: Keď prebrala sa (Hanka) z poumdlenia / a *spomla* hrôzu na všetku (Hv. I³, 187), On (vtáčik) *spomnie* na minulosť (Hv. II⁴, 115), Kde by ich (oči) našiel, nech si *spomniem* na ne? (Rázus, Ahasver 24).

Sloveso *tešiť sa* má rozličné väzby, ako vidno napr. u Tvrdého[8], ktorý pri ňom uvádza väzby: *niečím, niečomu, na niečo, z niečoho* bez bližšieho určenia, kedy ktorá z nich má sa používať. V Slovenskej reči[9] P. P. Zgúth z praxe uvádzal vetu: Tešíme sa na hojnú účasť. Opravil ju takto: Tešíme sa hojnej účasti. J. Mihál[10] pri skúmaní väzby slovesa *radovať sa* spomenul, že *radovať sa, tešiť sa* viažeme s predložkou *z,* ale ďalej odporúčal i väzbu *radovať sa príchodu* miesto *radovať sa z príchodu,* lebo prvá sa mu zdá akosi hladšia. Z literatúry máme takéto doklady:

a) *tešiť sa na niekoho, na niečo:* To ich však naskrze nehnietlo, bo kým čas na to neprišiel, *tešievali sa na príchod reštavrácie* (Kal. I[5], 52), Predné stoly počali vynášať; dievčence sa ešte viac rozveselily, ešte milšie sa usmievaly, *tešiac sa na tanec* (Vaj. XI, 108), Každý ju (procesiu) čaká, každý *sa na ňu teší* týždne a týždne (Kuk. IV[1], 62), Sú vôbec Vianoce utešené sviatky! Vopred *sa tešíš na ne,* čakáš ich príchod (Kuk. VII[3], 96), Teraz už len *tešili sa na voľný život* vo svete (Podj. III, 102), *Tešil som sa na tú chvíľu,* ako sa zaradujeme, keď zbadáme, že náš tábor je pred nami (Ondrej., Horami Sumatry 61);

b) *tešiť sa niekomu, niečomu:* Annuľka nič neodpovedá, a tak sa jej muž zpytuje či *sa ím* (hosťom) *teší?* (Kal. Pov. II, 31), ... som už stará žena, a predsa *teším sa každej vychádzke* do zeleného ..." (Vaj. II, 179), Tak, hľa, i on už musí zakusovať sklamanie pri tom, *čomu sa vopred tešil* (Šolt. III, 129), Azda *teší sa už vopred teplej večeri* (Vans. II, 4), A už *sa inšiemu* ani *netešil,* len tomu, ako víťazne zakotví sa mu srdce v tomto novom šťastí... (Gašpar, Karambol 10), *Teší sa priestrannému príbytku,* kde vyrástla (Ráz., Júlia I, 123), *A tešil sa dňu,* ktorým sa mal stať tovaryšom (Gráf, V hor. príb. 35):

c) *tešiť sa z niečoho:* Že z tvojho žiaľu ešte sa teším (Sládk., Spis. básn. 39), Keď pán vicišpán Adam Bešeňovský do Levíc došiel, už bola celá dedina plná, ako si on Levickovcov neváži... a ako *sa z toho teší,* keď kto pánu Ondrejovi ani jeho titulu nedá (Kal. I[5], 66), No boly chvíle úprimnej veselosti, keď kráľ... *tešil sa z múdreho, krásneho slova* (Kuprin-Gacek, Sulamit 13);

d) *tešiť sa niečím:* Jej krása prestala byť preňho žiadú-

---

[8] Peter Tvrdý, Slovenský frazeologický slovník[2], 1933, str. 630.
[9] SR I, 153.
[10] SR II, 205.

cim predmetom túžob, on tešil sa ňou, ako *tešíme sa krásou básne* alebo *obrazu* (Vaj. II, 170);

e) *tešiť sa v niečom:* „Ej, to už áno!" prisvedčia chlapi a ich zraky zaletia po lúke tiež, hoci každý deň *sa tešia v nej* (Tim. II, 137);

f) *tešiť sa nad niečím:* Starý, úprimne rečeno — *netešil sa nad rozhodnutím Julky;* on cítil, že so samožertvou hraničí úmysel ten (Kuk. VIII, 51).

V dokladoch máme teda pri tomto slovese ešte viac väzieb, ako uvádza Tvrdý (l. c.). Významove *tešiť sa* je synonymné so slovesom *radovať sa.* Môže byť i predmetné *tešiť niekoho.* Sloveso *tešiť sa* vo význame ‚mať, pociťovať radosť v prítomnosti z niečoho, čo už existuje' používame väzby s čistým datívom *(tešiť sa niečomu),* s predložkou *z (tešiť sa z niečoho),* zriedka i s predložkou *v (tešiť sa v niečom).* Väzba s predložkou *nad („tešiť sa nad niečím")* nie je častá a neodporúča sa, pretože je asi podľa nemčiny.[11] Čistým inštrumentálom *(tešiť sa niečím)* vyjadruje prostriedok, ktorý slúži na potešenie.

Väzba s predložkou *na* s akuzatívom — *tešiť sa na niečo* — vyjadruje ‚čakať s radosťou niečo v budúcnosti'. Môže sa nahradiť významove blízkou väzbou s datívom, ale *tešiť sa niečomu* nie je tak jednoznačne pre budúcnosť ako *tešiť sa na niečo.* Len tak možno rozumieť aj vetám, uvedeným P. P. Zgúthom: Tešíme sa hojnej účasti, t. j. že máme hojnú účasť. Tešíme sa na hojnú účasť, t. j. že budeme mať hojnú účasť.

Väzby slovies s predložkou *na* s akuzatívom majú vlastný i prenesený význam smerovania, hoci niekedy už ťažko zisťujeme ich pôvod. Väzby s predložkou *na* s akuzatívom, ktoré môžeme doložiť zo spisovateľov a z dnešného úzu, najmä keď sa neprotivia uvedenému základnému významu, sú správne.

(Pokračovanie.)

-tri-:

*KELEMEŠ.**

Na východnom Slovensku blízko Prešova máme slovenskú obec Kelemeš. Jej názov sa všeobecne pokladá za meno maďarského pôvodu. Alexander Tóth, autor trojsväzkovej monografie o Šariši, uvádza ju medzi šarišskými menami, ktoré

[11] Porov. Fr. Št. Kott, Česko-německý slovník IV, 1884, str. 72.

* Ďakujem redakcii SR, že sa zaujala môjho článku s touto smelou témou a miestami ho doplnila odbornými výkladmi a dokladmi.

pokladá za maďarské.[1] Keďže dobre poznáme jeho nespoľahlivosť a najmä tendenčnosť vo veciach týkajúcich sa nás Slovákov, ani s týmto jeho úsudkom nemôžeme sa uspokojiť bez kontrolného prebádania nadhodenej otázky. Tu sa nevdojak vynára otázka, či forma *Kelemeš* je maďarská od pôvodu, alebo je to do istej miery pomaďarčená pôvodná slovenská forma.

Najviac na maďarský pôvod ukazuje okolnosť, že názov obce *Kelemeš* so svojím hláskovým habitom živo pripomína maďarské adj. *kellemes* ‚príjemný', podľa ktorého v maďarčine píšeme so zdvojeným *-ll-* aj názov obce *Kellemes*. Bolo podnetom pri nedávnej akcii poslovenčovania mien, aby aj obec *Kelemeš* mala svoj slovenský názov — Príjemnice.[2] Medzi názvom obce *Kelemeš* a maď. adj. *kellemes* je náhodná shoda. Istú pochybnosť o tejto shode vyslovuje aj Bárczi vo svojom maďarskom etymologickom slovníku, kde k pozn. *hn* (helynév), pripojenej ku heslu *kellemes*, kladie otáznik.[3] Bola to len šťastná náhoda, že sa premenovanie obce neuskutočnilo, lebo tým vlastne nepriamo sami boli by sme uznali maďarský pôvod názvu obce a boli by sme ho mechanickým prekladom do istej miery sami pomaďarčili, keďže navrhovaný nový slovenský názov *Príjemnice* nezodpovedal pôvodu názvu obce pri maďarskej forme so zdvojeným *-ll-*: *Kellemes,* lež jeho náhodnej shode s maď. adj. *kellemes*. Týmto by sa bola stala istá ujma pre naše dejiny osídlenia.

Táto zdanlivá významová spojitosť s maďarským menom prídavným *kellemes* dáva názvu obce pečať maďarskosti, podľa čoho aj Alexander Tóth vo forme *Kellemes* (písané so zdvojeným *-ll-*) mohol vidieť maď. miestne meno. Slovenský pôvod miestneho názvu *Kelemeš* zjavne sa ukazuje, ak ho kladieme do súvisu so základným tvarom *Šebeš*[4] názvu neďalekých obcí: *Nižný Šebeš, Vyšný Šebeš*. Tu aj forma *Kelemeš* sa ukáže slovenská od pôvodu práve svojou typickou slovenskou koncovkou *-eš*. Jej slovenskosť, prípadne slovanskosť bezpečne zaručuje popri forme *Šebeš* sesterská forma s koncovkou *-uš: Šebuš*[5] ako obmenený slovenský ľudový tvar latinskej formy krstného mena *Sebastianus* a tvorí dvojicu tva-

---

[1] Alexander Tóth, *Sáros vármegye monografiája,* str. 118, poznámka pod čiarou: Magyar helynevek.

[2] O tom aj Národnie noviny zo dňa 12. II. 1941, číslo 11, str. 5a: *O poslovenčení mien našich obcí.*

[3] Gejza Bárczi, *Magyar szófejtő szótár* 1941, str. 158.

[4] Porov. článok *Šebeš*, SR XI, 161.

[5] Alexander Tóth l. c. 146: *Sebus-birtok* r. 1300.

rov *Šebeš* — *Šebuš*. Vôbec tvary na *-eš*[6] a *-uš*[7] sú staré slovanské slová, dnes už neproduktívne, a takými sú aj obmenené formy latinských krstných mien, medzi ktoré — popri *Šebeš, Tomeško*[8], *Haleš*[9], *Paleš*[10], *Beleš*[11] ap. — treba zaradiť aj tvar *Kelemeš* nielen podľa koncovky *-eš*, ale i podľa povahy slova. Ako je *Šebeš* (Žebeš) ľudovou slovenskou obmenou latinského krstného mena *Sebastianus, Tomeš* — *Thomas, Haleš* — *Gallus, Paleš* — *Paulus*, tak zaiste aj *Kelemeš* je vo svojej slovenskej pôvodnej podobe obmenou latinského mena známeho kresťanského mučeníka — *Clemens*. Je to latinská nominatívna forma, ktorá po slovensky znamená ‚pobožný'. Ináč na svätca sa používa forma *Klement*, ktorá pochodí z akuzatívneho tvaru *Clementem* po oslabení a zaniknutí ak. koncovky *-em*, čo sa už stalo vo vulgárnej latinčine. Z tohto priameho pádu vzniklo priezvisko *Klement* a jeho zdrobnelá forma *Klementík, Klementovič, Klementa*.[12] V obci Močenku, kde je sv.

---

[6] Podľa redaktora Antona Jánošíka pôvod koncovky *-eš* so stránky etymologickej možno vysvetľovať z koncovky *-ech* oslabením koncovky množ. genitívu složeného skloňovania prídavných mien *-ých;* pravdepodobne východiskom bol tu tvar prídavného mena so skrátenou kvantitou *-ych* typ *Malych* a z neho tvar na *-ech*, aký sa dosť často vyskytuje v priezviskách najmä na západnom Slovensku: *Jankech* (Trebatice), *Janech* (Smolenice), *Markech, Ferech, Petrech* ap. Zmenu *ech* > *eš* možno vysvetliť starým privlastňovacím sufixom *-ь: Holych* — *Holech* — *Holech+ь* > *Holeš*. Hotová koncovka *-eš* pripojovala sa aj krstným menám na vyjadrenie funkcie privlastňovania v smysle kolektívnom, najmä pri označení osád, ako sa to javí aj v prípade názvu obcí *Plaveč* (z koncovky *-ec*) a *Koňuš*, ktoré sú však iného etymologického pôvodu.

[7] Zdá sa, že tvary na *-eš* v slovenčine sú viac archaické ako tvary na *-uš*, čo možno súdiť najmä z toho, že je viac tvarov na *-uš* popri sesterských *-eš: Tonuš (Tonuško), Hrehuš, Jančuš, Kubuš, Vavruš* ap.

[8] Pri hypokoristickej forme *Tomeško* do povahy prichodí iba základ *Tomeš*.

[9] Tvar priezviska *Haleš* je slovenskou obmenou latinského krstného mena *Gallus - Gál* so zmenou pôvodného *g* > *h*, ktorá tiež ukazuje na starobylosť tvarov tohto typu. Porov. František Šujanský, *Osobné a rodné mená slovenské*, Tovaryšstvo I, Ružomberok 1893, str. 274b.

[10] V Turci vyskytuje sa so zdíženou kvantitou *Páleš*, ktorú možno vysvetliť vplyvom maďarskej dlhej kvantity *Pál;* Šujanský l. c. uvádza tvar s pôvodnou krátkou kvantitou *Páleš*, ktorá sa zachovala aj vo forme na *-uš: Paluš* (Bánovce).

[11] Tvar *Beleš* ako priezvisko je známy zo západného Slovenska a je známy aj sesterský tvar *Beluš*, doložený aj v hypokoristickej forme *Beluško*.

[12] Priezviská podľa kartotéky členovského oddelenia Matice slovenskej v Turč. Sv. Martine.

Klement patrónom kostola, je obmenená forma sv. *Klemunt.*[13] Táto akuzatívna forma vyskytuje sa aj v maďarskom miestnom názve bez hláskoslovnej zmeny *Klementmalom*[14] v Železnej stolici (Vas vm.) a v slovenskom miestnom názve *Klementka*[15] vo Zvolenskej.

Z nominatívnej formy latinského *Clemens* sú tiež zachované priezviská v rozličných ľudových obmenách; máme priezvisko *Klemens, Klemenc,* po zaniknutí koncového *-s* a hláskoslovnou zmenou *-en > -an: Kleman,* písané i *Kléman, Klemanič, Klema* a tvar *Klamo.*[16] Skrátené ľudové obmenené formy *Klema* a *Klamo* predpokladajú nepriamo možnosť aj tvaru s koncovkou *-eš: Klemeš,* o ktorý vlastne tu v článku ide. Jedine z neho dá sa uspokojivo vyvodiť terajšia forma názvu obce *Kelemeš,* a to vplyvom maďarského jazyka. Jej vznik treba klásť do najstaršej maďarskej kolonizácie v tomto kraji, lebo najstaršie zachované doklady sú len s maďarskou hláskoslovnou zmenou začiatočnej skupiny *Kele-*. Je známe, že maďarská hláskoslovná štruktúra na uľahčenie výslovnosti odstraňuje ťažšie vysloviteľné cudzie skupiny 1. prikladaním samohlások, vyhovujúcich hláskosolovnej harmónii, na začiatok slova: *stôl — stol — asztal, dvor — udvar, škola — iskola,* 2. vkladaním dnu v začiatočnej slabike napr. pri skupine, začínajúcej sa hrdelnou hláskou[17], ako je to v našom prípade, kde z prvotnej predpokladanej slovenskej formy *Klemeš* vznikol druhotný tvar *Kelemeš: Klemeš > Kelemeš.* Táto istá hláskoslovná zmena stala sa aj pri tvare *Kelemen,* pochodiaceho rovno z latinskej nominatívnej formy *Clemens* po oslabení a zaniknutí koncového *-s*. Takto obidva tvary *Kelemeš* a *Kelemen* majú jednaký vznik so stránky maďarského hláskoslovia, no pri tom všetkom za maď. tvar sa všeobecne pokladá len *Kelemen.*[18] Tvar *Kelemeš* aj v maďarčine ostal osamotený

[13] Podľa informácie Dr. Štefana Gallu, farára v Iregu, ktorú bol poskytol redaktorovi SR Antonovi Jánošíkovi.

[14] Úradný soznam miest a obcí bývalého Uhorska: *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára* 1913, str. 791.

[15] L. c. Porov. aj Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919, str. 155.

[16] Priezvisko *Klamo* je zo západného Slovenska (Grinava). Pútnik svätovojtešský, Kalendár pre katolíckych Slovákov v Uhorsku 1905, str. 168c.

[17] Sem patrí aj maďarská obmena miestneho názvu *Kelen* po slovensky *Klenová* (koreň *klen*), Kelenvölgy (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.), *Kelecsény, Kenéz,* slovenského priezviska *Halavács* (*Hla-*). Porov. aj Alexander Tóth l. c. 159, 320.

[18] Popri krstnom mene ako aj priezvisku *Kelemen,* žijúcom v dnešnej maďarčine, je názov zemianského majetku (nemesi birtoklás): *Szent-Kelemen* z r. 1332, Alexander Tóth l. c. 154.

na túto jedinú osadu, čo je tak tiež nepriamym dôkazom jeho slovenského pôvodu. Maďari tvarom *Kelemen* pomenovali viac svojich osád[19]: *Kelemenhalom* (Fejér vm.), *Kelemenhid* (Csanád vm.), *Kelemenliget* (Baranya vm.), *Kelemenmajor* (Vas vm.), *Kelemenpatak* a *Kelementelke* (Maros-Torda vm.) ako aj slov. obce: *Kelemenfalu* v Liptove a *Kelemenfalva* v Turci; liptovská obec má dnešný úradný názov *Kalameny,* turčianska *Kaľamenová*[20] a jej nárečová forma je *Käľanová.* Nezmenený maďarský základ *Kelemen* zachoval sa pri názve tejto turčianskej obce vo forme *Kelemenovec*[21] r. 1619 a v priezvisku *Keleman.* Ináč sa maď. skupina *Kele-* mení v snahe prispôsobiť sa slovenskému hláskovému habitu na *Kala-* // *Kaľa-,* čo vidieť v názvoch slovenských obcí *Kalameny* a *Kaľamenová* (*Käľanová*) a v priezvisku *Kalamen* (Orechové pri Trenčíne), *Kaľamen,* napr. v Kláštore pod Znievom ešte dnes dom po starodávnom vymretom majiteľovi sa označuje výrazom „do Käľamenov". Známe je aj priezvisko *Kalamenovič.*[22] Azda sem patrí aj priezvisko *Galanda* ako obmena tvaru priezviska *Kalanda.* Tá istá prípona *-da* je aj v priezvisku *Klinda.*[23]

Na tomto všetkom, čo sme uviedli, sa ukazuje, že tvar názvu obce ostáva slovenský hlavne svojou príponou *-eš* i pri cudzej hláskoslovnej zmene začiatočnej slabiky *Kle-* na *Kele-.* To nás nijako nemusí znepokojovať, aby sme sa usilovali o nejakú opravu tvaru obce *Kelemeš,* tým menej hľadať náhradu, keďže takýto hláskoslovne pozmenený tvar nie je osamotený v slovenskom jazykovom fonde[24], ale máme podobný hláskový zjav podľa povahy maď. hláskoslovia aj v priezvisku *Baláž,* ktorý zaiste vznikol zo slovenskej formy krstného mena *Blažej* a ešte sa aj rozvinul v priezvisku *Balažovjech* a *Balažovič.* Východiskom pre formu *Baláž* mohla byť skrátená forma *Bláž,* vzniklá z formy *Blažej* po zaniknutí koncovky *-ej,* ktorú

---

[19] Obce citované z úradného soznamu miest a obcí bývalého Uhorska. *Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára* 1913, str. 734.

[20] Porov. *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919* na str. 128, kde je popri slovenskej forme *Kalamenová* uvedený aj názov po maďarsky: *Turóczkelemenfalva.* Dr. Ján Šikura, *Miestopisné dejiny Turca* 1942 na str. 152 uvádza tvar *Kaľamenová* s mäkkým *-ľ-.*

[21] Dr. Ján Šikura, l. c. 153, doslovný citát: R. 1619 sa píše *Kelemenfalva* aliter *Kelemenovec.*

[22] Pútnik svätovojtešský Kalendár pre katolíckych Sovákov v Uhorsku 1905, str. 174c.

[23] Dr. Ján Stanislav, *Boli Cyril a Metod na Slovensku?* Slovák zo dňa 12. septembra 1943, str. 4c; *Kultúra starých Slovákov* 65.

[24] Napríklad podstatné meno *gazda,* archaický tvar *gomba* (*gombík*).

máme v názve turčianskej obce *Blážovce.*[25] Podobnú dvojitosť v hláskosloví máme aj v kmeni *valach* // *vlach*[26], pravda, tu sotva priamym vplyvom maďarčiny; popri obecnom mene *valach* a priezvisku *Valach,* adj. *valaský,* ďalej názve obce *Valaškovce, Valaská* a mena jej obyvateľa Valašťan sú aj miestne tvary *Vlachy, Vlašky, Vlachovo* a obecné meno *vlaština.*[27]

Na ďalšie podoprenie dôkazu, že názov *Kelemeš* ako obmenený slovenský tvar pochodí z latinského krst. mena *Clemens,* a nie z maď. adj. *kellemes,* treba ešte uviesť popri miestnych názvoch *Nižný Šebeš, Vyšný Šebeš* (*Žebeš*), aj názvy zemianskych majetkov (nemesi birtoklás), pomenovaných podľa jednotlivých kresťanských svätých v samom Šariši, uvádzaných Alexandrom Tóthom na str. 154: *Szent-Antal* r. 1320, *Szent-Kelemen* r. 1332, *Szent-László* r. 1332, *Szent-Péter* r. 1333; na str. 162: *Szent-Imre* r. 1427, *Szentgyörgy* r. 1427, *Szent Miklós* r. 1460.

V našom prípade pomenovania obce *Kelemeš* ide o svätca mučeníka *Klementa,* s ktorým sa kresťanský svet a tak aj slovenský ľud musel oboznámiť hneď na začiatku svojho pokresťančenia. V tomto ohľade nemôže byť teda ani pochybnosti, že by naši predkovia neboli poznali tohto svätca a neuctievali ho už v tom čase, keď sa zakladala osada, ktorej podľa neho dali aj meno, a to v ľudovej obmenenej forme *Klemeš.* Keby boli túto osadu zakladali Maďari, boli by ju nazvali po maďarsky *Kelemenfalva* alebo *Kelemenfalu,* lebo aj oni boli by museli výjsť z mena *Klemens-Kelemen,* a nie z maďarského slova *kellemes,* ktoré v čase zakladania osady sotva ešte jestvovalo v maďarskej reči, keďže vyjadruje pochop vyšší, abstraktný. Najmocnejším dôkazom toho, že Maďari tejto obci nemohli dať meno, je koncovka *-eš,* ktorá je výslovne slovanská a ktorú maďarský element nemohol zavesiť na koniec maďarského slova *Kelemen.* Všetky okolnosti vonkoncom nasvedčujú, že tvar *Kelemeš* je len druhotný a vznikol v čase najstaršej kolonizácie maďarskej. Za predpokladanú pôvodnú slovenskú formu **Klemeš* svedčí svojou koncovkou aj starobylý sesterský obmenený ľudový tvar *Klimeš,* patriaci do byzantsko-slovanskej sféry.[28] Tak isto na slovenský pôvod obce poukazuje podobný

---

[25] Porov. *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919* na str. 128. *Blážovce,* po maďarsky *Turóczbalázsfalva.*

[26] Rozštiepeného kmeňa „valach" a „vlach" dotýka sa Andrej Kavulják v článku *Valasi na Slovensku,* Sborník Škultétyho, str. 337.

[27] Podstatné meno *vlaština* je známe na západe ako synonymum obecného podstatného mena *kel.*

[28] Dr. Ján Stanislav, *Kultúra starých Slovákov* 65.

tvar názvu obce *Klimen*[29] v Chorvátsku, ktorým tiež je pomenovaná obec.

Týmto všetkým pousilovali sme sa uviesť na pravú mieru vžitú chybnú domnienku o maďarskom pôvode názvu slovenskej obce *Kelemeš*. Najviac mýlky robí tu, ako sme to už boli pripomenuli na samom začiatku, zdvojené *-ll-* pri maďarskom spôsobe písania *Kellemes,* ktoré sa uvádza do náhodnej súvislosti s tvarom maď. adj. *kellemes*. Na to, že zdvojené *-ll-* nie je tu podstatnou vecou, poukazujú najmä staršie zápisy s jedným *l* popri *Kellemes* s dvojitým *-ll-* v latinských listinách.[30] Hodno tu ešte podotknúť, že aj Historia domus farského úradu v Nižnom Šebeši, kam patrí sama obec *Kelemeš* ako filiálka, má zápisy s jedným *l;* najstarší je z roku 1786.[31]

Aj s kultúrnohistorického a sociologického stanoviska vidí sa priamo nemožné, že by názov slovenskej obce *Kelemeš* mohol pochodiť z maďarského pôvodného tvaru, a nie opačne. To by bolo možné iba v tom prípade, keby pôvod názvu tvaru obce bolo možno odvodiť z maďarského adjektíva *kellemes,* ‚príjemný'. No neobstojí predpokladať takýto pôvod, lebo maďarčina toho času zaiste nemala vyššieho abstraktného pochopu a ani slova *kellem* a k nemu adjektíva *kellemes*. Ak berieme do povahy vtedajšie sociálne pomery, zaiste nebude sa zdať nepravdepodobným, že by kolonizovaný maďarský robotný človek bol nazval v nepohostinnom cudzom prostredí svoju osadu *Kellemes — Príjemnicami,* keďže jeho život ako sedliaka bol plný biedy a lopotenia. Hrdlačil na cudzom pod neprívetivým nebom svojho osudu. Mohol takýto človek hovoriť o príjemnostiach a mohol dať svojej primitívnej osade, skladajúcej sa z niekoľkých chatrč, meno *Kellemes — Príjemnice?*

Aj tento moment posilňuje našu tézu, že názov obce *Kelemeš* nemožno odvodzovať od maďarskej adjektívnej formy *kellemes,* lež naisto treba ho uvádzať do súvislosti s krstným menom *Klement*.

---

[29] *A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára* 1913, str. 148.

[30] Porov. Kellemesi Melczer István: *Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából* 1890. Str. 15: possessionibus... Kendi et *Kellemes* (r. 1310); str. 25: possessiones... Kendy et *Kelemes* (r. 1314, potvrd. 1364); str. 42: possessionibus... Kendy et *Kelemes* (r. 1393); str. 48: Clemente filio Nicolai de *Kelemes* (r. 1415).

[31] Podľa informácií, ktoré poskytol P. Cyril Loffay (in litt. 2. VI. 1944).

POZNÁMKY A ZPRÁVY.

LEXIKÁLIE.

PhDr. JÁN ŠT. ŠIKURA: *Miestopisné dejiny Turca.* Vydala Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1944. Cena 80,— Ks.

Autor v tejto práci podáva dejiny jednotlivých obcí svojho rodného Turca. Okrem hojnej publikovanej literatúry najviac cenného materiálu poskytly mu listiny a zápisy, uložené v rodinnom archíve Révayovcov v Štiavničke, ktoré použil najmä pri spracovaní tých obcí, čo patrily k ich panstvu. Práca je písaná jadrným slohom a svojimi jednotlivými rečovými zvláštnosťami, ktoré autor úmyselne používa na zachytenie ducha starších čias, zaujme aj lingvistu.

Pri histórii Turč. Sv. Martina uvádza prvotnú formu mena obyvateľa na *-ec* „Martinci" (29) popri novšej *Martinčania,* keď je reč o obyvateľoch starého Martina. Prvotný tvar prídavného mena od formy *Turiec* bol *turecký,* ktorý sa zachoval dosiaľ ako archaizmus v miestnom názve *Turecká dolina, Turecký závoz* a v staršom zaužívanom spojení: *v našom slávnom vidieku Tureckom* (stoličné protokoly), najmä v složenine priezviska *Záturecký,* pochodiaceho svojím tvarom od mena obce *Záturčie;* dialekticky zneje *Záturčia,* čo vystihuje aj zapísaná forma „Zathurcha 1397" (str. 143). Túto adj. formu použil autor v texte vo význame archaizujúcom v spojení: vetva *hornozáturecká.* Sú to domáce tvary, utvorené na ten spôsob ako aj adj. *rajecký* a priezvisko *Rajecký* od názvu obce *Rajec;* zpravidla koncovka *-ec* ostáva pri tvorení prídavného mena, ak je kmeň jednoslabičný. Dr. Pavol Florek inak súdi o tvare adj. *turecký* (Turč. Sv. Martin v stredoveku, 29).

Z podania histórie obce *Vrútky* sa dozvedáme, že vznikly spojením dvoch samostatných osád s jednakým pôvodným názvom *Vrútek* (Vrútok) (140), ktoré autor uvádza v plnom znení „Horní Vrútek" a na „Nižnom Vrútku". V staršom názve *Nižný Vrútek* (*Vrútok*) je so stránky jazykovej nezmerne zaujímavý tvar adj. *nižný* tým, že ukazuje na rozšírenie dvojíc adj. *nižný* a *vyšný* až do tejto oblasti; platí to i o oboch Jasenách. Adj. tvar od základného tvaru *Vrútek* je uvedený v priezvisku *Vrútecký* (popri *Vrútocký*). Tvar adj. *vrútocký* zachováva sa dosiaľ ako prídavné meno i pri tvare množného čísla *Vrútky,* hoci organický tvar by bol *„vrútčanský".* I názov obyvateľa *Vrútočan, Vrútočanka* predstavuje starý organický tvar k starobylému názvu dvoch obcí *Vrútok.* Svoj názov pozmenila aj obec *Sklené* za starší *Sklenáre* (56). Jej prvotné pomenovanie bolo *Sklenár Lehota* ‚Sklenárova Lehota,' kde tvar *Sklenár* predstavuje tvar gen. pl. a stojí vo funkcii prisvojovacieho prídavného mena. Názov vznikol asi slovenským prekladom priezviska *Glaser,* pôvodného majiteľa osady. Tvar *Sklenáre* svojím pôvodom označuje bydlisko rozkonárenej rodiny *Sklenára* — *Sklenárovcov* (porov. o tom SR XI, 197). Podrobný archaický tvar máme aj v spojení *Turčanhora* (23).

Zaujímavé sú archaizmy, týkajúce sa starých termínov *úrek* (99) a *úrečitosť* (142), s ktorými sa bude treba bližšie oboznámiť

aj v slovenskej lingvistike. Výrazom *úrek* (maď. *telek*) označoval sa majetok, ktorý bol zemanovi *„urečený"* — *pririeknutý,* to jest bol jeho vlastníctvom, ako to vidieť aj pri odvodenom tvare *úrečitosť:* V tých časoch niektorí z nich vysťahovali sa „jinam zo svojej úrečitosti záborskej..." (142). Porov. aj výraz „ja úrečitá zemianka" ‚zemianka s majetkom'. Medzi archaické slová patrí aj adv. tvar. *poriedku* (9) s pôvodnou datívovou väzbou a adj. *výrečný* vo výraze *výrečné svedectvo* (30). Na povšimnutie je aj starý termín *dŕžavie,* označujúci panstvo prepozitúry v Podznieve, a tvar *dŕžava* „Kláštorská dŕžava" (62). Tvarove je zaujímavý aj výraz *odúmrť* a *súmedzie* s dlhou kvantitou slabiky *sú-* oproti *sused* so skrátenou kvantitou. Autor správne štylisticky využíva už dnes archaický *rínok* (29) na zachytenie ducha staršej doby a aj výrazy *richtár* a *richtárstvo* (54). Metodicky správne dokladá, že priezvisko *Vanovič* vzniklo dodatočne z formy *Vankovič* (106), čím sa tiež vysvetľuje nedostatok mäkkého *-ň-,* ktoré by bolo treba predpokladať v základnom tvare *Vaňo* (porov. aj priezvisko *Vaňura*). Na náležité lingvistické spracovanie čakajú tvary priezvisk vo funkcii privlastňovacej na označenie rodinných príslušníkov, čo na rozdiel od dnešnej spisovnej reči sa vyjadruje odchýlnymi tvarmi, napríklad na *-é* (*Čajda* — *Čajdé*) a aj na *-eje;* autor uvádza tvary na *-eje: Dobišeje* (120), *Kňazeje* (128). Má celú hŕbu podobných archaických tvarov na *-oviech:* (Koza) *Jamrichoviech* (66), (kúrie) *Štefanoviech, Danieloviech, Šandoroviech* (102), (Matiaš) *Michaloviech, Lukačoviech,* (Jakub) *Petrikoviech* (110), (línia) *Juríkoviech, Rafajoviech, Pavkoviech, Davidoviech, Tobiášoviech, Gašparoviech, Jánošoviech* (113), (Ján) *Velič-Uhroviech,* (Ondrej) *Velič-Mikulášoviech* (120), (Ján) *Petrušoviech* (122) ap. Autor medzi mnohými rodinnými menami z Martina uvádza starobylý tvar *Paluch* (32), *Paluš* v kolektívnej forme *Palušovci* (33) s krátkou kvantitou na prvej slabike *Pa-;* z toho sa dá usudzovať, že terajšia forma tohto priezviska *Páluš* dostala dlhú kvantitu vplyvom maďarčiny (porov. *Pál*), na čo najmä ukazuje dlhá kvantita v priezvisku mladého maďarského učenca *Márkus,* pochodiaceho zo slovenského rodu (Novohrad). Aspoň v historickej práci polatinčené slovenské priezvisko lepšie by bolo pristalo skloňovať s podržaním latinskej koncovky *-ius* na označenie istej starobylosti, ktorá sa kazí skloňovaním s vynechaním koncovky: (Rafaelovi) *Hrabeciovi* (17). Celá forma *Hrabecius* ostala už vo forme rodinného prídavného mena *Hrabeciusovská rodina* (Hrabovský) (17). Celý latinský tvar mal byť aj v kolektívnom tvare *Calisiovci* (76), ak naozaj základný nominatívny tvar je *Calisius.* Najmä na tomto prípade vidieť, že je veľmi nepraktické pri skloňovaní tohto typu nezachovávať latinské zakončenie *-ius.*

Autor je dobrý znalec praktickej slovenčiny a jadrný štylista. Dobre vybral typické slovenské slovo *prieťah: Po dlhších prieťahoch* došlo k takej dohode (36), sloveso *ťažkať si* (za *sťažovať sa*): *Ťažkajú si,* že od jednej štvrtky sedliactva musia platiť (33), *pravotiť sa* (31), *nivočiť:* tak sa lesy *nivočia* (29) za všeobecnejšie *ničiť* a iné. V rukopise bol aj tvar adj. *oráci* s náležitou slovenskou kvantitou

v spojení: poplužie *orácej zeme,* ale na SAVU proti systému slovenského jazyka opravili na spôsob českých tvarov prídavných mien tohto typu, tvorených zo slovesného kmeňa. Slovenský systém na *-áci* ešte dosiaľ existuje a je predstavovaný tvarmi *jedáci, trváci, práci* (do *práceho mydla,* Tranovský, evanjelický kalendár 1909, str. 108); tvar adj. *oráci* uvádza aj Dr. Ľudovít Novák pri vysvetľovaní slova *roľa* „oráca zem" (Škult. Sborník 590). Niet vecného dôvodu, prečo bolo by treba domáci systém opustiť a tak všetky slovenské formy prispôsobovať českým na *-ací.* Túto nevšímavosť oproti slovenskému systému nemal dopustiť pán riaditeľ redakcie na SAVU. Korektúrou neprešiel ani tvar *aktá* v kolektívnom význame, ale bol opravený na tvar *akty* (66), ktorým sa označuje len množné číslo istého počtu aktov (SR XI, 204). Naproti tomu korektúra mala opraviť adj. *postranný* v zaužívanom cirkevnom termíne *postranné oltáre* (27) na *bočné oltáre* (SR IX, 254). Za adv. *ročne* lepšie sa hodí tvar *ročite,* keďže ide o pravidelné opakovanie činnosti rok po rok: Za advokáciu mal platiť „ročne" 240 zlatých (35) m. *ročite;* tak isto aj za adj. *ročný* lepšie by bolo *ročitý* napríklad vo vete: museli odvádzať deviatok a „ročnú" peňažnú činžu (43) (porov. SR V, 288).

Dielo historika Šikuru je hodnotné aj pre lingvistu, ktorý v ňom na podklade historických dát môže nájsť hodne podnetov pre svoj odbor. Za materiálom, autorom spracovávaným, mal by prísť lingvista, aby z neho vyčerpal všetko cenné pre slovenskú lingvistiku.

Red.

ROZLIČNOSTI.

materinský a *materský.* — Z Bratislavy sa spytujú, či je a aký je podstatný rozdiel medzi dvoma tvarmi prídavných mien *materinský* a *materský.* SR (III, 198) bola sa už pokúsila riešiť funkciu obidvoch foriem v slovenčine, ale problému neprišla na koreň ani *Upozornením redakcie* pod článkom Antona Jánošíka, ktoré malo na pravú cestu uviesť jednostranné vývody autora, vyslovené v článku. Riešenie problému zaťažuje najmä to, že pri obidvoch tvaroch prídavných mien je spoločná koncovka *-ský* ako aj spoločný základ *mater-,* čím ťažko nám určiť len tak nachytro rozdiel vo význame. Zo zajatia problému týchto dvojíc sa dostaneme, keď si dobre uvedomíme, že pre slovenčinu so stanoviska synchronického za slovenský tvar treba postaviť iba formu *materinský,* majúcu za základ tvar prídavného mena prisvojovacieho *materin,* ktorým ešte aj dnes možno zreteľne označiť nielen príslušnosť voľačoho k podstatnému menu *mati-mater,* ale spolu do istej miery aj vlastnosť, týkajúcu sa matere, napríklad: Pri pohľade na jej ústa miešalo sa ti *materino mlieko* so šťavou čerešní (Figuli, Tri gašt. kone 122), Hlávku oprel o *ňádra materine* a okolo ústok poletuje mu anjelský úsmev (Kuk. IV, 15 — 1911), Promincle kvitnú, *materina dúška* (Rázus, Bača 39) ap.

Tvar *materinský* vo svojej podstate sa vlastne odvodzuje od prídavného mena prisvojovacieho na *-in* ženského podstatného mena *mati-mater* a taký istý pôvod majú aj prídavné mená od životných mužských podstatných mien: *otec-otcov* — *otcovský, syn-synov* — *synovský, žid-židov* — *židovský* ap. Takto jediný adjektívny tvar *materinský,* utvorený od ženských podstatných mien, nemohol by tvoriť systém, keby so stránky systémovej nezapadal do tvorenia prídavných mien, tvorených od podstatných mien životných mužského rodu a takto s nimi netvoril celok. Teda forma *materinský* je takého skladu, ako aj tvar *otcovský.* Dá sa pri nej predpokladať aj protichodná analogia prídavného mena *otcovský,* nakoľko obidve ich základné podstatné mená *otec* a *matka* bývajú vždy pospolu a tvoria základ rodiny; táto analogia je ešte viac zjavná pri analogickej nárečovej forme genitívu jednotného čísla *matera* vplyvom genitívu jednotného čísla podstatného mena mužského rodu *otca,* napríklad: Ale sa já bojím *tvojej matera* (Ján Kollár, Zpiew. I, 228).

Zpomedzi dvojakých tvarov *materinský* a *materský* tvar *materinský* sa ukazuje slovenský, domáci a v češtine mu je rovný tvar *mateřský.* V slovenčine sémanticky vždy obstojí pri svojom pôvodnom význame ‚týkajúci sa matky, matke patriaci, po matke zdedený' ap. (Porov. Příruční slovník jazyka českého Českej akademie.) Býva v týchto zaužívaných spojeniach: *materinská láska, materinské srdce, materinské mlieko, materinský podiel* a iné. Podobné spojenia možno uviesť aj zo slovenskej spisby: I ona cíti potrebu zahĺbiť sa do tohto tichého toku prírody, oddýchnuť s času na čas na jej *materinskom lone* (Kuk. IV[1], 178), silu k tejto ťažkej a zodpovednej úlohe čerpáš vždy len zo svojej nevýstižnej *materinskej lásky* (Šolt. III, 187), Mária utíšila sa a plnila verne *materinské povinnosti* (Vaj. V, 23 — Bežo), Predstavte si moje *srdce materinské,* ako sa od bôľa sovrelo na tento pohľad (Stod., Náš min. 27), veci s *materinským mliekom* prijaté sú nám vraj tým milšie, čím milší je voľný detský vek (Vlček, Dejiny[2] 17), v Uhorsku ani jeden národ nie je taký ľahostajný ku svojej *materinskej reči,* ako slovenský (Škult., O Slov. 199), Šli sme najprv na Kraskovo k Slavkovým starým rodičom *s materinskej strany* (Bod., Rozp. 26), Rozpomeň sa, jakú moc má *Tvoja materinská prosba* u Tvojho syna (Alojz Daubner, Deväťdňová pobožnosť k Božskému Srdcu Ježišovmu, 8. vyd., str. 30) ap. Zpravidla v týchto spojeniach mohlo by sa položiť miesto adj. *materinský* aj prídavné meno prisvojovacie *materin, materina, materino* a v tomto prípade, ako sa vidí, ide o bližšie určenie jednej, vlastnej matky, a nie vo všeobecnosti, to jest v najširšom slova smysle.

No zriedka sa už používa tvar *materinský* v prenesenom význame na označenie výstižných vlastností nie rodnej, vlastnej matky, ale vôbec matky: Tak ma poučila pani generálová, a ja som jej to potom niekoľko ráz na rozlúčenie zopakoval. Zopakoval *za materinskú potechu a opateru* našich ranených chlapcov (Taj. X[2], 85) ap. V tomto blízkom prenesenom význame ešte možno smelo používať domáci tvar *materinský,* i keď spisovatelia sa klonia skorej k nedomá-

cej, českej kratšej forme akoby súcejšej na prenesený význam, napríklad: Jerguš ... ochotný bol poslúchnuť. Slová starenky znely ako *materské rozkazy* (Ondrej., Zboj. mlad. 87).

V základnom a jeho blízkom prenesenom význame správne príde používať tvar *materinský,* ktorý sa svojím vznikom zjavne vzťahuje na živú a ozajstnú bytosť; na to najmä poukazuje jeho kmeň *materin,* rozšírený o príponu prisvojovacieho zámena *-in,* ktorá prislúcha len životným podstatným menám ženského rodu: *Kača - Kačin, Katuša - Katušin* ap. Podľa tohto chápania naisto mali použiť spisovatelia domácej slovenskej formy *materinský* v týchto vetách a spojeniach: „... Milka čliape sa ... blatom z poľa! ... a tys' ju pustila! Ó, slabé *materské* srdce!" (Vaj. II, 3), nielen *materským* mliekom, svojou dušou chovala svojho chlapčeka (Vaj. V, 22), prihována sa jej tónom temer *materským* (Kuk. V[4], 23), Teraz už Hanka celú horkosť urazeného *materského* srdca vyliala na susedu (Kuk. XI[2], 163), Jerguš ... ochotný bol poslúchnuť. Slová starenky znely ako *materské* rozkazy (Ondrej., Zboj. ml. 87) ap.

Ostatné prenesené významy sú hodne vzdialené od základného významu a do slovenčiny prišly z češtiny aj s formou *materský.* Pri tomto tvare adjektíva základom je čistý *r*-kmeň *mater* vo svojom najpôvodnejšom význame (máme tu na mysli podstatný a významový spoločný základ slova *matéria*) a takto sa ním označuje 1. *látka, vec, ktorá dáva vznik, zárod iným veciam,* alebo znamená prosto 2. prvotný *základ nasledujúcich súvislých členov nejakého radu.* Na rozdiel od predošlého pôvodného významu tu už neide o matku, ale len o funkciu matky 1. čo do schopnosti množenia ako aj 2. čo do pomeru počiatočného zjavu k ostatným zjavom toho istého druhu. Podľa toho do 1. prípadu možno zadeliť napríklad spojenia *materská dovolenka* (úradný termín), *materský kríž* ap., kde adj. *materský* má úzku súvislosť s podstatným menom *materstvo* vo význame ‚rodenie, schopnosť množenia,' čo je zjavné aj z dokladu: Medzi pobožnými počas slávnostnej kázne je aj stará žena, ktorá nosí na kroji *materský kríž,* ktorý je bol udelený *za mnohonásobné materstvo* (Signál, číslo 5, 1944, str. 30). Trochu odlišný je význam adj. *materský* v 2. prípade pri spojeniach *materský ústav, materská krajina, materská loď* ap., kde adj. *materský* je vlastne synonymum adj. *základný, hlavný* (op. *filiálny*): Musíme dosiahnuť moc v severnej Afrike ešte prv, než bude oslobodená *materská krajina* (Signál, číslo 5, 1944, str. 23) ap. Takýto význam sa vyjadruje aj v latinskom cirkevnom spojení: *In matre Eclesia,* ktoré sa do slovenčiny prekladá spojením *matkocirkev* (op. *filia, filiálka*): Kanonická vizitácia ... na Dubovej, *v matkocirkvi* (Taj. XII, 119), Predtým bývali riadni učitelia len *v matkocirkvách* (Bod., Rozp. 99) ap.

Slovenčina na označenie tohto vzdialenejšieho preneseného významu, aký teraz v nej zastupuje adj. tvar *materský,* bola si utvorila tak isto z toho istého číreho *r*-kmeňa *mater-* adj. tvar s príponou *-ný: materný* popri adj. tvare *materinský,* vzťahujúcom sa len na matku vo vlastnom slova smysle ako živú bytosť a jej výstižné, cha-

rakteristické vlastnosti. Tvar *materný* so svojou príponou *-ný* predstavuje staršiu vrstvu prídavných mien a je známy iba v jedinom spojení *materné konope:* Sotvaže sa tie „poskoné" obliekly do bielo-žltej sviatočnej riasy a ňou pozlátily korunky *„materných"*, už ich gazdiny trhajú i s koreňom (Blaho, Slabí 304).

Takto v slovenčine od podstatného mena *mati-mater* je dvojica tvarov prídavného mena: *materinský* s príponou *-ský* a *materný* s príponou *-ný,* ktorá dobre zapadá do zriedkavých, vzácnych dvojíc typu *detný-detský, úradný-úradský* ap. s tým istým významovým rozdielom (SR VI, 137).

So stanoviska pôvodnosti, čistoty slovenčiny žiadalo by sa používať v týchto vzdialenejších prenesených významoch tvar *materný* za nedomáci, prevzatý tvar *materský,* čo však prakticky ťažko by bolo uskutočniť, keďže spojenia s tvarom *materský* tak sa zaužívaly, že sa s nimi dá ťažko hýbať. Osamotený pokus v tejto veci urobila SR pri gramatickom termíne *materské* sloveso, keď zaň začala používať *materné sloveso.*

Z tohto, čo sme uviedli na doplnenie prvšieho článku v SR (porov. vyššie) o adj. tvaroch *materinský* a *materský,* dá sa už jasnejšie vidieť, že zpomedzi týchto dvojakých tvarov tvar *materinský* oproti tvaru *materský* je typicky slovenský svojím spôsobom tvorenia a zato treba ho všade tam uplatňovať, kde je jeho miesto, to jest vo všetkých spojeniach, týkajúcich sa matky ako takej a jej charakteristických vlastností. Ešte aj na území moravského Slovenska žije tvar *materinský* za český výraz *mateřský:* Vrať mně kľúče od słobody od panenskéj, od *vůličky materinskéj* (Suš. 392) = od volnosti, jakou jsem mívala u své mateře (Bartoš, Dialektický slovník moravský 194).

materstvo či *materinstvo?* — Na základe toho, čo sme uviedli pri prevzatom tvare prídavného mena *materský,* zjavne sa ukazuje, že treba voliť tvar *materstvo,* ak ide o označenie pochopu rodenia, množenia ľudského pokolenia; túto významovú súvislosť možno vybadať aj pri porovnávaní latinských slov spoločného základu *mater* ‚mati' a *materia* ‚hmota', čím obrazne vlastne *matka* predstavuje zárodok počiatočnú hmotu pre svoje dieťa. To vidieť aj z dokladov: Jej *materstvo* je staršie, malo sa kedy obdrať a zovšednieť. Ani kvokanie už nie je také časté a dôrazné, ako pri novopečenej materi (Kuk. XIX, 72), Dávky nemocenského poistenia delí zákon na tri skupiny: I. pomoc v chorobe, II. pomoc *v materstve* (Dr. F. Jesenský, Nem. poistenie 46), rodičia ... že by veľkodušne prijali ťarchy otcovstva a *materstva,* že by poskytli predurčenému dieťaťu naozaj kresťanskú výchovu (Kat. noviny, 18. jún 1944, str. 1c), Príroda tým samým, že pripravuje typicky ženu na *materstvo,* svedčí o úmysloch Božích vzhľadom na všetky ženy (R. P. Ch. de Maillardoz, Desatoro rodičovskej výchovy, Trnava 1943, str. 101) ap. Podľa tohto tvar *materstvo* prišiel by aj do vety: P. Mária bola matkou a to najslávnejšou Matkou a ... ju *materinstvo* urobilo kráľovnou vesmíru (103).

Tvar *materinstvo* svojím kmeňom pripína sa k adj. *materinský* a mohlo by pre svoj odlišný význam obstáť pri zdôraznení výstižných ženských vlastností, ktoré sú základným významom prídavného mena *materinský*.

drn? — Z odborných kruhov sa spytujú: „Akého, prípadne akých slov použiť namiesto českého slova *drn*. Drnu upotrebuje sa napr. pri stavbách ciest na obloženie svahov a pod. Je to vlastne trávnik so zemou, vyrytý rýľom. Či by ho bolo možno nahradiť slovami: *šúplata* alebo *mačina?*"

Treba len vítať, keď naši odborníci správne chápu svoju povinnosť postupne poslovenčovať terminologiu svojho odboru a cudzie zaužívané termíny sa usilujú nahrádzať súcimi slovenskými výrazmi, vzatými zo slovenských nárečí. Z dvoch uvedených výrazov vidí sa súcejší *mačina*. Jeho základným tvarom je podstatné meno *mača* (Papradno, Omšenie pri Trenč. Tepliciach). Tvar *mačina* so svojím augmentatívnym významom (porov. *chlapina*) azda lepšie vystihuje väčšie kusy *mače*, ktoré sa v technike používajú na obkladanie svahov ciest a pod. Vyskytuje sa na západe a zpravidla nikdy popri základnom tvare *mača* (Bánovce, Orešany pri Hlohovci, Myjava). V Novom Meste nad Váhom podľa informácie Dr. Rudolfa Bednárika za jeho chlapčenstva bola známa „hra na *mačinu*". Na obmedzenom kúsku pažite chlapec nožíkom jemne po bokoch vykrojil *mačinu*, na ktorú ostatní chlapci mali rukou naďabiť a ju vytrhnúť. Po vytrhnutí hodili ju do suseda.

Tvar *mačina* v tomto význame uvádza aj L. A. Mičátek (Differenciálny slovensko-ruský slovník 103), Kott (Česko-německý slovník I, Praha 1878), František Šujanský (SP 1894, str. 376).

Od základu *mača* je popri augmentatívnom tvare *mačina* aj tvar zmenšujúci *mačka;* v Dolnom Srní *mačkami* obkladajú hroby (ústne Dr. Ján Marták, tajomník MS). Aj tvar *madžga* (Šoporňa) je pravdepodobne jeho obmenou.

Menej súci je nárečový výraz *šúplata*, prípadne jeho obmena *župlata* a *žumplata-žumplati* (Kostiviarska pri B. Bystrici), ktorý je zaiste cudzieho pôvodu a neslovanského základu. Od neho už súcejší by bol obmenený nárečový tvar *škunta-škunty* (Ťarchová), kde je základom *škuta-škutina*.

Za termín smelo nám možno odporúčať tvar *mačina*, prípadne aj *mača*.

hrúbie? — Taktiež sa spytujú: „V časopise slovenských lesníkov „Les a drevo" zjavuje sa často výraz *hrúbie*. Je to doslovný preklad českého *hroubí*. Výrazom *hrúbie* označuje sa drevo hrubšie nad 7 cm. Nebolo by dobré slovo *hrubina*, podobne ako je *hlbina*, *šírina* ap?"

Miesto poslovenčeného výrazu „hrúbie" správne navrhujete termín *hrubina* na spôsob slovenských podstatných mien *hlbina*, *šírina*, odvodených od prídavných mien, označujúcich rozmery priestoru. Sem patrí ešte aj *hlbočina* od prídavného mena *hlboký* a podst. meno

dlžina, ktoré býva len v nepriamych pádoch, napríklad: Zprava ťahaly sa múry domu *po* celej *dlžine* dvora (Ondrej., Zbojn. ml. 89). Takto utvorený termín *hrubina* celkom zapadá do systému ostatných podstatných mien tohto typu. Poslovenčená forma *hrúbie* je menej výrazná od formy *hrubina* už aj tým, že v slovenčine príponou *-ie* zpravidla sa označuje kolektívnosť: *list - listie, kameň - kamenie, klas - klásie* (porov. Letz, Kmeňoslovné úvahy 15).

schopný a *súci.* — V slovenčine na rozdiel od češtiny máme aj adj. *súci,* ktoré predstavuje sprídavnené príčastie prítomné k prítomnému času *som . . . sú: súci, súca, súce.* Túto svojskosť treba zachovávať a zbytočne tvar adj. *súci* nezamieňať prídavným menom *schopný* azda vplyvom češtiny akoby vhodnejším pre spisovný jazyk. Adj. *schopný* so svojím základným významom ‚majúci schopnosť' používa sa zpravidla v súvise so živými bytosťami, kým adj. *súci* sa vzťahuje aj na veci vo význame ‚vhodný, vyhovujúci, zodpovedajúci, zodpovedný' ap.: Prišiel pozrieť otca, bojac sa, či nenechá voly samé a neodíde niekam, Bože, odpusť, *za chodníkmi,* nie *pre starého súcimi* (Tim. II, 153), „. . . už dal *dom* staväť — *otcovský* nebol *súci* už *pre paniu veľkú . . .*" (Tim. III, 58), zúčastniť sa riešenia veľkých otázok doby, žiť seriózny život svojich dní a vypozorovať z nich vďačné, *súce motívy* (Vlček, Slov. 125), pôda, ako je, nie je *súca* na obrábanie (Kuk. XXVII, 204), zdalo sa mi, že i čistá *slovenčina* bola by *súca na kázanie* (Bod., Rozp. 217), Keď nemá slová — šatočky *súce, pre vás, deti,* úbohá mať! (Botto, Spevy 3), jačmeň je už *súci na kosenie* (úzus v Turci) ap. Pri takomto slovesnom chápaní významu nemožno bez povšimnutia nechať adj. *schopný* v slovenskej vete: štúdiu predsa pokladám za „schopnú", aby vyšla v nejakom časopise miesto: za *súcu,* aby vyšla v nejakom časopise (z listu). V spojení so živou bytosťou adj. *súci* stojí vo význame ‚zrodený, dozretý, vyrastený, pripravený' s istým zameraním účelnosti: Samko bol šuhaj *súci* do sveta, on by bol i na ľade vyžil (Jégé, Šang.[4], 125), Vojaci boli akiste dobrí, bili sa stále, ale diplomati boli sotva *súci* (Gašp., V. rok 204), „Ty si iba za pána *súci* — robiť nič! . . ." (Tim. II, 11), Zuza je už *na vydaj súca;* sedemnásť rokov jej minulo práve (Tim. III, 180), Nebol už teda *súci ku koňom,* a potom i roky prichodily (Taj. II[2], 11) ap. Adj. *súci* zaznamenáva Bartoš aj zo slovenských nárečí na Morave (Dialektický slovník moravský 409).

V slovenčine adj. *schopný* so svojím pôvodným významom ‚majúci silu, schopnosť, možnosť, smelosť, odhodlanie' zpravidla sa vzťahuje na živé bytosti: Vcelku je tu ľud bystrý . . . *schopný* duševného povznesenia (Šolt. I[2], 48), Takého odriekania je ona nie *schopná,* nikdy! (Kuk. IV[1], 169), Myslíte si azda, že by neboli *schopní* urobiť to? Ah, a ako! (Urb., V osídl. 44) ap.

Medzi významami adj. *schopný* a *súci* treba dbať na náležitý podstatný významový rozdiel, ktorý je zreteľný v nárečiach.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačí Neografia, úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine.

Knihtlač
hĺbkotlač
ofset
knihárstvo
cinkografia

Žiadajte ponuky!

Všetku prácu, patriacu do týchto odborov, vám vyhotoví

NEOGRAFIA,
ÚČ. SPOL.,
Turčiansky Sv. Martin

Matica slovenská
má ešte na sklade tieto staršie ročníky

Slovenskej reči:

III., IV., V., VI., VIII., IX. po Ks 30·–
a X. ročník po Ks 45·–

Váš záujem o vývoj slovenskej spisovnej reči nájde v nich hodnotné štúdie a rozličnosti pre odstránenie chybných tvarov v slovenčine.